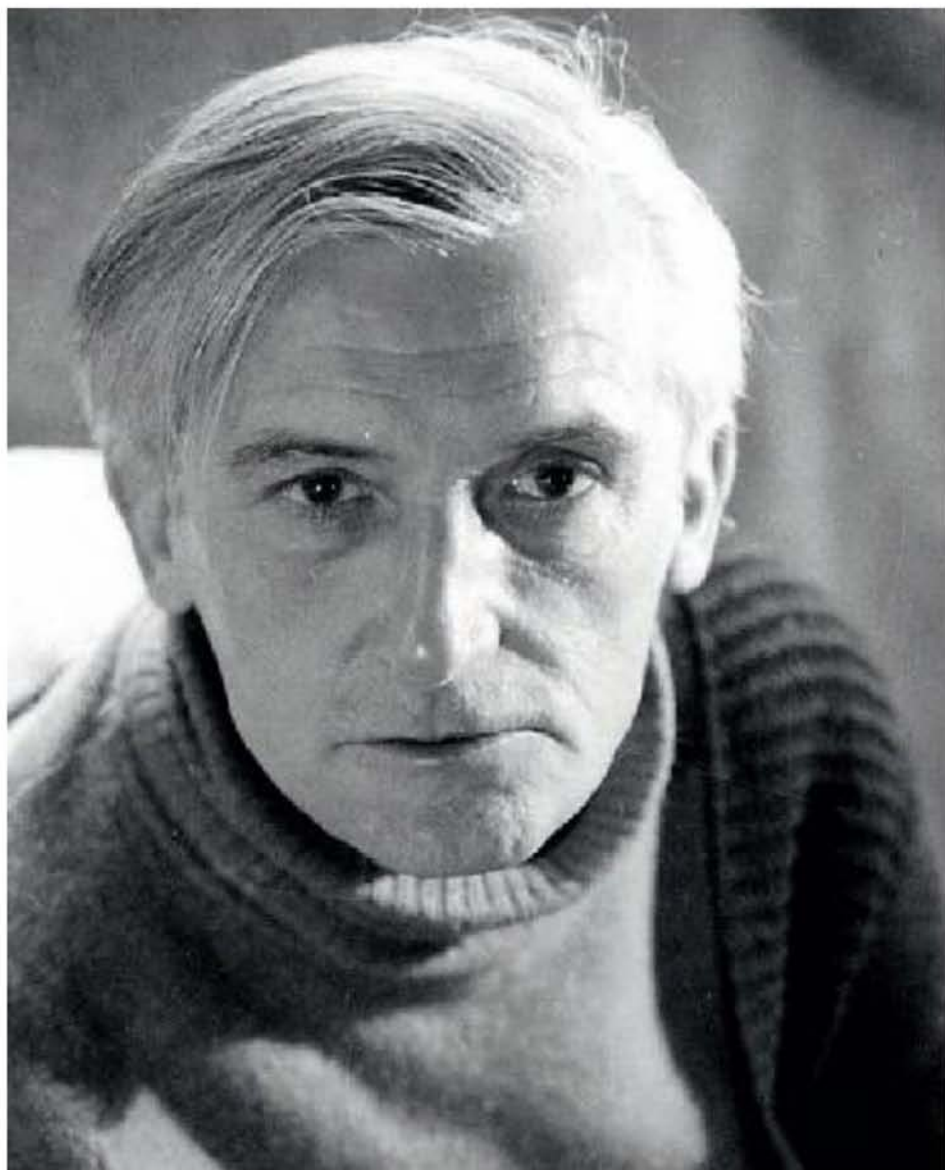

**M
A
G
Y
A
R
T
A
N
Í
T
Á
S**

Pilinszky János (1921–1981)

a huszadik század legjelentősebb magyar költőinek egyike.
Életművében meghatározó szereppel bír a holokauszt iszonytató emberi élménye.

**2015/2.
MÁRCIUS-ÁPRILIS**

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: (1) 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az árak 2015. december 31-ig érvényesek.

Raktári szám:	Szerző:	Cím:	Iskolai ár (Ft)	Bolti ár (Ft)
TR 0001	Cs. Nagy Lajos	Alapfokú helyesírási gyakorlókönyv 3–8. osztály	1000	1200
TR 0002	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 3–4. osztály	800	1000
TR 0005	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 5–6. osztály	800	1000
TR 0006	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 7–8. osztály	1000	1200
TR 0007	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 5–6. osztály	600	750
TR 0010/T	Magassy László	Leíró magyar nyelvtan az általános iskolák 5–8. és a nyolcosztályos gimnáziumok I–IV. osztálya számára <i>(Tartós tankönyv változat, kemény kötésben.)</i>	820	930
TR 0011	Magassy László – Magassyné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok I. magyar nyelvtanból az általános iskolák 5. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok I. osztálya számára	200	250
TR 0013	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok II. magyar nyelvtanból az általános iskolák 6. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok II. osztálya számára	200	250
TR 0014	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok III. magyar nyelvtanból az általános iskolák 7. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok III. osztálya számára	200	250
TR 0015	Magassy László – Magassyné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok IV. magyar nyelvtanból az általános iskolák 8. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok IV. osztálya számára	200	250
TR 0016	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási gyakorlókönyv	1300	1550
TR 0018	Cs. Nagy Lajos	Magyar nyelvi munkafüzet 1–2. osztály	600	750
TR 0019	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 7–8. osztály	600	750
TR 0021	Tánczos K.	Középiskolába készülök! Gyakorlókönyv magyar nyelvből	900	1000
TR 0022	N. Császi Ildikó	Példaszövegek a magyar nyelvtan tanításához 2–8. osztály	700	800
TR 0023	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 3–4. osztály <i>(Átdolgozott, bővített, színes nyomású kiadás.)</i>	960	1100
TR 0024	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 7–8. osztály <i>(Átdolgozott kiadás)</i>	650	800

MAGYARTANÍTÁS

2015. 2. szám

LVI. évfolyam

Lektorált módszertani folyóirat.

A megjelenő cikkeket a szerkesztőbizottság két tagja vagy két felkért külső szakember lektorálja.

Megjelenik elektronikus formában (e-mail-mellékletben megküldött pdf-állományként) évente ötször: január, március, május, szeptember és november hónapban.

A korábbi számok hozzáférhetők az alábbi webhelyen:

<http://www.trezorkiado.fw.hu/indexmtan.html>

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

Szerkesztőbizottság:

**Adamik Tamás, Benczik Vilmos,
Hangay Zoltán, Merényi Hajnalka,
Raátz Judit, Zimányi Árpád**

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: adamiktamasne@t-online.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon/fax: (1) 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felelős kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Az elektronikus kiadás előfizetési díja 2015-re: 1000 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó címen, levélben, e-mailben, telefonon vagy telefaxon. Fizetés a megrendelést követően megküldött számla alapján csekken vagy átutalással.

TARTALOM

KILENCVEN ÉVE TÖRTÉNT

Klebsberg Kunó: A kultuszterca programja.

A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének parlamenti vitája alkalmából 1925. február 20-án tartott beszéd..... 2

Seres Nóra: Klebsberg Kunónak a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének parlamenti vitája alkalmából 1925. február 20-án tartott beszédének retorikai elemzése 9

A HOLOKAUSZTRÓL MAGYARÓRÁN

H. Tóth István: Az elmondhatatlan elmondásának parancsa 14

KÖLTŐ KÁRPÁTALJÁRÓL

Lengyel János: Finta Éva.....17

A NŐK ÉS A SZÓ

Újszászi Bogár László: A női retorika. Mit gondolnak a nők a retorikáról? 21

A NYELVTAN TANÍTÁSA

H. Tóth István: Vázlat a magyar nyelv határozóinak a megismeréséhez, tanításához és kutatásához 28

EGYETEMISTÁK AJÁNLJÁK

Auer Eszter: A Reguly Társaság honlapjáról, különös tekintettel a Madártávlatból programra. Interaktív szemléltető anyag a finnugor nyelvrokonságról 39

Mihályi Réka: Még többet a gyermekek beszédéről.....40

E számunk szerzői:

Auer Eszter, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ ♦
Lengyel János, újságíró, történész, Beregszász ♦
Mihályi Réka, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦
Seres Nóra, tanár, doktorandusz, ELTE BTK ♦
H. Tóth István, tanár, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác ♦ Újszászi Bogár László, doktorandusz, ELTE BTK

Klebersberg Kunó

A kultusztárca programja

*A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének parlamenti vitája
alkalmából*

1925. február 20-án tartott beszéd

Több intézmény viseli manapság a „kimondhatatlan nevű gróf” nevét (kortársai csak Klébinek említették), de valószínűleg sokan nem tudják, hogy ki is volt valójában. Ezért közöljük programbeszédét, melyből megismerhetjük sokoldalú, átgondolt terveit, érvelő készségét, adekvát stílusát. Terjedelmi okokból néhány részletet ki kellett hagynunk. A teljes beszéd olvasható az interneten, valamint a következő kötetben:

Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebersberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Szerk. Glatz Ferenc. Európa, 1990.

T. Nemzetgyűlés! (*Halljuk! Halljuk!*) Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős, és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság. (*Úgy van! Úgy van!*)

A kultuszbüdzsé kétségtelenül távolról sem tartalmazza azokat az összegeket, amelyekre szükség lenne abból a célból, hogy összes közművelődési intézeteink külső eszközöktől támogatva teljes mértékben ki tudják fejteni a bennük rejlő belső erőt, de mégis a magyar kultúra munkásainál, kezdve az egyetemi tanároktól le a szerény óvónőig, olyan kötelességtudás, munkaszeretet és akkora hazafiság nyilvánul meg, hogy a szellem eszközeivel jórészt pótolni tudjuk azokat az anyagi eszközöket, amelyeket az állami pénzügyek mai helyzetében rendelkezésünkre bocsáthattak. Mindazonáltal örömmel állapíthatom meg, hogy a kultusztárcában számottevő áldozatokat hozhatunk olyan célok szolgálatában, amelyek eddig, sajnos, kellőképpen dotálva nem voltak.

A magyar kultuszminisztérium címe vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a közoktatás mellett igen sokszor szem előtt tévesztik azt, hogy ez a tárca egyben vallásügyi tárca is; vallásügyi tárca olyan értelemben, hogy a mi alkotmányjogunk szerint a történelmi egyházak kiegészítő részét képezik az egész magyar állami szervezetnek, és hogy lényeges funkciókat töltenek be mint szervezetek is a magyar nemzet életében. Örömmel hallottam Kaas Albert báró és Janka Károly igen t. képviselőtársaim ajkáról, protestáns szempontból, a felekezeti béke iránt való komoly és őszinte vágyat. (*Helyeslés.*) Mi sem tölt el nagyobb örömmel, mint ennek ilyen hazafias, szép, világos és férfias kijelentése. Örömmel tölt el annyival is inkább, mert hiszen a katolikus püspöki kar számos tagja megajándékoz barátságával, és így közvetlen

érintkezések során ismerem azokat a békés szándékokat, amelyek a katolikus egyház irányadó tényezői részéről fennforognak. Az pedig közismert, hogy a bíboros hercegprímás mennyire tudatában van annak, hogy ő egy felekezetiileg megosztott nemzet főpapja, és azzal az államférfiúi öntudattal és azokkal az államférfiúi képességekkel vezeti a magyar katolikus egyház hajóját, amely államférfiúi bölcsesség Magyarország hercegprímásait mindig jellemezte.

Tökéletesen elhibázott akció lenne, ha a történelmi egyházak egymás ellen akarnának küzdeni. Mert hiszen mit nyerhetnének egymással szemben? A híveknek legjobb esetben százeit. És mit veszthetnének el? Híveik százezreit a radikalizmussal szemben. (*Úgy van! Úgy van!*) A radikalizmus olyan front, amellyel szemben a magyar történelmi egyházak egyesült erővel fordulhatnak helyett, hogy egymás ellen folytatott harcra fecsérelnék a maguk erejét. A hitelenség, a radikalizmus frontja az, amely az Istent és a hazát megtámadja, amely mindig szemben fogja találni magával nemcsak a kormányt, hanem – meg vagyok róla győződve – magát a nemzetgyűlést is. (*Élénk helyeslés és taps a jobboldalon.*)

A proletárdiktatúra hosszú tartama nemcsak a cárizmus csődjét jelenti, hanem csődjét jelenti az orosz ortodox egyháznak is. És valóban, olyan egyházban, amelyben egy Rasputin egyáltalán lehető volt, ahol egy ilyen ember szuperezh juthatott, belső igazi erő, krisztusi szellem nem lehetett. Látjuk is ennek eredményét. Ezzel szemben örömmel és büszkeséggel konstátálom, mint Magyarország vallásügyi minisztere, hogy a történelmi magyar egyházak papságát erős hazaszeretet és élő hit tölti el, és ennek köszönhetjük jórészt azokat a hőstetteket, amelyeket a halállal nem törődve, Magyarország fiai a harcmezőkön végbevittek (*Helyeslés a jobboldalon és a középén.*), és ennek köszönhetjük azt a lemondásos türelmet, amellyel a magyar nemzet keserű sorsát most is békétűréssel viseli.

[A protestáns lelkesek illetményének állami kiadásáról beszél.]

Művészeti téren a súlypont két intézménycsoporton van a büdzsében. Az egyik csoport a művelődési tanintézetek csoportja. Ezen a téren valóban szép eredményekre mutathatunk rá. A kultuszbüdzsében művészeti célra szánt összegekből igen tekintélyes rész művészeti tanintézetek dotálására fordítatik. Hogy ez intézetek sikerét jellemezsem, legyen szabad a Zeneakadémiára utalnom. Ebből a Zeneakadémiából fakadt jórészt az a virágzó zenei kultúra, amelyet a külföld is elismer. Hiszen egy olyan nemzet, amelynek négy olyan kiváló hegedűvirtuózai vannak, akik az egész világot diadallal járják be, egy nemzet, amelynek olyan zenekara van, mint nekünk, komolyan tesz számot az egész világ zenei kultúrájában.

A művészeti tanintézeteken kívül a művészeti célokra szánt összegekből nagyobb összeget fordítunk az állami színházakra.

[A Nemzeti Színház és az Operaház helyzetét részletesen elemzi. A Nemzeti Színház élére megnyerte Hevesi Sándort, az Operaház színvonalát kell biztosítani.]

Kevesebb összeg marad már a művészeteknek közvetlen támogatására. Kicsinyek azok az összegek, amelyek erre a célra rendelkezésünkre állanak. Mégis inkább az anyagi eszközök koncentrálsának álláspontjára helyezkedem; nem óhajtok sok mindent befogadni, hanem minden évben egy-egy monumentális feladatot teljesíteni. Ebben a pillanatban magánmecénások támogatásával is Dudits mester festi az Országos Levéltár freskóit. A jövő esztendőben talán a debreceni freemur reprezentációs helyiségének művészi díszítésére kerül a sor, és foglalkoztat bennünket ebben a pillanatban egy nagy nemzeti kötelezettség lerovása is, Jókai Mór síremlékének felállítására.

A lapokban igen gyakran vissza-visszatér az a megjegyzés, hogy sok a vidéki egyetem, és átszillan rajtuk az a gondolat, mintha ezzel nekem akarnának politikai nehézséget okozni. Az egész beállítás olyan, mintha én erőltettem vagy eszeltem volna ki a vidéki egyetemeknek, különösen a menekült egyetemeknek teljes számban való fenntartását. Ebben az országban sokat eltaktikáztak kulturális téren is. Azt hiszem, hogy éppen a magas kultúra túl szent, túl nagy dolog ahhoz, hogy ezt taktikázásra lehetne felhasználni, különösen olyan miniszterrel szemben, aki ezt a dolgot nem kezdeményezte, és aki ennek a két egyetemnek fenntartására vonatkozólag törvényjavaslatot nem is indítványozott. Ezt a törvényt én mint frissen megalakított törvényt készen találtam. Tartoztam a nemzetgyűlésnek azzal, hogy azt végrehajtsam, mert először is mint alkotmányos miniszter a megalakított törvényeket köteles vagyok végrehajtani, de másodsor nem is tételezhettem volna fel a nemzetgyűlésről azt, hogy ha érett megfontolás után egy törvényt megalakított, azt 3-4 hónap múlva meg akarja változtatni. Én talán egyik-másik egyetemet egyesítettem volna,

hiszen mint kultúrpolitikus, mielőtt miniszter lettem, ilyenféle nyilatkozatot baráti körben tettem is, amikor azonban az erre vonatkozó törvény meg volt alkotva, és a végrehajtási intézkedések megindultak, nagy hiba lett volna, ha elődeimet dezavualtam volna. Mert a miniszterek között nemcsak szolidaritásnak kell lenni, nemcsak az egy kabinetben ülő miniszterektől illik, hogy egymással szolidarisak legyenek, hanem van szukcesszív szolidaritás is, az egymást követő kultuszminiszterek között is kell szolidaritásnak lenni. Mert a magyar nemzet még túlságosan szegény ahhoz, hogy amit az egyik miniszter nagy költséggel felépít, azt a másik talán újítási vágyból vagy egyéb okokból lerombolja. Ezek nem komoly dolgok. Hogy minden mennyire átment a magyar köztudatba, hogy minden utód szereti az előbbinek alkotásait megbolygatni, ennek én magam láttam egy sajátos tanúbizonyságát. Amikor kultuszminiszteri államtitkár lettem 1914-ben boldogult Náray-Szabó után, aki a gyógy-pedagógiai ügyeket szerette és pártolta, ennek az ügynek az előadója hetekig nem mert hozzám jönni, mert megszokta már azt, hogy az utód mindig dezavualta, amit az előd csinált. Ez groteszk, nevetséges, veszedelmes, költséges dolog. Ha megindultunk egy irányban, ha A-t mondunk, B-t is kell mondani, amint azt rögtön ki fogom mutatni.

Három vidéki egyetemünk van. Az egyik a debreceni. Még a világháború előtt, amikor Nagy-Magyarország megengedhetett magának igazán nagy koncepciót, a debreceni nagyerdőben, gondolom, 130 holdon pavilonrendszerben felépítettek és tető alá hoztak egy klinikai telepet, amely ma talán a legszebb a világon. Úgyhogy ha idegen tudósok jönnek ide, nem festjük le előttük a magyar művelődést, hanem azt mondjuk nekik: jöjjetek, nézzétek meg a debreceni klinikát, nézzétek meg, hogy ez a kis nemzet mit tudott alkotni, mit adhat a magyar tudományosságnak. Amikor ez az európai, mintaszerű telep készen van, kérdem, lehet-e a debreceni egyetemet ma beszüntetni? *(Közbeszólás.)*

Pécsett minden új építkezés nélkül úgy tudtuk elhelyezni az egyetemet, hogy bizvást mondhatom, hogy több német egyetem, mint például a marburgi, giesseni, nincs jobban elhelyezve. És Pécs, mint iskolaváros, egyúttal eszménykép is.

Itt van Szeged, Budapest után a legnagyobb magyar város, amely évtizedeken át becstelenséggel küzdött, hogy egyetemhez jusson. És most bámulatos áldozatkészség mutatkozik Szeged részéről. Még be sem fejezték a Boldogasszony fogadalmi templom építését, amely óriási építkezés, máris felajánlottak akkora összeget, amelyből számításom szerint a belgyógyászati és sebészeti klinika majdnem meg lesz építhető. Ha ekkora áldozatkészség nyilatkozik meg egy vidéki városnál azért, hogy egyetemet kapjon, és végre is ez a 130-140 000 lakosú magyar város maga is alimentálni tud a maga igényeivel egyetemet, nagyon nehéz lenne a választása annak a

miniszternek, aki egyik-másik egyetemet halálra akarná ítélni.

Menjünk végig egyébként az egyes karokon. Itt vannak a jogi karok. A felekezeti iskolák ügyének igazán őszinte, meggyőződéses híve vagyok. Amióta miniszter vagyok, a szervezett népiskolák túlnyomó része felekezeti iskola volt. Azonban azt gondolom, hogy a huszadik században a jogi diszciplína tanítására mégsem a felekezettek vannak hivatva. Ha tehát van valami felesleges ebben az országban, akkor semmiesetre sem a négy egyetemi fakultás, hanem az a három felekezeti jogi akadémia, amelynek nincs is számottevő hallgató közönsége és amely tudományosan sem produkálhatja, minden jóakarattal az, amire szükség van. Vegyük az orvosi kart. Hallom, hogy itt egyesek azt számítgatták ki, hogy Budapesten, miután sok az 522 hallgató, kisebb átlag kerül egy-egy hallgatóra, ha az egyetemi költséget felosztjuk a hallgatók száma között. Ez nagyon szomorú statisztika, mert azt jelenti, hogy egy-egy tanárra, egy-egy klinikára, egy-egy laboratóriumra igen sok hallgató esik. Vegyük csak a dolgot a sebészethél. Ha az a hallgató a gyakran előforduló műtéteket az orvosi fakultáson maga nem csinálhatja meg, hanem az audítórium negyedik, ötödik sorából csak nézi, hogy mit csinál a műtő, akkor még az ellenségemnek sem kívánom, hogy egy olyan orvos, aki maga itt műtétet nem csinált, a vidéken például egy hasfelmetszést vagy más hasonló műtétet végezzen. (*Úgy van! – Barla-Szabó József: Mind a négy orvosi karra szükség van!*) Erre nézve semmi kétség nincs.

Itt vannak a bölcsészeti karok. A bölcsészeti karok büdzséje nem több, mint egy középiskoláé. Az az igazi komoly veszedelem, hogy nem lesz szukreszcencia, csak egy téren, a középiskolai tanárképzésnél mutatkozik, s ha nem gondoskodunk szisztematice arról, hogy jobb helyzet álljon elő, akkor ez egy évtized múlva válságba vihetné középoktatásunkat, mert ha nem lesznek kellő számú és jó középiskolai tanáraink, akkor rossz lesz a középiskolai oktatás. Itt ne méltóztassanak a budapesti viszonyokat sablonosaknak venni, különösen jogász barátaim ne, akik megszokták, hogy Vécseynél öt-hatszázan ültünk az előadáson és 1200-an voltunk beiratkozva; meg is látszik a mai jogi nemzedéknek ezeknek az anomáliáknak következménye. Intenzív oktatás szükséges különösen a filozófiai karon, ahol tudósképzés csak igen kis audítórium mellett lehetséges. Ha egy tanár körül 10-12 hallgató csoportosul, akkor lehet igazán főiskolai oktatásról beszélni. Ma nem sztárrendszer van az egyetemeken, hanem a laboratóriumokban, klinikákon közvetlenül érintkezik a tanár a hallgatókkal. Sehol a dilettantizmus nem dühöng úgy, mint a főiskolai dolgok megítélésénél, ahol olyanok ítélnek, akik soha nem láttak modern főiskolai életet, s akik a maguk fiatalságának idején a budapesti egyetem jogi, vagy a 90-es években annak orvosi fakultásán szer-

zett tapasztalataikat akarják általánosítani, vagy ezeket a dolgokat rendjén valóknak tartani.

Különben is a vidéki egyetemek benépesítése igen szépen halad. A pécsi egyetemnek van 1200 hallgatója, a szegedinek 1090; a debreceninek 894; ezzel szemben nézzük a budapesti egyetem túlszűfoltóságát 5808 hallgatóval, a közgazdasági kart 1616 hallgatóval, a műegyetemet 2590 hallgatóval, nem is számítva a művészeti iskolákat 10 014 hallgatóval. Kérdem, okos dolog-e – teszik-e a gyakorlati németek, vagy teszik-e a franciák, akik pedig Párizst erősen fejlesztik – a főiskolai ifjúságot mind a fővárosba csődíteni, ahol ki van téve minden kísértésnek? Ezzel szemben én sokkal szívesebben látom azokat a kis intím vidéki városokat, mint amilyenek a német egyetemi városok, amelyekben munkával tölti az ifjúság idejét és nem semmittevéssel. (*Úgy van! Úgy van!*)

Nincs nehezebb, mint tudományosságot létrehozni. (*Úgy van!*) A valódi tudományosság meglehetősen növény, amelynek szüksége van a nemzet szeretetének melegére. A mi művelődésünket brutálisan háromszor szakították meg. Egyszer megszakította a török hódoltság, amelynek óriási volt a művelődést pusztító hatása; azután megszakította II. József, amikor eltörölte a katolikus szerzetesrendeket, amelyek akkor a katolikusokkal a tudományosságot ebben az országban képviselték, és harmadszor megszakította a Bach-éra, amely a korábbi, az Úrményi-féle magyar nemzeti iskolarendet felforgatta, és egy olyan magyar-német vegyes rendszert hozott be, amely sem magyar, sem német nem volt, hanem arra volt jó, hogy a magyar iskolafejlődést megbénítsa. 1867 óta nagy nehezen és elődeim súlyos fáradozásai után végre van komoly magyar tudományosság, és ennek a magyar tudományosságnak gépezetében az egyetemek lényeges alkatelemet képeznek. (*Úgy van! Úgy van!*) Mert mi volt a budapesti egyetemnek nagy baja? Az, hogy nem volt tudományos pálya, és nem lehetett szukreszcencia. Mert ott, ahol egy-egy tudományszakra csak egy egyetemi tanszék van, abban a tudományszakban tudományosságról egyáltalában szó sem lehet; egy ember nem képvisel tudományosságot, ott nincs eszmecsere, nincsenek viták, nincs meg az eszmék sűrűlódása. De ettől eltekintve, ez a körülmény demoralizálja is a tudományos világot – mert akkor mit jelent az, hogy valaki tudományos pályára készül? Várja, lesi, hogy valamelyik tanszék megüresedjék. Ennek tehát jellemromboló hatása is van. De ha egy országban 5-6 egyetemi tanszék is van egy szakra, akkor valakinek sorsa nem azon dől el, hogy egyik vagy másik tanszékét megkapja-e vagy nem. Addig, amíg itt megfelelő számú tanszék nem volt, a katedrák elnyerése a személyes harcoktól függött, és a tárgyilagosságnak csak látszatával bíró tudományos polémiák napirenden voltak. Mióta a tudományos téren megvan a kellő elhelyezkedés lehetősége, ezek a bajok elenyésztek, és mondhatom, büszkeséggel tölt el az a békkesség, amely a korábbi

időikkel szemben a mai magyar tudósvilágban megvan. (*Úgy van. Úgy van!*)

Miután a tanárképzésről szóló törvénnyel bizonyos mértékben megreformáltuk bölcsészeti oktató-sunkat is az egyetemen, most már a legsürgősebb feladatnak tartom a jogi oktatás megreformálását. (*Helyeslés.*) Azt hiszem, valamennyien egyetértünk abban, hogy ezen a téren tarthatatlan viszonyok vannak. (*Úgy van!*) Nélkülözhetetlen lesz az egyes kollégiumok látogatottságának leszorítása. (*Úgy van!*) Semmi esetre sem engedek meg oly kollégiumokat, ahová ötször, hatszor annyi hallgató iratkozik be, mint amennyit a tantermek befogadni képesek. (*Helyeslés.*) Gondoskodnunk kell az előadások látogatásának hatékony ellenőrzéséről, és be kell hoznunk a kollégiumok kötelező hallgatását. (*Helyeslés.*) Mert legyünk meggyőződve arról, hogy a jogászai nemzedék jó része semmittevésével tölti az időt, vagy pedig mellékkeszettekkel, amelyek stúdiumától vonják el. (*Igaz! Úgy van!*) Ezeknek az állapotoknak egyszer véget kell vetni.

[Ezután a jogi stúdiumok tartalmáról beszél: „Ma nem történelmi alapvetésre, hanem államtudományi, közgazdasági, statisztikai alapvetésre van szükség...”]

A jogi oktatás reformjával együtt óhajtanám bizonyos revízió alá venni a közgazdasági egyetem tanítási rendjét is. Nem szeretek gyorsan reformálni, mert nincs veszedelmesebb, mint az, ha valaki az alig megalkotott intézményekhez hozzányúl, és azokat bizonyos újítási nyughatatlanságból mindenáron megreformálni akarja. Egy bizonyos időnek kell eltelnie, amíg az ember látja az illető intézmények fejlődését, és ahhoz képest állást foglalhat az esetleg szükséges kisebb módosítások tekintetében. Meg kell azonban állapítanom, hogy a közgazdasági egyetemen eleven élet folyik, amit a hallgatók nagy száma is igazol, mert azok az iskolák, amelyek nem nyújtják azt, amit a közönség tőlük vár, elnéptelenednek.

T. Nemzetgyűlés! Ami tudománypolitikámat illeti, igen gyakran találkozom azzal a vággyal, hogy tudománypolitikai téren talán többet teszek, mint a népokatás terén. Kiss Menyhért igen t. képviselő úr tegnapi felszólalása – bocsásson meg a t. képviselő úr – azt a benyomást tette rám, mint a töltetlen káposztafőzelék. (*Derűtség.*) A magyar ember ugyanis azt tartja, hogy a káposztafőzelék annál jobb, minél többször van fölmelegítve. (*Közbeszólás.*) Ő is mindig ugyanazokkal a dolgokkal jön, és mint ahogy a káposztáról azt mondják, hogy a kilencedik fölmelegítés után a legjobb, azt hiszem, a képviselő úr már legalább kilencedszer találta fel ezeket a dolgokat. Ha azonban hozzászól valamely kérdéshez, nézze meg a büdzsét, mert én nem szerettem volna, ha úgy felsültem volna, mint ahogy Kaas Albert t. képviselő úr felvilágosításai után az igen t. képviselő úr tárgyilag felsült. (*Kiss Menyhért közbeszólása.*) Kaas Albert t. képviselő úr ugyanis kimutatta, hogy át sem olvasta a

főiskolai büdzsét, mert különben nem állíthatta volna azt, amit számszerűleg állított. Az igen t. képviselő úr valóban merész hajós a szó tengerén. (*Derűtség. Közbeszólás. Zaj. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

A tudománypolitikának nagy nehézségei mellett mindenesetre megvan az az előnye is, hogy sokszor igen kicsiny eszközökkel nagy eredményeket lehet elérni. Mert ha ösztöndíjjal egy valóban tehetséges embert tudóssá nevelünk, akkor az megbecsülhetetlen szolgálatokat tehet nemzetének, amelyek valóban nincsenek arányban azzal a csekélyke összeggel, amelyet, mondjuk, az ő külföldi iskoláztatására fordított a nemzet. (*Úgy van! jobbfelől.*) A tudománypolitikai téren, azt hiszem, a nemzetgyűlés természetesen fogja találni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia idei centenáriumának megünnepléséhez mi is járuljunk hozzá azzal, hogy az Akadémia szubvencióját 12.000 aranykoronára felemeljük, ami meg fog történni.

Ugyancsak taktikai okokból megtámadták a Gyűjteményegyetemet, mint egyik koncepciómat és úgy iparkodtak beállítani a dolgot, mintha ez sérelem lenne a nagy közgyűjteményekre. Mintha bizony sérelem lenne az, ha az ember valakinek autonómiát ad, és ha a miniszter lemond arról a jogáról, hogy sok folyó ügyben maga intézkedhesse. Csak tájékozatlan közvéleménynek lehetett feltálatlani azt, mintha a Gyűjteményegyetem létesítése sérelem lett volna azoknak az intézményeknek, amelyeknek önkormányzatot, autonómiát adott. Ez az intézmény mindkét szempontból bevált. Bevált a kezdő állásokon való alkalmaztatások tekintetében is, mert el tudtuk érni azt, hogy amennyiben bármelyik tanszéknel, laboratóriumban vagy szemináriumban egy-egy kiváló fiatal tudós volt indulóban, mi annak a Gyűjteményegyetem tisztviselői karában alkalmazást tudtunk adni, mert a magyar nemzet nem elég gazdag ahhoz, hogy komoly, fejlődő tehetségeket elpusztulni hagyjon. A gyűjteményegyetemi koncepció tehát bevált a kezdő állásokra való kinevezéseknél, mert a Gyűjteményegyetem tanácsába meghívott főiskolai tanárok felhívták a figyelmet az egyes szakmában lévő tehetséges fiatalokra, és így a kandidálás minden mellétekintet nélkül történhetvén, a fiatal tudósok egész sorát helyeztük el.

De – ami talán még fontosabb – a Gyűjteményegyetem koncepciója bevált a vezető állásokra való kinevezésnél is, ahol a kandidálás úgy történik, ahogy az egyetemi állásoknál. Nem mutatok rá másra, mint hogy Hóman Bálint a Gyűjteményegyetem kandidációja alapján került fiatalon a Nemzeti Múzeum élére, és hogy Lukinich Imre egyetemi tanár került a Széchényi-könyvtár élére, akik kiváló tagjai a magyar tudományos társadalomnak, és akik a rájuk bízott közintézményeket már eddig is rövid idő alatt felvirágoztatták.

[A továbbiakban részletesen ismerteti a külföldi tudományos intézetek létesítését.]

De nem érjük be pusztán a külföldi kutató intézetek létesítésével, hanem ennél tovább megyünk, és egy nagy ösztöndíjakkal vezetünk be. Méltóztatnak tudni, hogy a francia és az olasz kormány több ösztöndíjat bocsátott rendelkezésre francia és olasz állami pénzekből, hogy magyar ifjak mehessenek a francia és az olasz főiskolákra. Meleg köszönetet kell mondanom Carbonnel és Durini követ urak öccellenciáinak, akik e törekvésben valóban nagy megértéssel és odaadással támogattak. A Rockefeller-alapítvány képviselőjében mister Ross felkeresett, és az ösztöndíjak egész sorát adta a Rockefeller Foundation, amelyekből magyar tudósok nemcsak Amerikában, hanem az ő széles felfogásuknál fogva bármely iskolába vagy tudományos intézetbe mehetnek, ahol tovább képezhetik magukat. (*Helyeslés.*) De nem elégséges csak az, hogy idegen erővel dolgozzunk. Sikerült olyan pénzforrásokat megnyitnom, hogy a bécsi testőrpálatában berendezhetek 30-40 ifjú részére egy főiskolai kollégiumot, amelyben máris 16 ifjú van. A berlini magyar házban is tudok a főiskolásoknak helyet adni. Bécsben Lában, Berlinben pedig Gragger professzorok nagy odaadással működnek e főiskolai internátusok felvirágztatásán és valóban örömmel töltött el, mikor a bécsi egyetem professzoraitól azt az értesítést vettem, hogy a magyar fiúk a szemináriumban is mintaszerűen dolgoznak. (*Kiss Menyhért: A konstantinápolyi magyar házzal mi van?*) Azt a magyar házat én csináltam a háború alatt, és mihelyt lehetséges, megint újra életre fogom hívni. Az angol követtel tárgyalások folynak, hogy az aberdeeni, oxfordi és cambridge-i egyetemre a jövő évtől kezdve nagyobb számmal küldhessünk ki magyar ifjakat. Azt hiszem, saját eszközeinkből is évente 100 ifjút külföldön taníttathatunk, ami egy évtized múlva meg fog látszani a magyar kultúrában. (*Kiss Menyhért: Hol fognak elhelyezkedni, ha visszajönnek?*) El fognak tudni helyezkedni. Azt hiszem, hogy olyan férfiak ülnek majd a helyemen, akik ha egy magyar ifjú nagy tudományos képzettséggel külföldről hazajön, annak – bárminő szegények legyünk is – helyet fognak adni.

[Ezután a belföldi ösztöndíjakkal ismerteti: az értelmiség gyermekeinek taníttatására, a mezőgazdasági népesség szakoktatásának előmozdítására, a főiskolai kollégiumok és menzák működtetésére is fel akarja használni az ösztöndíjalapot, valamint a „fölcscilláló komoly tehetségek” támogatására.]

Áttérve most már a középiskolai reformra, amelyet a nemzetgyűlés szíves volt javaslatomra megalakítani, örömmel jelentem, hogy ez a reform már végrehajtás alatt áll. Mi ennek a reformnak az alapgon dolata? E reform alapgon dolata az, hogy a magyar nemzetnek ma nagyobb szüksége van a modern nyelvek és irodalmak ismeretére, mint bármikor volt. (*Igaz! Úgy van!*) Régente, amikor Ausztriával együtt voltunk, sokan azzal vigasztalódtak, hogy egy nagy egészben vagyunk benn, és Ausztria külpolitikailag

helyettünk is gondolkodik. Akkor is nagy hiba volt ez az állapot azért, mert nagy tudósaink, művelt embereink, éppen nyelvtudásuk hiányában, ha idegenekkel állottak szemben, nem tudtak helytállani. Ezért sikerült bennünket a külföldön is olyan nagyon megrálgalmazni, aminek azután Trianonban keservesen megadtuk az árát. Nálunknál sokkal kisebb nemzeteknek nagy számmal voltak nyugat-európai nyelveket beszélő fiai, akik kötelességüknek ismerték kimenni oda, és a maguk fajtája mellett és ellenünk propagandát csinálni, s mi ezzel a propagandával szemben védtelenek voltunk, mert az osztrák diplomácia nem sokat törődött velünk, sőt talán akadtak elfogult emberek a régi Ausztriában – nem a maiban –, akik ennek örvendtek, viszont azonban mi nem tudtuk védeni magunkat, éppen mivel honfitársaink nem beszéltek tökéletesen az idegen nyelveket. (*Közbeszólás. Zaj.*) De ha ez ennyire veszedelmes volt a régi monarchiában, ahol külpolitikailag nem játszottunk akkora szerepet, döntő ez ma, amikor a magyar nemzetnek önállóan kell sorsát intéznie. A baj nemcsak ott van, hogy lassanként diplomáciánkat sem tudnók alimentálni, ha nem volna elég magyar ember, aki idegen nyelveket beszél; én nem erre helyezem a súlyt, hanem a nagy magyar közvéleményre. Aki nem tud francia, német, angol lapokat olvasni, hogyan igazodjék el mint művelt ember, mint szavazó, mint választó vagy mint a választóközönséget vidéken vezető tekintélyes ember a külföldi helyzet dolgában. Hogyan szerezzen tájékozást arról, hogy mi történt a külföldön, ha a magyar nyelven kívül más nyelvű olvasmányok érthetetlenek előtte?

Ma az idegen nyelvek ismerete létkérdés reánk nézve. Nem akarnám a magyar iskolát abba a helyzetbe hozni, hogy a szülőknek az legyen a meggyőződésük, hogy ez az iskola nem elégíti ki az elemeltaris igényeket, és mást tanít, mint amire okvetlenül szükség van.

A következő kérdés az, hogy lehet-e az iskolában sikeresen tanítani az idegen nyelveket? Rendesen ezt szokták felhozni e koncepció ellen azok, akik inkább fräuleinokkal, mademoiselle-ekkel és missekkel akarják gyermekeiket az idegen nyelvekre megtaníttatni. Ez tanár- és pénzkérdés. A tanárkérdésre majd rá fogok térni; pénzkérdés pedig oly értelemben, hogy tudunk-e kisebb csoportokat csinálni, mert hatvanas létszám mellett modern nyelveket sikeresen tanítani nagyon nehéz. (*Kiss Menyhért: A népiskolákban száz-as létszámot terveznek!*) Mindenütt megszüntettem a száz-as létszámot, ahol a viszonyok megengedik. (*Közbeszólás. Zaj a jobboldalon.*)

A nyilvános iskolákban nagyon nehéz beszélési készséget elsajátítani. El lehet sajátítani ott bizonyos grammatikai tudást, és el lehet érni annyit, hogy a tanuló idegen nyelvű olvasmányait megérthesse. Azután így felszerelve gyakorolja a nyelvet, azt tökéletesen el is sajátíthatja. Aki azonban megfelelő grammatikai kultúra nélkül egy évre külföldre megy, az szert

tehet ugyan valamelyes beszélesi készségre, de azt a nyelvet sohasem fogja tisztességesen beszélni. Ilyen körülmények között összeomlik az ellenvetés, hogy modern nyelvet iskolában sikerrel tanítani nem lehet; igenis van ennek egy előfeltétele, az, hogy jó tanárok kelljenek. És itt nagy veszedelem fenyeget minket már a német nyelv tekintetében is. Miért? Azért, mert elvesztettük a szepesi és erdélyi szászokat, a bánáti, bánági svábokat, Nyugat-Magyarország egy számottevő részét, tehát azokat a részeket, ahonnan a német tanárok rekrutálódtak. Hogy a bécsi és berlini kollégiumokat létesítettem, annak főleg az az oka, hogy némettanárokat kívánok nevelni, s a bécsi és berlini kollégium ösztöndíjasaiból akarok német szakos tanárokat nyerni. (*helyeslés a jobboldalon.*)

Azok a külföldi ösztöndíjasok is, akiket Angliába, Franciaországba és Olaszországba fogunk küldeni, legalább felerészben angol, francia vagy olasz szakos nyelv- és irodalomtanárok lesznek. Ha ezen az úton haladunk, és utódaink is ezen az úton haladnak, semmi kétségem nincs az iránt, hogy belátható időn belül rendelkezésünkre fog állani az a tanári kar, amely a középiskolai törvény végrehajtásához szükséges. De addig sem vagyok megszorulva, mert pl. az Olaszországban volt hadifogoly magyar középiskolai tanárok a hadifogság idejét felhasználták arra, hogy olaszul jól megtanuljanak.

Itt vannak azután a latin szakos középiskolai tanárok, akiknek legnagyobb része szintén jól tud olaszul. Franciául tudó középiskolai tanáraink is vannak, csak az angol szakkal vannak még ez idő szerint nehézségek.

A humanisztikus gimnázium részéről panaszok merültek fel, hogy a humanisztikus tanterv mindössze 24-25 középiskolában maradt meg; és annak az óhajnak adtak kifejezést, hogy kezdjem a görög nyelvet már a harmadik osztályban. (*Felkiáltások a jobboldalon: Nem lehet! – Barla-Szabó József: A szülők nem engedhetik gyermekeiket göröggel kínozni!*) Én nem veszem rossz néven a szakembertől, ha bizonyos fokig egyoldalú, mert hiszen nem szeretné a maga szakmáját akkor, ha nem volna egyoldalú. Ez a tudományos foglalkozással vele jár, de éppen azért van szükség a szaktudósokon kívül kultúrpolitikusokra is, hogy ezeket kiegyensúlyozhassuk, és oly megoldással jöjjünk, amely megfelel az igényeknek. Ezt a kérdést megbeszéltem Bárdos Remiggyel, a bencések főapátjával, Werner Adolffal, a ciszterciták apátjával, megbeszéltem természetesen a tankerületi főigazgatókkal, az én közegemmel, s valamennyien azt a nézetüket fejezték ki, hogy semmi körülmények közt se hagyjam jóvá azt a tantervet, amely az első osztályban a latint, a második osztályban a németet, a harmadik osztályban pedig a görögöt akarja tanítani. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. – Barla-Szabó József: Még se ötödikben is kár!*) Az itt megnyilvánult hangulatból is erőt fogok meríteni ahhoz, hogy ezeknek a javaslatoknak ellenálljak, éppen ezért a humanisztikus tervet

nem is hagytam eddig jóvá. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. – Zaj balfelől.*)

Miután a középiskolai reformot a végrehajtás stádiumába vittem, okvetlenül szükséges, hogy foglalkozzam a magyar névelés reformjával. (*Halljuk! Halljuk!*) Azt hiszem, nincs senki közöttünk ebben a teremben, aki ne értene egyet velem a magyar névelés óriási fontossága tekintetében. Ha nagy nemzeti szerencsétlenségünk és bizonyos nemzeti hibáink ellenére is élünk még ezen a földön, abban nagy része van a magyar asszonynak. Ez azt a kötelezettséget hárítja ránk, hogy a nagyszerű magyar asszonyból oly nőt neveljünk, aki fel van ruházva a régi magyar hagyományos erényekkel és a modern kultúra szükségleteivel. Európa-szerte nagy baj a névelés szempontjából, hogy az iskolák voltaképpen a fiúk számára állítottak fel, és nem számolnak a női psziché sajátos igényeivel. A most érvényben lévő leányiskolai rendszer például, meggyőződésem szerint, homlokegyenest ellentétben áll a női lelkülettel. Mit látunk ebben a tantervben? A fősúlyt a matematikára és a természettudományokra helyezik, annak ellenére, hogy a nők nálunk műegyetemre nem mennek, és annak ellenére, hogy minden pedagógus tapasztalata szerint a nők éppen az esztétikai tárgyak iránt bírnak hajlandósággal, s a természettudományok és a matematika jobban ellenkezik a természetükkel. Erőltetni oly irányt, amely a női lelkülettel nincs harmóniában, mindenesetre elhibázott dolog. Mikor a középiskolai reformot előterjesztettem, hangok hallatszottak oly rendszer mellett is, hogy csináljunk egy négyosztályos egységes alsó tagozatot, és csak azután ágaztassuk el az egyes speciális szakokra. A most érvényben lévő tanterv mellett ez a reálskolában érvényesül, mert a négyosztályos alsó tagozatra egy bifurkáció van felépítve: a reálgimnázium és a felsőkereskedelmi iskola. – És mit látunk? Azt látjuk, hogy mivel a leánygimnáziumoknál az egész gimnaziális anyag komprimálva van az V–VIII. osztályba, a lányok ezt a túlterhelést nem bírják el. Az V. osztály után elnéptelenednek az osztályok, és amíg hatvanas létszámmal indulnak, azok a leányiskolák, amelyek eddig meglátogattam, 14-16-18-as létszámmal végeznek, ami azt mutatja, hogy itt a tantervben van a hiba. Ugyanilyen a helyzet a felső kereskedelmi iskolánál és a felsőbb leányiskolánál is.

Reformom lényege a középiskolában az lesz, hogy amint a fiúkat most már odabocsátjuk reálérettségivel, tehát egy latinmentes érettségivel, a főiskolára, úgy bocsássuk oda a leányokat is egy iskolafajtába, amely nem lesz azonos a reálskolával, amely a természettudományi tárgyakra helyezi a fősúlyt, és hasonló lesz hozzá annyiban, hogy a modern nyelvekre van különös tekintettel. Ez egy új iskolatípus lesz, és új nevet is akarnék neki adni, a leányliceum nevet, ahol a modern nyelvekre és kultúrára fogják a fősúlyt helyezni. Emellett vissza kell állítanunk a felső leányiskolát, mert ennek szüksége a magyar tár-

sadalomban fennáll, és mai szervezete mellett ez az iskolatípus nem felel meg hivatásának.

Az elemi iskolákban és a polgári iskolákban pedig a jövőben sokkal nagyobb mértékben kell majd számolnunk egyfelől a nők sajátos igényeivel, másfelől ezen iskolák természetéből kifolyólag az életre hasznos ismeretekkel és így tovább.

Áttérve most már a népművelésre, fel kell hívnom a t. Nemzetgyűlés figyelmét arra, hogy a mi büdzsénk a népoktatás terén nem bruttó, hanem nettó büdzsé. Nettó büdzsé olyan értelemben, hogy ebben a költségvetésben nem érvényesülnek a népoktatás összes szükségletei, hanem csak azt a differenciát téríti meg az állam az iskolafenntartóknak, amelyet maguk viselni nem tudnak. Hiszen a felekezeti és községi iskolák maguk viselik dologi kiadásait, maguk tartják karban épületeiket, maguk fizetik tanítóik illetményeinek is számottevő részét, úgyhogy az állam itt csak fizetést kiegészítő segélyt nyújt. Az a több mint 21 millió aranykorona tehát, amely népoktatási célokra a költségvetésbe fel van véve, csak egy része annak az összegnek, amelyet a magyar nemzet népoktatási célokra költ. Pl. Budapest székesfőváros óriási összegeket költ népiskolai célokra, amelyek a büdzsében nincsenek benne. Más vidéki városok, ahol községi a népoktatás, szintén óriási összegeket költenek erre a célra. E költségvetés megítélésénél a költségvetésbe felvett számokkal operálni a népoktatási költségeket illetőleg akkor, amikor itt nettó büdzséről van szó, hogy kiegyenlítjük a differenciákat és fedezzük azokat, igazságtalanság, vagy pedig legalább is igen nagy tájékozatlanság lenne.

Az előadó úrnak igen szép fejtegetéseiből kiténik, hogy mennyi új tanító állást szerveztünk az utóbbi két évben. Ennek az akciónak azonban határt szabott az a körülmény, hogy ott, ahol megfelelő helyiségek, megfelelő épületek nem állnak rendelkezésre, ott a legjobb akarat mellett sem tudjuk a népoktatás fejlesztését lehetővé tenni.

Most már mi a megoldásra váró probléma és kérdés? A megoldásra váró kérdés az, hogy magyar országos népiskolai építési alapot kell létesítenünk. Az erre vonatkozó törvényjavaslat készen van. Most tárgyalásom lesz a pénzügyminiszter úrral, és azt hiszem, hogy rövidesen a nemzetgyűlés elé terjeszthetem a törvényjavaslatot, amelynek során az új népiskolai építkezések megindulhatnak, és pedig meg fognak indulni először az alföldi tanyákon és azokban a kisebb községekben, ahol még iskola – sajnos – mind ez ideig nincsen. *(Közbeszólás.)* Ha ez a törvényjavaslat törvényerőre emelkedik, akkor megoldható lesz a népiskolai oktatás kérdése azokon a helyeken, ahol eddig épületek hiányában a legjobb akarat mellett sem lehetett tenni semmit.

Ha annak idején nem vittük volna az állami iskolákat nemzetiségi vidékekre, ha pl. 10-12 millió aranykoronával nem építettünk volna Trencsénben palotát, akkor nem lennénk ma ilyen helyzetben az

Alföldön és Dunántúl. Ezt én mondhatom a legjobban, aki 1907-ben mint a miniszterelnökség nemzeti-ségi osztályának vezetője Wekerle Sándorhoz intézett memorandumomban – amelynek birtokában vagyok – ezt az iskolapolitikát elhibáztottnak tartottam, és fölemeltem ellene szavamat. Sajnos, a tények igazoltak, mert az ország kétharmad részével együtt iskoláink legnagyobb része is elveszett.

A gazdasági szakoktatás terén az új ipartörvény alapján kibocsátottam az iparostanonc-iskolák új szervezeti és tantervét. Én sokat várok ettől az új tantervtől és módszeres utasítástól, mert az gyakorlati szakemberek meghallgatásával készült, és azt hiszem, meg fog felelni éppen azoknak a gyakorlati igényeknek, amelyeket minden szakoktatással szemben táplálunk kell.

A mezőgazdasági ismétlőiskolák terén több szempontra helyeztem a fősúlyt. Először a háború és az idegen megszállás következtében úgyszólván elenyészett faiskoláink helyett a tangazdaságoknál faiskolákat állítottunk fel, amelyekkel a községek igényeit is kívánjuk szolgálni. Ezenkívül a kisebb állattenyésztési ágakban tenyészállatokat is tartunk ezekben az iskolákban, és azután nemesített vetőmagtermelést is folytatunk.

Erről a helyről köszönetet kell mondanom az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak, hogy azt az akciómat, hogy ahol nincs gyakorlóterület a népiskolák mellett, ott ilyenek kiharóztatásának nagy megértéssel támogatta, úgyhogy ha ez az akció le lesz nyolítva, akkor ezen a téren is komoly lépéseket tehetünk, mert az, amitől óva intek ezen a téren, és amely úton semmi esetre sem indulhatunk el, az, hogy az eredménytelenséget elkerüljük. Mert ha eredménytelenséget látunk egy kísérlet után, akkor a bizalom elenyészik, és azután később, ha jobban fel tudunk készülni a dolgokra, ez a bizalomhiány lesz a falusi népnél akadályozó az iskolatípus további hódításának, már pedig bizalom nélkül egy iskola sikert semmi körülmények között nem mutathat fel. *(Úgy van! Úgy van!)*

A tanítóképző intézeteket ötévesre szerveztem át. A tervezetben korábban megállapított hat esztendő sok lett volna, a korábbi négy esztendő pedig nem volna elég. Azt hiszem, hogy öt év alatt fel tudják dolgozni azt a tananyagot, amelyet a népiszkola folyvást emelkedő igényei mellett a tanítóképzőkben tényleg fel kell dolgozni.

Ami a létszámapasztás kérdését illeti, amikor állásomat elfoglaltam, a kultuszminisztériumnak volt 18 681 alkalmazottja. Ebből apasztási állományba helyeztetett 5460, az apasztás tehát 29,76%. A legnagyobb apasztás a központi igazgatásban történt. Míg a kultuszminisztériumot átvettem, a minisztérium tisztviselői kara 898 alkalmazottból állott, B-listára tétetett 312, vagyis a központi személyzetnek 34,63%-a, és ma már eljutottunk ahhoz a létszámhoz, amely békében volt. Az oktató személyzetet azonban

a legnagyobb fokig kíméltem, és a B-listára helyezetek túlnyomó része a tanügyi közgazgatási személyzetből és a központból került ki.

Mindenki lelkesedik a kultúra iránt, nagyon gyakran találkoztam azonban azzal a váddal, hogy a megtakarítás csekély, és ezt a kultusztárca terhére írják. Az állami színházakat kifogásolják és az egyetemeiket. Méltóztassanak a dolgok okát másutt keresni, és méltóztassanak meggyőződni arról, hogy nem irigylem a történelmi felelősségét annak, akinek javaslatára a magyar kultúra egyik lényeges intézményéhez hozzá fognak nyúlni. Mert lehet, hogy az illető képviselő úrnak esetleg az a szerencse jut osztályrészül, hogy a történelem megfedkezék róla, de aki ilyent fog keresztülvinni, arról a történelem nem fog megfedkezni, és annak nem irigylem a felelősségét a magyar történelem előtt.

Jókai Mór egyik csodálatos regényében, a *Jövő század regényé*-ben, úgyszólván meglátta mindazokat

a találmányokat, amelyek azután bekövetkeztek, és az ő csodálatos fajszeretetével odaállított egy lángelméjű magyar embert, Tatrangi Dávidot, aki a maga nagy találmányaival naggyá tette a magyar nemzetet. Sokan, akik a *Jövő század regényé*-t lapozgatják, azt mondják, hogy Jókainak ez az előrelátása a találmányok terén bevált, de Tatrangi Dávid nem született meg. Tévedés, megszületett és köztünk él, ez a Tatrangi Dávid a magyar kultúra, a magyar tudományosság, és ettől a magyar kultúrától, ettől a magyar tudományosságtól – és talán ebben a pillanatban főleg ettől – várhatjuk az ország feltámadását. Ehhez a hatalmas, reorganizáló, regeneráló munkához kérem a támogatásukat, és kérem, hogy költségvetésemet általában, és részletes tárgyalás alapjául elfogadni méltóztassék. (*Éljenés és taps a jobboldalon. A szónokot többen üdvözlük.*)

Seres Nóra

Klebelsberg Kunó a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének parlamenti vitája alkalmából 1925. február 20-án tartott beszédének retorikai elemzése

1. Bevezetés

Gróf Klebelsberg Kunó az 1920-as évek oktatáspolitikájának és iskolahálózatának meghatározó politikusa volt. Bethlen István miniszterelnöksége alatt Magyarország vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztját töltötte be 1922 júniusától 1931 augusztusáig. Klebelsberg Kunó nevéhez sok reform fűződik: ő hozta létre a háromágú középiskolai rendszert (reáliskola, humán gimnázium, reálgimnázium); megreformálta a tanárképzést 1924-ben; minisztersége ideje alatt költöztött át az egyetem Pozsonyból Pécsre, illetve Kolozsvárról Szegedre, majd ezt követően Pécsre, Szegeden, Debrecenben egyetemi építkezéseket indított el; hazahívta Szent-Györgyi Albertet Cambridge-ből, és kinevezte a Szegedi Orvosi Vegytani Intézet vezetőjének. Továbbá az egyik legnagyobb érdeme, hogy sikeres harcot folytatott az analfabetizmus ellen: az 1910-es években a statisztikák szerint a lakosságnak kb. 50%-a nem tudott írni-olvasni, Klebelsberg Kunó alatt ez az arány az 1920-as években 8% alá süllyedt. Ez úgy jöhetett létre, hogy bevezette a kötelező 8 osztályú népiskolát. A törvény kötelezte a törvényhatóságokat a népiskolák létrehozására, így pár év alatt több mint 5000 tanyai iskola épült. Az analfabetizmus felszámolásának sikeréhez a fonomimikai olvasástanítási módszer is hozzájárult, 1925-től ezt ajánlotta a tanterv, s a harmincas években az abécéskönyvek többsége fonomimikai volt. Csak a legfontosabb intézkedéseinek a felsorolása is igen hosszú, ami mutatja a miniszter haladó gondolkodását és reformterveinek eredményes megvalósítását.

A Bethlen-kormány tudta, hogy a társadalom felemelkedését az oktatás biztosítja, így igen fontos szerephez jutott a közoktatásügyi tárca. A bemutatott és elemzett beszéd 1925. február 20-án hangzott el a Nemzetgyűlés előtt. Öt év telt el a trianoni béke óta (1920. június 20.), melynek hatásait még kezelni kellett. Azért választottam ezt a beszédet, mert nemcsak 1925-ben, hanem most napjainkban is sok területen aktuális javaslatokat tartalmaz. Az elemzésben azt a szempontsört használom, amelyet Adamikné Jászó Anna *Klasszikus magyar retorika* c. könyvében olvashatunk.

2. Elemzés

2.1. A retorikai szituáció

A retorikai szituációt három tényező hozza létre: a szükség, a hallgatóság és a kényszer (Bitzer 1968). A szükség egy hiány, amelyet meg kell szüntetni, egy probléma, amelyet meg kell oldani: ennél a beszédnél a vallás, a kultúra és az oktatás ügye; a vallást meg kell védeni, a kultúrát és az oktatást fel kell lendíteni, mert ettől

függ a veszélybe sodort haza jövője. A hallgatóság – akihez a beszéd szól – érdekelt a probléma megoldásában, és van is rá lehetősége, ebben az esetben a Nemzetgyűlés. A kényszer több tényező összessége, azok a körülmények, amelyekhez a szónoknak alkalmazkodnia kell, amelyek meghatározzák a beszéd tartalmát, érvelését, hosszát, stílusát, előadásmódját: a szónok szakemberekhez beszél, akik képesek és hajlandók egy hosszú fejtegetés meghallgatására, egyúttal hazafiak, akiket lelkesíteni is kell. A retorikai szituáció hozza létre az ügyet, amely sokféle lehet: ebben az esetben a képviselt ügy természetesen becstelen, melyet azért könnyű képviselni, mert feltehetőleg nem fogják ellenezni, nem vált ki vitákat, minden bizonnyal egyetértésre fog tálni. Az ügy hozza létre a beszédfajtát, s befolyással van a beszéd szerkezetére és stílusára.

2.2. A beszéd fajta megállapítása

A beszéd tanácsadó (genus deliberativum) bemutató elemekkel (genus demonstrativum). Klebelsberg 1925-ben mondott beszéde azért tanácsadó, mert célja a rábeszélés, hiszen a parlamentnek tett javaslatot a kultusz-tárca programjáról, amelyet szavazásra kell bocsátani. A bemutató elemeket dicséretre használja, pl. több alkalommal is dicséri a vidéki egyetemeket: *„Három vidéki egyetemünk van. Az egyik a debreceni...tető alá hoztak egy klinikai telepet, amely ma talán a legszebb a világon”; „Pécsett minden új építkezés nélkül úgy tudtuk elhelyezni az egyetemet, hogy bizvást mondhatom, hogy több német egyetem, mint például a marburgi, giesseni, nincs jobban elhelyezve. És Pécs, mint iskolaváros, egyúttal eszménykép is”.*

A beszéd gondolatmenete induktív: felsorolja javaslatait, majd megfogalmazza konklúzióját, vagyis szavazásra bocsátja költségvetését. Számos példával támasztja alá javaslatait: mind történelmi, mind kitalált példákkal. A vallás szerepére, annak fontosságára az ortodox egyház kudarcának példájával érvel: *„A proletárdiktatúra hosszú tartama nemcsak a cárizmus csődjét jelenti, hanem csődjét jelenti az orosz orthodox egyháznak is. És valóban olyan egyházban, amelyben egy Rasputin egyáltalán lehetett volna, ahol egy ilyen ember szerephez juthatott, belső igazi erő, krisztusi szemmel nem lehetett. Látjuk is ennek eredményét.”* Nemcsak történelmi, hanem kitalált példával is érvel, amellyel a mindmáig az egyik legolvasottabb író, Jókai Mór, segítségét veszi igénybe: *„Jókai Mór egyik csodálatos regényében, a »Jövő század regénye«-ben, úgyszólván meglátta mindazokat a találmányokat, amelyek azután bekövetkeztek és az ő csodálatos faj szeretetével odaállított egy lángelméjű magyar embert, Tatrangi Dávidot, aki a maga nagy találmányaival naggyá tette a magyar nemzetet.”*

Azonban deduktív érveléssel is találkozunk a beszédben, ahol az általánosból következtet az egyesre. Azt az általános szokást fogalmazza meg, hogy nálunk az utódok mindig tönkreteszik az elődök alkotásait, éppen ezért ő megtartja a hasznos intézkedéseket. Erre saját gyakorlatából idéz fel egy esetet (ezt az örökérvényű megfigyelést jó lenne, ha figyelembe vennék a hatalmon lévők, párttól, országtól függetlenül): *„Hogy mennyire átment a magyar köztudatba, hogy minden utód szereti az előbbinek alkotásait megbolygatni, ennek én magam láttam egy sajátos tanúbizonyságát. Amikor kultuszminiszteri államtitkár lettem 1914-ben boldogult Náray-Szabó után, aki a gyógypedagógiai ügyeket szerette és pártolta, ennek az ügynek az előadója hetekig nem mert hozzám jönni, mert megszokta már azt, hogy az utód mindig dezavualta, amit az előd csinált.”*

2.3. Logosz/éthosz/pathosz

Arisztotelész állapította meg, hogy a meggyőzésnek három lehetősége van, valamint ezek kombinációja is használható. Klebelsberg érvelésében mindhárom elem megtalálható, tehát a beszéd általános érvelése holisztikus: ez azt jelenti, hogy az egész emberre hat, észére és érzelmeire egyaránt. Több bekezdésben is megjelenik ez a hármasság, ahol a miniszter hat a logikára, az érzelmeire és az erkölcsre egyaránt. Például: *„Három vidéki egyetemünk van. Az egyik a debreceni. Még a világháború előtt, amikor Nagy-Magyarország megengedhetett magának igazán nagy koncepciót, a debreceni nagyerdőben, gondolom, 130 holdon pavilonrendszerben felépítettek és tető alá hoztak egy klinikai telepet, amely ma talán a legszebb a világon. Úgyhogy ha idegen tudósok jönnek ide, nem festjük le előttük a magyar művelődést, hanem azt mondjuk nekik: jöjjetek, nézzétek meg a debreceni klinikát, nézzétek meg, hogy ez a kis nemzet mit tudott alkotni, mit adhat a magyar tudományosságának. Amikor ez az európai, mintaszerű telep készen van, kérem, lehet-e a debreceni egyetemet ma beszüntetni?”*

Ebben a bekezdésben először a logosz eszközeivel él Klebelsberg: *„Még a világháború előtt, amikor Nagy-Magyarország megengedhetett magának igazán nagy koncepciót, a debreceni nagyerdőben, gondolom, 130 holdon pavilonrendszerben felépítettek és tető alá hoztak egy klinikai telepet, amely ma talán a legszebb a világon.”* Azután az éthoszra hivatkozik, amikor a magyar nemzet nagyságát hozza elő: *„nézzétek meg, hogy ez a kis nemzet mit tudott alkotni, mit adhat a magyar tudományosságának.”* Végül pedig a pathosz kerül előtérbe, hiszen az érzelmeiken keresztül tud legjobban hatni a hallgatóságra, amit egy költői kérdéssel tesz meg: *„Amikor ez az európai, mintaszerű telep készen van, kérem, lehet-e a debreceni egyetemet ma beszüntetni?”* Ahogyan ezt a hármasságot Klebelsberg a beszéde folyamán használja, bizonyítja, hogy mennyire tudatosan, az egész Nemzetgyűlés meggyőzése volt a célja.

2.4. A szerkezet elemzése

A beszéd szerkezete a Cornificius (*Rhetorica ad Herennium*) által Kr. e. 80 körül meghatározott klasszikus hatos felosztást követi.

Az első rész a **bevezetés (principium)**, mely a megszólítással (*salutatio*) kezdődik. Klebelsberg a hallgatóság összetételének megfelelően szólítja meg a képviselőket: *Tisztelt Nemzetgyűlés!* A bevezetés közvetlen, világosan, egyértelműen készíti elő a témát, *A kultusztárca programj*-t. Emlékeztet a trianoni békére, illetve arra, hogy a kultusztárca jelentős, melyet egy azonosítással, azaz metaforával fejez ki: „*Szeretném a közudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is.*” Már a bevezetésben buzdítja a képviselőket, ezzel megadja az alaphangulatot: „*a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat.*”

A második rész az **elbeszélés (narratio)**, itt csak egy rövid megemlékezés, mely közvetlenül a tételt előzi meg. A második bekezdés első felében Klebelsberg a *magyar kultúra munkásait* élteti és dicséri, kiknek segítségével és odaadásával a magyar kultúra, az anyagi nehézségek ellenére, tovább fejlődhet. A narratio maga egy jól megszerkesztett, majdnem kilencsoros körmondat, mely ünnepélyességet ad a beszéd kezdetének. Még itt, a második bekezdés végén találjuk a **tételt** illetve azon belül a **témamegjelölést (propositio)**: „*Mindazonáltal örömmel állapíthatom meg, hogy a kultusztárcában számottevő áldozatokat hozhatunk olyan célok szolgálatában, amelyek eddig, sajnos, kellőképpen dotálva nem voltak.*” A tételben mondja ki, hogy ebben a programban lehetőség lesz olyan dolgok megvalósítására, melyek idáig nem történhettek meg.

A beszéd nagy részét a tétel **bizonyítása (argumentatio, confirmatio)** teszi ki, melyben végig a program szükségességét támasztja alá érvekkel. A vallás- és közoktatásügyi feladatokat veszi sorra: kezdi 1. a vallásüggyel, majd 2. a művészetekkel folytatja (a művelődési tanintézetekkel és művészeti létesítményekkel), azután következik 3. az oktatásügy (az egyetemek, a tudománypolitika, a középiskolai reform, az elemi iskolák és a népművelés). Az oktatásügy tárgyalásában fentről (egyetemek) lefelé (elemi iskolák) halad, a fa koronájától a gyökerekig, vagyis a legfontosabbat, amely mindennek az alapja, a végére hagyja.

Az egyes területek ismertetését egy-egy tételmondatral kezdi, így biztosítva van a hosszú beszéd áttekinthetősége, könnyű követése. A részletezett felépítés a következő:

1. „ez a tárca egyben vallásügyi tárca is; ... a történelmi egyházak kiegészítő részét képezik az egész magyar állami szervezetnek...”

2. „Művészeti téren a súlypont két intézménycsoporton van a büdzsében.”

3. „A lapokban igen gyakran vissza-visszatér az a megjegyzés, hogy sok a vidéki egyetem...”

„Három vidéki egyetemünk van.”

„Menjünk végig egyébként az egyes karokon.”

„Nincs nehezebb, mint tudományosságot létrehozni.”

„... a legsürgősebb feladatnak tartom a jogi oktatás megreformálását.”

„Ami tudománypolitikámat illeti, igen gyakran találkozom azzal a váddal, hogy tudománypolitikai téren talán többet teszek, mint a népoktatás terén.”

„Áttérve most már a középiskolai reformra, amelyet a nemzetgyűlés szíves volt javaslatomra megalkotni, örömmel jelentem, hogy ez a reform már végrehajtás alatt áll.”

„Miótán a középiskolai reformot a végrehajtás stádiumába vittem, okvetlenül szükséges, hogy foglalkozzam a magyar nevelés reformjával.”

„Áttérve most már a népművelésre, fel kell hívnom a t. nemzetgyűlés figyelmét arra, hogy a mi büdzsénk a népoktatás terén nem bruttó, hanem nettó büdzsé.”

Ezek csak a főbb pontjai a beszédnek, minden egyes tétel több alpontra oszlik, pl. a középiskolai reform kapcsán a modern nyelvek oktatásáról beszél, a népművelési rész fontos pontja a népiskolai építkezések megindítása. A nagy ívű tervek mellett fény derül sok apró részletre is: évente beiktatnak egy-egy művészeti támogatást, például jelenleg Dudits mester festi az Országos Levéltár freskóit, majd gondoskodni kell Jókai sírelmének felállításáról (születésének százéves évfordulója volt 1925-ben).

Az argumentációban külső és belső érveket egyaránt alkalmaz a miniszter. (A külső érveket nem a szónok találja fel, ezek korábban is létezett érvek, melyeket a szónok felhasznál: tanúságtételek, dokumentumok, statisztikák stb.; a belső érvek a szónok leleményei.) Külső érvei többnyire adatok, statisztikák, melyekkel megtámogatja javaslatait, pl. „*A pécsi egyetemnek van 1200 hallgatója, a szegedinek 1090; a debreceninek 894; ezzel szemben nézzük a budapesti egyetem túlsúlyosságát 5808 hallgatóval, a közgazdasági kart 1616 hallgatóval, a műegyetemet 2590 hallgatóval, nem is számítva a művészeti iskolákat 10 014 hallgatóval.*” Olykor híres, köztiszteltetben álló személyekre hivatkozik: „*Meleg köszönetet kell mondanom Carbonnel és Durini követ urak őxcellenciáinak, akik e törekvésben valóban nagy megértéssel és odaadással támogattak.*”

A belső érveket hosszasan és részletesen tárgyalják a retorikák. Négy nagy csoportot szoktak különböztetni, ezek a definíció, az összehasonlítás, a viszonyok és a körülmények; a nagy csoportokba számos alfaj tartozik. Ezek tulajdonképpen az érvforrások, vagyis azok a helyek (toposzok), ahonnan érveket meríthetünk. Az első három csoport esetében léteznek a formális logikai megoldások, de a mindennapi érvelésben lazább, retorikai megoldásokat használunk. Ezt teszi Klebelsberg is. A *tudomány definíciója* bonyolult volna, ha egyáltalán lehetséges megalkotni, ezért egy szemléletes és érzelmileg telített megoldáshoz, egy metaforához folyamodik: „*A valódi tudományosság melegházi növény, amelynek szüksége van a nemzet szeretetének melegére.*”

A leggyakrabban az ok-okozati érvelést alkalmazza, hiszen minden egyes esetben gondosan megokolja állítását. A tudományosság példájánál maradván megokolja, hogy azért is nehéz létrehozni, mert történelmünk folyamán háromszor is brutálisan megszakították művelődésünket: először a törökök, másodsor II. József a katolikus szerzetesrendek eltörlésével, harmadszor a Bach-korszak, amely felforgatta az Ürményi-féle iskolarendet (Ürményi József volt a Ratio Educationis fő szerzője). A következő állítása az, hogy nem lehet egy szakra egyetlen egyetemi tanszéket felállítani, a megokolás a következő: „*egy ember nem képvisel tudományosságot, ott nincs eszmecsere, nincsenek viták, nincs meg az eszmék súrlódása*” (az „eszmék súrlódása” Széchenyi kifejezése, itt az *allúzió* stílusesszékével él a miniszter). Helyesen mutat rá arra, hogy ez a helyzet „*demoralizálja is a tudományos világot – mert akkor mit jelent az, hogy valaki tudományos pályára készül? Várja, lesi, hogy valamelyik tanszék megüresedjék. Ennek tehát jellemromboló hatása is van.*” A szónok szenvedélyességét az alakzatok is fokozzák: a költői vagy retorikai kérdések azt a válfaját alkalmazza, amelyre rögtön megadja a választ, vagyis *áldialógust* alkot. A negatívumra következik az ellentét: „*De ha egy országban 5-6 egyetemi tanszék is van egy szakra, akkor valakinek a sorsa nem azon dől el, hogy egyik vagy másik tanszéket megkapja-e vagy nem.*” Az ok-okozati érvelést tehát élénké teszik a szemléletes metaforák és a mozgalmas alakzatok, sokféleképpen, változatosan. Most csak egyetlen hosszú bekezdést vizsgáltunk meg tüzetesebben, hasonló eredményre jutnánk a miniszter többi állítása esetében is.

Érvelésének mind tartalma, mind stílusa hatott hallgatóságára: sok esetben megszakították beszédét helyeslő bekiabálásokkal, olykor kritikák megjegyzéssel, kérdésekkel.

Az ötödik beszédrész a **cáfolás (refutatio)**, melynek nincs rögzített helye a szövegben. Klebelsberg több helyen él a cáfolással, ezek a részek mind a *megelejtés*, a *prolépszisz* gondolatalkatai. Ez azt jelenti, hogy a szónok maga idézi az ellene felhozott vádakát, s azután megcáfolja őket. Több ilyen gondolatalkat van a beszédben, s ezek is mozgalmassá teszik az érvelést. „*A lapokban igen gyakran vissza-visszatér az a megjegyzés, hogy sok a vidéki egyetem...*” A miniszter a beszédének ezt követő részében végig a vidéki egyetemek mellett érvel és kifejti a vidéki egyetemek fontosságát. „*Felhozták itt a tudomány- és tanszabadságot. Én igazán tiszteltem a tanszabadságot, de a tanszabadság semmi esetre sem lehet a semmittevés szabadsága.*” A probléma az volt, hogy a jogi karokon a tanszabadságra hivatkozva nem látogatják az előadásokat, ezért hosszasan foglalkozik ezen állapotok felszámolásával. *Ami tudománypolitikámat illeti, igen gyakran találkozom azzal a váddal, hogy tudománypolitikai téren talán többet esztek, mint a népoktatás terén.*” Ezután hosszasan indokolja a tudományos intézmények, ösztöndíjak alapításának a szükségességét.

A klasszikus hatos felosztás utolsó része a **befejezés (peroratio)**. A befejezésben vonja le a végső következtetést, melyben a korábban említett Jókai-hóst, Tatrangi Dávidot hívja segítségül, akit a magyar kultúrával azonosít, és aki a fellendülést hozhatja meg: „*Sokan, akik a Jövő század regényét lapogatják, azt mondják, hogy Jókainak ez az előrelátása a találmányok terén bevált, de Tatrangi Dávid nem született meg. Tévedés, megszületett és köztünk él, ez a Tatrangi Dávid a magyar kultúra, a magyar tudományosság és ettől a magyar kultúrától, ettől a magyar tudományosságtól – és talán ebben a pillanatban főleg ettől – várhatjuk az ország feltámadását.*” A beszéd utolsó mondata az ajánlás a legfontosabb, melyben a szónok a hallgatóságot cselekvésre buzdítja, és megadja a hallgatóság teendőit, azaz itt a Nemzetgyűlés ’teendője’ az, hogy megvitassa, majd elfogadja a kultuszterca költségvetési javaslatát: „*Ehhez a hatalmas, reorganizáló, regeneráló munkához kérem a támogatásukat és kérem, hogy költségvetésemet általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni méltóztassék.*”

2.5. Stílusnemek, stíluserejnek

Klebelsberg beszéde alapvetően egyszerű stílusú, tárgyilagos, sok konkrétummal operáló felterjesztés. Szövege mind a négy stíluserejnek megfelel. A beszéd **illő**, hiszen igazodik a tárgyhöz, a helyhez, az alkalomhoz, a hallgatósághoz, többször megszólítja a képviselőtestületet: „*T. Nemzetgyűlés!*”. A **világosság** követelményeinek is eleget tesz, érthető, egyértelmű, a beszélt nyelvtől nem tér el, amikor idegen szavakat használ, akkor olyanokat, melyek jelentésével a képviselők tisztában vannak. A **nyelvhelyesség** sem kérdés a beszédben, nagyon szépen, pontosan és helyesen fogalmaz, megfelelően használja a kötőszavakat, az előre- és visszautalásokat (katafora, anafora), a körmondatokat arányosan szerkeszti, szóhasználata is mindig helytálló. Az **ékes**

ség eszközeivel (alakzatok, szóképek) gyakran él a miniszter, ezért indokolt beszédét inkább a középső stílusnembe sorolni, mivel nemcsak érvel, hanem gyönyörködtet is.

Metaforái szemléletesek: tudományosság – melegházi növény; magyar kultúra – Tatrangi Dávid; akadályok – kulturális kínai fal. Metonímiái konkrétabbá teszik érvelését; például térbeli metonímiák: *áldozatkész-ség mutatkozik Szeged részéről; Ausztria külpolitikailag is helyettünk gondolkodik; köszönetet kell mondanom az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak*. Irodalmi toposszal is él Klebelsberg, melyre az egyik legjobb példa a *hajó* metafora. Először a „*magyar katolikus egyház hajóját*” említi, melynek jó irányítója, kapitánya van a bíboros személyében. Később pedig egy ironikus mondatban kerül elő a hajó metafora: „*Az igen t. képviselő úr valóban merész hajós a szó tengerén.*” Itt Kaas Albert képviselőtársára utal, aki úgy mondott véle-ményt Klebelsberg főiskolai költségvetési javaslatáról, hogy nem is olvasta el.

Néhány gondolatalakzatot már megemlítettem az érvelés kapcsán (megelőzés, áldialógus). Gyakori gondolatalakzat a dinamikus beszédekben – így Klebelsberg beszédeiben is – az *apoztrophé* (odafordulás), ilyenkor a szónok eltér eredeti célközönségétől, és valaki mást szólít meg, valaki máshoz fordul. Klebelsberg a közbeszólókat szólítja meg, pl. Meskó Zoltánt: „*Méltóztassék kérem meghallgatni...*” Olykor humorral – meg hasonlattal – vegyíti az apoztrophét: „*Kiss Menyhért igen t. képviselő úr tegnapi felszólalása – bocsáson meg a t. képviselő úr – azt a benyomást tette rám, mint a töltetlen káposztafőzelék. (Derültség.) A magyar ember ugyanis azt tartja, hogy a káposztafőzelék annál jobb, minél többször van fölmelegítve. (Közbeszólás.) Ő is mindig ugyanazokkal a dolgokkal jön, és mint ahogy a káposztáról azt mondják, hogy a kilencedik felmelegítés után a legjobb, azt hiszem a képviselő úr már legalább kilencedszer találta fel ezeket a dolgokat. Ha azonban hozzászól valamely kérdéshöz, nézze meg a büdzsét...*” Oktatási tervezését nemcsak a képviselőinek szánja, nemcsak egy viszonylag szűk körnek, hanem az ország közösségének, ezért megjegyzésében megnyilvánul felelősségteljes magatartása, éthosza: „*Én honorálom a képviselő úrnak gyakran igen szellemes közbeszólását, de kérem kell, hogy ezeknél a kérdéseknél, amelyeknek nagy, országos jelentőségük van, legyen szíves nyugodtan meghallgatni, hiszen ezeket a dolgokat minden szülő hallani óhajtja és hallania is kell, nem azért, mert én mondom, hanem mert Magyarország kultuszminisztere mondja!*”

Szóalakzatok is élénkítik a beszédet. Az *anadiplószisz* (kettőzés), nemcsak ritmust ad a szövegnek, hanem a figyelmet is erősíti, főleg ha anaforával, azaz előismétléssel kombinálódik: „*Örömmel hallottam Kaas Albert báró és Janka Károly igen t. képviselőtársaim ajkáról, protestáns szempontból, a felekezeti béke iránt való komoly és őszinte vágyat. (Helyezés.) Mi sem tölt el nagyobb örömmel, mint ennek ilyen hazafias, szép, világos és férfias kijelentése. Örömmel tölt el annnyival is inkább, mert hiszen a katolikus püspöki kar számos tagja megajándékoz barátságával...*”

Háromszoros anaforával emeli ki virágzó zenei kultúránkat: „*Hiszen egy olyan nemzet, amelynek négy olyan kiváló zenésze van, mint Hubay, Dohnányi, Bartók és Kodály, egy nemzet, amelynek olyan kiváló hegedűvirtuózai vannak, akik az egész világot diafállal járják be, egy nemzet, amelynek olyan zenekara van, mint nekünk, komolyan tesz számot az egész világ zenei kultúrájában.*” Az arányosan elhelyezett anaforák ritmust is adnak a szövegnek, ebben az esetben hármas tagolást figyelhetünk meg (*trikólon*).

3. Összegzés

Klebelsberg Kunó beszédének felépítése mutatja, hogy a miniszter klasszikus retorikai műveltséggel rendelkezett. A szöveg a klasszikus hatos felosztást követi, pontosan úgy, ahogyan azt Cornificius javasolta. Klebelsberg egyaránt hat a jól felépített költségvetési programjában a képviselők logikájára, erkölcsére és érzelmeire (logosz/ethosz/pathosz). Emellett nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a miniszter köztudottan jó megjelenésű volt, és kitűnő előadásmóddal rendelkezett, így nem meglepő, hogy beszéde végén a hallgatóságot magával ragadta, a képviselők éljeneztek és üdvözölték a minisztert. „*Éljenezés és taps. A szónokot többen üdvözlölik.*” A közel 90 éve elhangzott nagyhatású, jól felépített, művészi szónoklat ma is példát adhat a politikusoknak: hogyan kell kiállni a hallgatóság elé, hogyan kell érvelni, hogyan kell vitázni.

Felhasznált irodalom

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. <i>Retorika</i> . Osiris. Budapest.	A Régi-új retorika sorozat kötetei
Adamikné Jászó Anna 2013. <i>Klasszikus magyar retorika</i> . Holnap Kiadó. Budapest.	Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2012. <i>A retorikai elemzés</i> . Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék
Arizotelész 1999. <i>Rétorika</i> . (fordította és a bevezetést írta Adamik Tamás). Telosz Kiadó. Budapest.	Raátz Judit – Tóth Etelka (szerk.) 2013. <i>Az egyházi beszéd</i> . Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék.
Száray Miklós, Kaposi József 2011. <i>Történelem IV</i> . Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.	Raátz Judit – Tóth Etelka (szerk.) 2013. <i>A politikai beszéd</i> . Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék.

* * *

H. Tóth István

Az elmondhatatlan elmondásának parancsa

Problémafelvetésül

Véget ért-e Auschwitz 70 évvel ezelőtt? Elfelejtethetjük-e Buchenwald rémtetteit? Meddig kell még emlékeznünk és emlékeztetnünk a holokauszt tényeire?

Emlékezésül

Osszuk meg diákjainkkal is azt, amit 2015. január 27-én, Auschwitz felszabadításának emléknapiján olvashattunk „Mindörökké Auschwitz” címmel!

Amikor Köves Gyurit, úgymond, felszabadítják Buchenwaldban, kénytelen megjegyezni, hogy bár a szabadsága megjött, csúnyán késik viszont a kaja, ami a németek alatt nem fordulhatott volna elő. Amikor megérkezik a táborba, akkor pedig azt konstatálja, hogy végre hazaért. Néz a magas égre, mikor kipakolják azt a tárgyat, amivé vált. Köves semmit sem ismer, ami a koncentrációs univerzumot meghaladja. Számára mindez „természetes”. És a könyv épp azt kívánja tudatni velünk, hogy igaza van. Tényleg az. A holokausztot „embertelennek” tartani, sajnos, tévedés. Emberi, túlságosan is emberi. Ilyenek is vagyunk. Igen, mi. Auschwitz megtörtént, ebből tudhatjuk, hogy lehetséges. Bármikor, természetesen. Történetesen mi tudhatjuk ezt a legjobban, mert épp Európának ezen a kicsi, szinte társtalan nyelvén írta meg a korszak legfontosabb magyarjainak egyike.

Ebben a tekintetben tehát kerék 70 évvel ezelőtt Auschwitz nem ért véget. (...)

*Ha elfelejtjenék a holokauszt, a gázzal megfojtás és elégetés, Dunába lövés stb. természetességét, azt is el kéne felejtetnünk, hogy ki volt és mit tett (...) Szeihlo Gábor és Salkaházi Sára. (...)*¹

Főhajtásul

2002. október 10-én jelentették be, hogy **Kertész Imre** kapta az esztendő irodalmi Nobel-díját. Egy, az őnmaga zsidóságát természetességgel vállaló magyar író részesült ebben a világra szóló kitüntetésben.

A magyar közvéleményt megosztotta ennek a Nobel-díjnak a híre. Az öröm és a meglepetés, sőt a fanyalgás hullámai is magasra csaptak. A „Sorstalanság” címűért, a legmeggrázóbb magyar holokauszt-regényért² kapta meg a szerzője minden irodalmi díjak legjelentősebbikét. Olyan könyv kapta ezt az elismerést, amelynek a kéziratát visszautasította a kiadója annakidején, 1973-ban. Mindezt azért tette, mert a felelős szerkesztő szerint az író „nehézkés, rosszízű mondatokban” meséli el a történetet. Úgy vélekedett, hogy ez a nyelv nem biztosít megfelelő köntöst az elbeszélő témának; fontos dolgokról nem lehet ilyen hosszú, nehézkes ritmusú, csikorgó, nem egy helyen rosszul érthető mondatokban előadni a lágerrek világában küszködők sorsát meg- és bemutató regényt. Kertész Imre **a valóságra eszmélés stációi**³ rajzolta meg remekművében, amelyben **az előadásmód hűvössége**, már-már **lélekkínzó pontossága**, **az ironia filozófiai mélysége** ad a történetnek. A regény nyelvezete, szókészlete, nem egykönnyen felelhető kifejezőmódja elmélyült stíluskutatásra, stilisztikai elemzésre készítő. „Valami más kámpunk, mint amit szokványos regénytől, akár lágerregénytől várhatánk: létfilozófiát, amely szinte már-már az irodalom korlátait is szétrobbantja” – írta a Nobel-díjas magyar regényről Spiró György.

Az idő segít. – Segít? ... miben? – Mindenben –, s próbáltam elmagyarázni, memyire más dolog például megérkezni egy, ha nem is egészen fényűző, de egészében elfogadható, tiszta, takaros állomásra, ahol csak lassacskán, időrendben, fokként világosodik meg előttünk minden. Mire egy fokozaton túl vagyunk, magunk mögött tudjuk, máris jön a következő. (Kertész Imre: Sorstalanság)

Az **elbeszélő én** és az **elbeszélő én** között **sajátos viszony** áll fenn. Az író csak évekkel, a légerekben átélt borzalmak után, felnőttként írta meg a regényt, mégis úgy érezzük, mintha először élné át az eseményeket, és nem tudná, hogy mi lesz a történések következménye. **Az olvasó**, mintegy behelyezkedik az elbeszélő én világlátásába, majd **fokozatosan döbben rá a valóságra**, akkor is, ha már sokszor hallotta, **hogy milyen dolgok történtek a holokauszt idején, a légerek abszurdításában**.⁴ A majdnem hihetetlen valóság megismerésében az olvasó útítársává válik az elbeszélőnek, a naiv nézőpont által át kell élnie a fiú létállapotait, döntéseit, sodródásának okait, következményeit, úgymond: **közelnézethől tapasztalja meg az olvasó** a deportálást, a gázkamrák közelségét, **a sorstalanságot**. Minden mintha az olvasó szeme láttára történne, átéli a félmúltban (avagy a féljelenben) hullámzó történetet, ezáltal a je-

¹ Vári György: *Mindörökké Auschwitz?* Népszabadság, 2015. január 27., kedd, 9. p.

² A II. világháborúban a náci által elsősorban a zsidók, de más népcsoportok és csoportosulások ellen is elkövetett népirtás, másképpen: etnikai tisztogatás; az ezekről a borzalmakról írt regények csoportja.

³ Krisztus **keresztútjának** egy-egy állomása, itt: a világra való rádőbbenés szakaszai, a világlátás fejlődésének fokai, mozzanatai.

⁴ képtelen, lehetetlen, értelmetlen, itt: esztelen

lenbe helyeződik a távoli a lezárt múltból. A nyelvtani múlt idő keveredik a személyes megtapasztalás jelenidejűségével.

„*Ha sors van, nincs szabadság, ha viszont szabadság van, akkor mi magunk vagyunk a sors*” – tűnődik el Köves Gyuri, a regény főszereplője, aki számára fokról fokra világosodik meg soha nem vállalt zsidó származásának sorsszerű következménye.

(...) *Hogy erőt gyűjtek, egy percre megálltam még a téren, az előbbi padnál. Arra elől, amerre memem kell majd, a s ahol az utca meghosszabbodni, kitágulni és a végtelenbe veszni látszik, a kéklő dombok fölött már lilák voltak a báránnyelű és bíborszínű az ég. Köröttem is mintha valami megváltozott volna: csökkent a forgalom, az emberek léptei lelassultak, hangjuk elcsöndesedett, tekintetük megenyhült és arcuk mintha egymás felé fordult volna. Az a bizonyos jellegzetes óra volt ez – még most, még itt is felismertem –, legkedvesebb óráim a táborban, s valami éles, fűjaldalmas és hiábavaló érzés fogott el utána: a honvágy. Egyszerre minden megelevenedett, minden itt volt és fölültem bennem, mind meglepetek furcsa hangulatai, megremegtettek apró emlékei. Igen, egy bizonyos értelemben ott tisztább és egyszerűbb volt az élet. Minden eszembe jutott, és mindenkit sorra vettem, azokat is, akik nem érdekelték, és azokat is, akiknek minden igazolásuk csakis ez a számbavétel, az én ittlétem lehet: Citrom Bandit, Pjetykát, Bohúst, az orvost és mind a többieket. S most először gondoltam rájuk egy csöppnyi szemrehányással, valami szerető nehezeltéssel.*

De hát ne túlozzunk, hisz épp ez a bökkenő: itt vagyok, s jól tudom, minden érvert elfogadok, azon az áron, hogy élnem lehet. Igen, ahogy körülnéztem ezen a szelíd alkonyati réten, ezen a viharvert s mégis ezer ígérettel teli utcán, máris éreztem, mint növekszik, mint gyülemlik bennem a készség: folytatni fogom folytathatatlan életemet. Anyám vár, s bizonyára igen megörvend majd nékem, szegény. Emlékszem, valaha az volt a terve, hogy mérnök, orvos vagy valami efféle legyek. Így is lesz minden bizonyos, úgy, amint kívánja; nincs oly képtelenség, amit ne élénk át természetesen, s utamon, máris tudom, ott leselkedik rám, mint valami kikerülhetetlen csapda, a boldogság. Hisz még ott, a kémények mellett is volt a kínok színetében valami, ami a boldogsághoz hasonlított. Mindenki csak a viszontagságokról, a „borzalmakról” kérdez: holott az én számomra tán ez az élmény marad a legemlékezetesebb. Igen, erről kéne, a koncentrációs táborok boldogságáról beszélnem nékik legközelebb, ha majd kérdik.

Ha ugyan kérdik. S hacsak magam is el nem felejttem. (Kertész Imre: Sorstalanság)

Olvasmányul

Ha **Pilinszky János** nevét hallja egy átlagos olvasottságú, költészetet kedvelő ember, akkor ezek a toposzok jutnak eszébe róla: „Francia fogoly”, „Harmadnapon”, „Ma ontják véremet”, „Nagyvárosi ikonok”, „Újhold” (irodalmi folyóirat), „Új Ember” (katolikus hetilap), katolikus költő.

Beszédes, kissé leegyszerűsítő, talán címkéző részízgagságok egy költőről, aki a szavak hiányából teremtette költészetét, akinek egész életére kihatott a légerek emléke, akinek a verseit a pontosan szerkesztett képek, a szesz kompozíció jellemzi, akinek a költészete mélyen emberi, és középpontjában a szeretet fogalma áll, aki önmagáról ezt állította: „*Költő vagyok és katolikus.*”

Költészeti stílusáról, formavilágáról így vallott: „*Ha megkérdeznék, mi is az én költői nyelvem, igazság szerint azt kellene válaszolnom: valamiféle nyelvnélküliség, valamiféle nyelvi szegénység (...)* Viszont a művészetben az ilyen szegény nyelv is – ezt a szegények büszkeségével kell hogy mondjam – megváltódhat. A művészetben a süketek hallanak, a vakok látnak, a bénák járnak, minden fogyatékoság teremtő és magasrendű erővé válhat (...) Küzdenem kellett azért, hogy először lássak rá a dolgokra: egy csecsemő szemével (...)”

Egész lényét, költészetfelfogását mély emberiség hatotta át: „*(...) A szeretet a legpontosabb diagnosztá. Csak a meztelenül őszinte ember képes a valóság egy meztelen darabjának bizalmába ferközni és cserébe kiérdemelni annak viszontbizalmát. Az írás nem beszámoló a világ megoldott tájairól, hanem cselekedet: nem konyhakertészet, hanem expedíció. (...)*”

Pilinszky János kétségtelenül modern költő, ugyanis költői képei összetettek. Képzettársításai (aszociációi) szokatlan és legtöbbször meglepő összefüggésekről tanúskodnak. Lírai költészete formavilágának egyik lényeges jellemzője a *plakátstílus* fogalommal ragadható meg.

A *költészeti plakátstílus* a konkrét tárgyiasággal megjelenített dolgoknak és az időtlenségnek a kettőssége, valamint az ebből fakadó erős feszültség jellemzi. Mindez a nyomozó légkört a szokatlan metaforatársítással, a jelzésekre redukált élményekkel, a töredékességgel s a kihagyásos szerkezetekkel teremt meg a költő. Az 1945 utáni magyar költészetben Pilinszky János vitte a tökéletességig ezt a művészi kifejezőmódot.

Lírájának alapvető, meghatározó kérdése: hol találhat oltalmat a magányos és boldogtalan, a semmi előtt álló emberi személyiség?

Auschwitz retteneteiről Pilinszky János ezt írta: „Minden, ami itt történt, botrány, amennyiben megtörténhetett és kivétel nélkül szent, amennyiben megtörtént.” Pilinszky János kevéssel a 20. szá-

zad második világháborújának gyötrelmes élménye után alkotta meg ezt a versét, amely először a *Válaszban* jelent meg 1947 szeptemberében *Csak azt feledném* címmel.

Pilinszky János: *Francia fogoly*

Csak azt feledném, azt a franciát, kit
hajnalfele a szállásunk előtt
a hátsó udvar sűrűjében láttam
lopódzani, hogy szinte földbe nőtt.
Körülkutatva éppen visszánézett,
s hogy végre biztos rejteket talált:
övé lehet a zsákmánya egészen!
Akármí lesz is, nem mozdul odább.

S már ette is, már falta is a répát,
mit úgy lofhatott rongyai alatt.
Nyers marharépat evett, de a torkán
még alig ért le, jött is a falat;
és undorral és gyönyörrel a nyelvén
az édes étel úgy találkozott,
mint telhetetlen testi mámorokban
a boldogok és boldogtalanok!

Csak azt a testet, reszkető lapockát,
a csupa bőr és csupa csont kezét,
a tenyerét, mely úgy tapadt a szájra
és úgy adott, hogy maga is evett!
Az egymás ellen keserülő szervek
reménytelen és dühödöt szegényét,
amint a végső összetartozást is
önönmaguktól kell, hogy elvegyék!

Az állatian makogó örömről
a suta lábát ahogy lemaradt,
és semmisülten kuporgott a testnek
vad gyönyöre és gyötrelme alatt!
A pillantását, - azt feledném egyszer!
Ha fuldokolva is, de falt tovább,
és egyre még, és mindegy már akármít,
csak enni bármit, ezt-azt, önmagát!

Minek folytassam? - Örök jöttek érte;
a szomszéd fogolytáborból szökött.
S én bolyongok, mint akkor is a kertben
az itthoni kert árnyai között.
A jegyzetembe nézek és idézem:
"Csak azt feledném, azt a franciát..."
S a fülemből, a szememből, a számból
a heves emlék forrón rámkiaált:

„Éhes vagyok!” - És egyszeriben érzem
a halhatatlan éhséget, amit
a nyomorult már réges-rég nem érez,
se földi táplálék nem csillapít.
Belőlem él! És egyre éhesebben!
És egyre kevesebb vagyok neki!
Ki el lett volna bármi eleségen:
most már a szívemet követeli.

A megértést segítő

1. Milyen ember, milyen költő formálódott előtted az itt megismert összeállítás nyomán? Hallgass meg társaid kiselőadását is, majd szerkesszetek egy közös gondolatkifejtést!

2. Értelmezd a plakátstílus fogalmát, szerepét, hatását, majd vedd egybe ezekkel, a Pilinszky János költészetéből vett versekkel: *Négysoros, Agona Christiana, Milyen felemás!* Beszélj társaiddal ezekről a versekről, íme, néhány támpont:

- gondolati-érzelmi világ;
- nyelvezet, szó- és mondatrend;
- stílusjegyek, képalkotás;
- a versformák jellemzői.

3. Gyűjts tényeket, adatokat Pilinszky Jánosról! Szerkessz a rendelkezésedre álló ismeretekből, összefüggésekből vázlatot, majd szólj ennek segítségével a költőről!

4. Pilinszky János egy személyt és egy eseményt állít a „Francia fogoly” című verse középpontjába. Igazold ennek az állításnak az érvényességét!

5. Figyeld meg a versben beszélő gondolati-érzelmi vallomásának ívét a „Francia fogoly” című Pilinszky-vers olvasása közben, majd ismertesd a tapasztalatodat!

6. „Az éhség a fogolyban jelenik meg, a fogoly maga az éhség.” (Bárdos László) Fejtsd ki a „Francia fogoly” című verssel összefüggő olvasmányélményedet, hasznosítsd a feladat élen álló idézetnek az értelmét!

7. A versben beszélő érzéseiben magányosság, borzongató szorongás, félelem sejthető. Melyik nyelv-stilisztikai eszközök igazolják ezt a feltételezést a „Francia fogoly” című költeménnyel kapcsolatban?

8. Bizonyítsd a Pilinszky János-vers, a „Francia fogoly” stílusképeinek az elemzésével, hogy a fogoly szenvedése láttán a fojtogató félelem lesz úrrá a vallomástevőn!

9. Kinek a nézőpontjából tárul elénk a *francia fogoly* passiója? Kövesd nyomon a látvány alakulását! Mutass rá arra, hogy kíméletlen egymásrautaltság létezik ebben a műben!

10. Szólj a „Francia fogoly” című vers esetében megtapasztalt idősikváltás szerepéről!

11. Miféle összefüggést látsz a versidő és az emlékezés (a műalkotás) időpontja között a „Francia fogoly” című versben?

12. Miről beszélnek az olvasónak, jelen esetben neked a Pilinszky János-vers, a „Francia fogoly” ellenpontozó kifejezései, fogalmai?

13. Melyik stílusjegyeket ismerted fel a „Francia fogoly”-ban? Bizonyítsd az állításod érvényességét!

14. Mi a véleményed a „Francia fogoly” című Pilinszky János-költemény verszárlatának öngyötörő, elkifurdaló képeiről?

15. Miért mondhatjuk, hogy Pilinszky János versének, a „Francia fogoly”-nak az alapja az emberi kiszolgáltatottság?

16. Egy, az 1939–45. évi világháborút bemutató antológiában helyet adnál-e a „Francia fogoly” című Pilinszky János-költeménynek? Fejtsd ki műismertetésben az állásfoglalásodat!

17. Vessd egybe a hasonlóságok, az egyezések, valamint a különbözőségek figyelembevételével a „Harbach 1944” és a „Francia fogoly” című Pilinszky János-műveket! Vizsgáld meg a két költemény keletkezésének a körülményeit, majd a gondolatiságukat, a stílusukat, a formájukat, valamint az olvasóra gyakorolt hatásukat is!

18. Képes lenn-e a moduláció eszközeinek (a hangszínezetnek, a hanglejtésnek stb.) a megfelelő alkalmazásával a szorongással telt csöndet érzékeltetni, amikor felolvasod a „Francia fogoly” című verset?

Összefoglalásul

Ahhoz, hogy ne történhessen meg még egyszer, beszélünk kell róla, meg kell tartanunk az emlékezetünkben – ez a mindannyiunk által ismert gondolat a történelem nagy bűntetteihez való viszonyunkat próbálja rögzíteni.

Nem ért véget Auschwitz 70 évvel ezelőtt. Nem felejthetjük Buchenwald rémtetteit. Mindörökké emlékeznünk és emlékeztetnünk kell a holokauszt tényeire.

Ami a holokauszttal az emberiség történelmében megtörtént, az elmondhatatlan, és mégis el kell mondanunk, el kell beszélünk és nemcsak hetedízíglén, hanem mindörökké – ez az elmondhatatlan elmondásának parancsa 2015-ben is, 70 évvel Auschwitz felszabadítása és a 20. század 2. világháborújának befejezése után.

* * *

Lengyel János

Finta Éva

Finta Éva Beregszászon született, a helyi 4. számú Kossuth Lajos Középiskolában érettségizett, majd az Ungvári Állami Egyetemen szerzett magyar nyelv- és irodalomtanári diplomát. 1990-ben kitelepült Magyarországra. Jelenleg Sárospatakon él, az egri Eszterházy Károly Főiskola Comenius Karán tanársegéd. 1990 óta a Magyar Írószövetség tagja. 1971-ben kezdett el publikálni. 1979-ben jelent meg első verses füzetje *Vállalkozás az öröme* címmel. További kötetei: *Idő – korongon* (1987), *A lét dicsérete* (1991), *Párkák* (1993), *Földközelben* (1993), *Vissza a vízöntőbe* (2007), *Szapphó a szírten* (2010), *Örök partok* (2013).

– Mi volt az első kapcsolata a költészettel?

– Már általános iskolás koromban minden műfajt olvastam, csak „fércművet” nem. 12 évesen osontam be a felnőttek városi könyvtárába, ahol Svéd Piroska (akkor még nem ismertem, csak visszamenőleg azonosítottam be) tájékoztatott, hogy 16 éves kor alatt nem fogadhat taggá, én pedig azt fülenttem, nagyon nemsokára betöltöm a tizenhatot. Mivel makacsul nem tágitottam, azt javasolta, tegyünk egy próbát. Amikor nekiestem az ismeretlen könyvtár végtelen polcainak, azt sem tudtam, hol kezdjem. Nagyon érdekelt a művészettörténet, a régi korok megfjejtetlen titkai, így lecsaptam egy Egyiptomról szóló albumszerű, gazdagon illusztrált könyvre, amely a piramisok rejtélyeivel foglalkozott. Eredetileg egy könyvet engedélyezett a könyvtáros, én

azonban egykettőre megraktam az asztalát. A második könyv már a polcra szinte oldalba döfött. Váci Mihály: *Szegények hatalma*. A címe meghökkentett. Nem egyezett a tapasztalataimmal. Meg kellett néznem. Így derült ki, hogy ez verseskötet, méghozzá kortárs szerző írásaival. Nekem a költő olyan valaki volt, aki már nem él. Ezt sem hagyhattam ki. A harmadikra viszont nem emlékszem. Az valami családias lehetett, nem egyezett az elvárásaimmal. Még aznap délután, a könyvtárból magyartanárnőmhöz, Drávai Gizellához igyekezve értesültem arról, hogy én valami különöset tettem. Vácinak ugyanis akkor volt fönn a Napja, Gizi néni levelezésben volt vele és feleségével, Juhász Máriával. Négy év múlva a Gizi néni házában találkoztam Máriával, aki a későbbiekben barátságába fogadott.

– *Ki volt a mentora? Kik a kedvenc szerzői?*

– Ily módon tekinthetném Drávai Gizellát mentoromnak, de nem volt az. Nem olyan értelemben, ahogyan azt versírő tevékenységgel össze lehetne kapcsolni. Én néhány évig Gizi néninél laktam, aki édesanyja halála után magára maradt. Megkérte szüleit, leginkább apámat, akit gyermekkorra óta ismert, hogy esténként a Munkácsi utcából iskolatáskával sétáljak át a Mozi utcába, és aludjak nála, mert félt egyedül. Külön szobát kaptam, ami otthon nem volt megoldható, és egy sereg új arcot, az ő baráti társaságát és növendékeit. Bár ebben a házban egyébről sem volt szó, mint irodalomról és a művészetekről, nekem semmi eltökéltségem nem volt az írásra nézve. Jó dolgozatokat írtam. Mindig fel kellett olvasnom az osztálynak.

Amikor kilencedikes korom táján írni kezdtem, naplót szerettem volna vezetni. Nem ment. Megértettem, hogy az emberrel ritkán történik említésre érdemes dolog. Viszont voltak ötleteim, gondolataim, valami, ami nem cselekményes, mégis szeretném, ha nem felejténém el. Punykó Mariától kaptam az egyik születésnapomra egy szép kis noteszt két nagyszerű mottóval a belső oldalán, amivel nekem akart üzenni. *Naggyá nem lenni – gyalázat. / Mind naggyá legyetek!* – szöveg Jevtusenko versüzenete. Ebbe a noteszba kezdtem bejegyezgetni előbb életem jelentéktelen kis eseményeit, majd nagyon gyorsan áttértem a gondolatközlésre. A versformát már a gondolat maga találta meg. Rájöttem, mennyi ügyetlenkedést spórolok meg, ha formát adok a gondolatnak.

A költészet nekem ma is József Attilát jelenti, ám a költő személye, fogalma a kortársaimat határon innen és túl. Leginkább élő kapcsolataimat, melyek változó intenzitással vonzzák be életembe és olvasmányélményeimbe Dobai Pétert, Tóth Krisztinát, Sumonyi Zoltánt, Kányádi Sándort, Serfőző Simont, Bíró Józsefet, Vári FABIÁN Lászlót vagy éppen Lőrincz P. Gabriellát. Valójában nem lehetséges felsorolnom mindazokat, akik nap mint nap megtöltik életemet szellemi és emocionális élményekkel, odakötnék az irodalmi élet valóságához.

– *Sok tekintetben ma nem értékeljük kellőképpen Drávai Gizella munkásságát. Keveset beszélünk arról, hogy bizonyos értelemben, jóval a Forrás előtt, ő is működtetett egy stúdiót, de legalábbis fontos szerepet játszott a beregszászi irodalmat kedvelő fiatalok közösséggé formálásában. Erről mit tudna nekem mondani?*

– Gyorsan felejtünk, és nem egyformák az emlékeink sem. Irodalmi stúdió elsőként Beregszászban működött, a hajdani Vörös Zászló szerkesztőségében. Drávai Gizella alapító tagja és működtetője is volt. Mikor stúdiótag lettem, akkoriban már Balogh Irén szervezte az összejöveteleket, Gizi néni inkább csak megfigyelőként és aktív érdeklődőként volt jelen. Számomra a beregszászi stúdió jelentette a pezsgő szellemiséget és a csoportos munkát, mely

valóban felgyorsította fejlődésünket. Hogy ki volt ötletgazdája annak a mechanizmusnak, melynek értelmében egy-két havonta úgy jöttünk össze, hogy előzetesen postai úton megkaptuk bírálatra a verses szövegeket, melyeknek szerzője rejtve maradt, s melyeket ezt követően együtt és külön-külön is szétszedtünk, véleményünk szabadon kifejtettük, hogy végül a szerző, magát felfedve, védekezzen vagy megköszönje az észrevételeket, azt nem tudom. Ennek a stúdiónak másik nagy erőnye a tagok közötti meglehetősen nagy kor- és „rangkülönbség” volt. Kezdek és érdeklődők is látogattak, de a stabil magot a már publikálók jelentették. Kevesen emlékeznek például Netrufál Annára, Demjén Miklósrá. Balogh Balázs, az újságíró, ki apánk lehetett volna, is megfordult közöttünk. Ferenczi Tihamér és Kecskés Béla is közénk tartozott. A képzőművészek is lelkesen látogatták a rendezvényeket. Gyakran volt jelen Horváth Anna, Kadas Kati vagy Koszták István. Az én időmben már egészen nagy csapatná lettünk. Balla D. Károly, ha tehette, meglátogatott bennünket Ungvárról. Az ő és Balla László kezdeményezésére született meg az ungvári József Attila Irodalmi Stúdió, mely létszámában kiterjedtebb, tartalmában protokollárisabb lett. Az a szabadság, amely inspiratív térben mozgatott és bontakoztatott ki bennünket Beregszászban, itt folyamatosan hervadásnak indult. Más tekintetben viszont megnövelte a publikálásunk lehetőségeit. Valójában ezen a fórumon mutatkozott meg azoknak a hiánya is közülünk, akikkel a korabeli hatalom és politikum konfliktusba keveredett. Balla László megpróbálta áthidalni az egyre merevebbé váló távolmaradását olyan fiatal tehetségeknek, mint Vári FABIÁN László, Fodor Géza, de ez nem hozott igazi sikert. A fiatalok bizalmatlansága és a fórum elvárásai tőlük összeegyeztethetetlen érdeksérelmeket jeleztek. Azért alkalmanként születtek átmeneti megoldások, és a Kovács Vilmos-tanítványok írásai is egyre gyakrabban jelentek meg a Kárpáti Igaz Szó által létesített publikációs fórumokon. Ekkor már a hetvenes évek második felében jártunk.

– *Bizonyos értelemben szerencsésnek mondhatja magát, hiszen sok pályatársával ellentétben a szovjeturalom alatt is publikálhatott, sőt koteiei is megjelenhettek. Milyen viszonyban állt a két kárpátaljai irodalmi stúdió tagjaival?*

– Vannak félreértések, melyeket szeretnék eloszlatni. Csak annyira vagyok szerencsés ez ügyben, mint Füzesi Magda, Ferenczi Tihamér, Demjén Miklós, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kőszeghy Elemér, Balla Teréz, Dupka György, Fodor Géza, Horváth Gyula, Nagy Zoltán Mihály, Tárcazy Andor stb. Fontos nevetek hagytam ki a sorból, olyanokét, akik különleges helyzetben voltak pozitív vagy negatív értelemben. Balla D. Károlynak nem kellett megküzdenie a publikálásért, mint ahogy édesapjának, Balla Lászlónak sem, vagy egészen más mó-

don. A Kovács Vilmos-féle konfliktus már javában lezajlott, akik büntetésbe kerültek, lassan elkezdődött csendes rehabilitációjuk. Itt konkrétan Vári Fábián Lászlóra gondolok. S. Benedek András helyzete volt a leginkább stagnáló. Nem lehetett véletlen, hogy végül Magyarországra távozott, rövidre szabott életét itt élte és fejezte be, meggyőződésem szerint sok-sok veszteséggel, a meg nem született alkotások, munkák hiánylistájával. A kárpátaljai irodalom, minden széthúzása, belső konfliktusa ellenére élni akart, és mi, akik ekkorra már „beértünk”, ezt a szándékát írásaink publikálásával támogattuk. Ez ügyben azok is meglépték a maguk lépéseit, akik komoly retorzió után kerültek vissza közénk. Vári Fábián Lászlóra és Fodor Gézára gondolok példának okáért. A számukra lehetségesnek vélt kompromisszumot mindig megkötötték, és ezen belül a publikálást választották. Ezt azért úgy kell elképzelnünk, hogy egy-egy írásuk megjelenése között nagy-nagy szünetek is voltak. Ezek a szünetek jelezték a megegyezés hiányát. De ilyen „hatásszünet” majdnem mindenki életében előfordult. Voltak olyan esztendők, mikor egyszer le nem írták a nevemet, semmit sem közöltek tőlem, pedig folyamatosan volt anyagom. Ki tudja, miért voltam büntetésben... Ezzel akkor sem foglalkoztam, ma sem érdekel. Akkor így működött a cenzúra

Bármilyen sokat is írtam, írásaim megjelenésének meglehetősen nagy árat szabtak a fórumok. Évekig ment a „játék”, hogy Balla László beleírt a verseimbe, átírta a verszárlatot, olcsó lózungokat biggyesztett a végükre. Ilyenkor tomboltam, de nem tudtam semmit sem tenni. Egy darabig nem adtam ki a kezemből írást. Meg volt ez rendesen szerkesztve. Ahhoz, hogy néhány másik szerző a hatalom által dekadensnek titulált modernebb hangvételt is megengedhesse magának, valakit feláldoztak. Én ez ügyben nem voltam szerencsésnek mondható. Egyetlen Leninhez, megrendelésre írott versemmel évekig szárnyaltatták pályatársaimat: én voltam az ideológia, ők a szabad költészet. Nincs erről szép emlékem.

Két kötetem jelent meg mindössze odahaza. Az első egy kis füzet volt, amit a Kárpáti Igaz Szó közölt le hasábjain több pályatársam hasonló kis füzetével. Erre 1979-ben került sor. Már öt éve folyamatosan publikáltam. Valószínű, kiadói kötetemre a kézirat leadását követően ismét öt évig vártam, és mindent tönkre vágtak benne, amit lehetett: a Horváth Anna illusztrációit bélyeg méretűre zsugorították, a verseket apró betűvel, egymás alá sorakoztatva szedték ki. Ismét füzetet faragtak belőle. Vékony, kicsi négyzetes valamivé változott a 76 verset tartalmazó, hat ciklusból álló kötet-álmom. Megjelenéséhez ki kellett préselnem magamból az ideológiai elvárásoknak megfelelő írásokat is. Akkor meglehetősen rosszul viseltem ezt, az öt éves vajúdásban ez a küzdelem is benne volt. Utólag nevetéses az egész. Hiszen aki tud írni, az bármiről írhat. Nem ilyen egyszerű azonban ez olyan vallomások

műfajban, mint a líra. Valósággal belebetegedtem, mikor 1987-ben végre kijött a nyomdából *Idő – korongon* c. kötetem, olyan mértékben átszabták, elidegenítették tőlem mind külsejében, mind tartalmában. De 76 vers volt benne, és valójában ez volt az első kiadói kötetem. Utólag értem, hogy miért kellett belőle postabélyeget és mini borítékot faragni...

Mint már jeleztem, a beregszászi irodalmi stúdióban kezdődött irodalmi pályafutásom. Gizi néni mellett Balogh Irén újságíró volt az, aki figyelt rám, lelkesített és támogatott. Itt ismertem meg személyesen kortársaimat is: Füzesi Magdát, Kecskés Bélát, Balla Terézt, Ferenczi Tihamért és másokat. Sokan felhagytak az írással, őket most nem sorolnám fel. Az ungvári József Attila Irodalmi Stúdió alapító tagja is voltam, noha erről valamire újabb megfélekedeznek pályatársaim, így az irodalomtörténet is. Az ungvári stúdió alapítása Balla László fejéből pattant ki, de Balla D. Károly volt az, aki leginkább foglalkozott a működtetésével. Balla D. Károllyal baráti kapcsolatban álltam. Ez egyetemi éveim korszakát is jelentette.

– 2010-ben, *M. Takács Lajos szerkesztésében jelent meg a Görccsoldó szél* című antológia, amiben a neves irodalomtörténész a kárpátaljai irodalmárok rendszert élte, kiszolgáló műveit gyűjtötte össze. *Hogy működött ez a dolog, konkrétan odaszóltak magasabb helyekről, hogy most írjon egy Lenint, vagy egy a szocializmust élteő verset? Vagy sugallták, ha megteszi, mást is publikálnak öntől?*

– Meglehetősen gonosz és kicsinyes ötlet volt M. Takács Lajostól egy ilyen kötet létrehozása. Úgy tűnik, semmi empátia nem alakult ki benne az idő alatt, míg a *Vergődő szél* anyagának összegyűjtése és megszerkesztése során velünk foglalkozott. Régi barátságunkra tekintettel tiszta nyereség számomra, hogy ezt a munkáját nem sikerült megszerznem. Igaz, nem is törtem magam ennek érdekében.

Hogyan működött az ideológiai presszió? Dehogy szóltak „magasabb helyekről”? Senki semmit nem mondott, illetve ha nagyon besűrűsödött a csend az ember körül, Balla László levélben kért kéziratot. Ezt a naív delikvens ha komolyan vette, gyorsan kiderült, hogy a küldött írás miért nem megfelelő, és akkor jelezték, hogy *optimistább verseket* kellene írni, olyat, ami a szovjet valóságot ábrázolja. Olyat nálunk nem nagyon tudtak írni, vagy csak nagyon kevesen, és mindig ugyanaz az egy-két szerző. Persze, ezzel nagyon nem voltak megelégedve a fórumok, értékékelkor vagy egy-egy tanulmányban elhangzott, milyennek kell lennie egy vérbeli szocialista költőnek, de állítom, nagyon kevesen voltak „vérbeliek”.

M. Takács részéről az én esetemben például azért nem tisztességes ez a hozzáállás, mert áttelepülésemig nagyjából 100 versem jelent meg kiadásban, és ebből maximum öt olyan írás kutatható

fel, melyeket „megrendelésre” írtam, kötetem megjelentetésének „ellenértékéért”. Nem dicsőítettem a szovjethatalmat, saját elképzeléseim alapján közelítettem a „szovjet ideológiához”. Csak olyasmit írtam le, ami az én tapasztalati világomban valamilyen módon előfordulhatott, még ha idegen anyagként is. *Idő – korongon* című kötetem 76 verse között mindössze kettő található, mellyel az ideológia száját valamelyest be lehetett fogni. Egyik sem hamis vagy vállalhatatlan. Az akkori életünkről szól, tehát igaz.

Egyébként minden „sugallás” bizonyos értelemben zsarolás, illetve a zsarolás maga így működik. Meggyőződésem, hogy ez mindig is létezett, és valamilyen formában ma is dolgunk van vele. Nem ott, nem úgy, nem abban a szférában, de amikor kiment a divatból az elkötelezett vers, a politikum, ez is sugallat és zsarolás volt. Ha korlátozzák a megfogalmazhatóságot, ha megszüntetik, miről írhatok, miről nem ajánlatos, az minden időben ugyanazt a szellemi elnyomást jelenti.

– *Megmaradhat-e valaki Magyarországon is kárpátaljaiainak? Milyen a kapcsolata a szülőföldjével, mennyire követi figyelemmel a kárpátaljai történeteket?*

– 37 éves voltam, amikor kis családommal úgy léptem át a magyar határt, hogy otthonomat, szülőföldemet már csak vendéggént látogathattam. Ekkor azonban már József Attilával együtt mondhattam, hogy *nincsen apám, se anyám*. Édesanyám három éve, apám nyolc éve halt meg. A férjem volt a családom és a gyerekeim. Eszterke lányom másfél éves volt, István fiam négy. Falura, a világ végére, Rakacára költöztünk, itt másfél évet bírtam ki. Ezt követően kerültünk Kenézlőre, illetve Sárospatakra. Én úgy érzékelem, hogy az ember ennyi éves korára „megtelt a világgal”. Azzal, amelyben mozgott. Igaz, évekig éltem teljes szellemi emigrációban, s ezek alatt az évek alatt sok mindent értékeltem át. Például haragszom okos és művelt Tanítóimra, Tanítóinkra, akik megosztottak bennünket, és hagyták, hogy őket is megossa a hatalom. De azzal is tisztában vagyok, hogy mindig az történik, ami megtörténhet. Öt évig rendszeresen jártunk haza, volt, hogy havonta. Ezt egyre kevésbé bírtuk fizikailag és anyagilag. Viszont azt követően, hogy 1991-ben a Hatodik Síp Balla D. Károly vezetésével kiadta *A lét dicsérete* című kötetemet, amelynek anyaga évek óta fióklakó volt, majd 1993-ban verses drámámat, a *Párkátat* 25 ezer Ft-ért jelentéktelen külsővel, de gyönyörű betűszedéssel Galéria Kiadó címen ugyancsak Balla D. Károly segítette világra, irodalmi kapcsolatatom megszűnt szülőföldemmel. 1990 után amúgy is csak ennyi számba vehető dolog történt, ami hazavezetett. Nem kértek tőlem írást, és nem volt kinek adnom. Ekkoriban „borult” a Hatodik Síp, minden átalakult, s ebben a nyüzsgésben talán meg is feledkeztek rólam.

Mostanában ez is megváltozott. Vári FABIÁN László többször kér tőlem anyagot az *Együtt*nek.

Ilyenkor igyekszem küldeni. De valljuk be: furcsa is lenne, ha több mint 20 évig csak arra várnék, mint szegény Mikes Kelemen, hogy hazahívjanak... Mindenütt publikálok, ahol befogadnak, ahol kérnek, várnak tőlem anyagot. Legutóbb az *Agriában* szerepeltem a legtöbbet, férjem haláláig minden számban jelen voltak írásaim.

Nem tudom igazán követni az otthoni folyamatokat, de az *Együtt* szerencsésen eljuttatja hozzám az utóbbi idők irodalmi légkörét. Nagy megújulást tapasztalok, ígéretes pályákat látok kibomlani. Mindaz, ami az én generációmot összekötötte vagy elválasztotta, remélem, már a múlté. Innen úgy tűnik, szerencsés korszaka ez a kárpátaljai irodalmi működésnek. Csak tartson soká!

– *Mi a véleménye az Együtről? Ön szerint a kárpátaljai szerzők fenn tudnának tartani egy másik irodalmi folyóiratot is?*

– Az *Együtt* nekem azt jelenti, hogy megszűntünk torzszalkodó, dilettáns, alulnézetben tálalt, vidéki fórum lenni. Egyfajta nagykorúságot, integrálódást a magyar irodalom egészébe. Annak az ígérését, hogy a növekedés lehetséges minden értelemben, s ennek csak ki-ki maga szabhat gátat. Nem tudom, mi motiválja egy másik folyóirat létrehozását. Én ennek eldöntésében nem érzem magamat kompetensnek. Nem tudom, mennyire elégti ki az itt élő szerzők publikálási lehetőségét. Nem tudom, van-e, szükséges-e egy másik csapat, egy másik társulás. Lélekszámunk önmagában ezt nem indokolná. Kívülről úgy ítélem meg a lap eszmei állásfoglalását, hogy nem korlátozó jellegű, nem törekszik konkrét értékek és érdekek képviseletére, vagyis nézetem szerint „elfér” benne a hazai irodalmi anyag, ezen túlmenően az anyaország felé is tud nyitni.

– *Milyen más folyóiratokban szokott publikálni?*

– Mióta Egerben életre kelt az *Agria* Kődöböcz Gábor főszerkesztésében, leginkább itt szeretek jelen lenni. Egyfajta visszatérő ritmusban publikálok a *Magyar Naplónál*, az *Ezredvégnél*, alkalmanként szerepeltem a *Hitelben*, *Kortársban*, *Lyukasórában*, *Partiumban*, *Zempléni Műszában* stb. Áttelepülésemet követően a miskolci megyei *Holnap*, illetve *Új Holnap* című folyóiratban publikáltam leginkább. Bizonyos értelemben időlegesen elkötelezem magamat egy-egy fórum mellett. Azt hiszem, az eléggé általánosan bevett szokása a szerzőknek, mert egyfajta lelki kényelemmel jár.

– *Mennyire ismerik az Ön verseit Kárpátalján? Mennyire ismert Magyarországon? Érkeznek-e olvasói visszajelzések?*

– Nem tudom, mennyire ismernek Kárpátalján, mint ahogy azt sem, hogy Magyarországon mennyire. Szakmai körökben nem kell magyarázkodnom. A lakosság olvasási szokása pedig meglehetősen nagy változáson ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Az internet erről többet elárul. Nagyon sok versszerető ember szerkeszt irodalmi magánfórumot, ezek

ben gyakran megtalálom a verseimet. De a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet elektronikus fórumán is egyre gyakrabban találkozom írásaimmal. Rendszeresen töltnek fel tőlem verset a hazai internetes fórumok. Ez a gyakorlat akkor kapott gellert, mikor megjelent *Őrök partok* c. kötetem. Tehát megérkeztem, eljutottam szülőföldemre, és ez nagyon jó érzés.

A közelmúltban hunyt el a könyvtár szakos Legeza Ilona, aki ezernél több könyvértékelést írt az Országos Széchényi Könyvtár számára, s aki 36 évesen veszítette el látását, így tanulta meg használni a számítógépet. 2008-ban megszerkesztette a honlapomat, amelyre felrakta addig megjelent köteteim anyagát. Még életében átruházta a honlap gondozásának terhét a Miskolcon élő Martinák Péterre. Itt minden eddig megjelent kötetem anyagával szembeállíthat az olvasó.

Visszajelzéseket abból a környezetből kapok, amelyben élek, valamint költő barátaimtól. A Sárospataki Olvasókör, tanárkollégák és diákok figyelik pályafutásomat. De vannak pesti, miskolci, egri, sátoraljaújhelyi, nyíregyházi stb. barátaim, kollégáim is, akik nyomon követik írásaim megjelenését. Ha erre gondolt: vannak híveim, vannak olvasóim, és a kör tágul az idő előrehaladtával.

A visszajelzés azonban számomra szakmai visszajelzést jelent. Manapság ez nehezen elérhető, hiszen a könyvméltatások, műértékelések a keresett műfajhoz tartoznak. Ehhez képest több kötetem is

kapott értő szakmai visszajelzést. Ezeket ugyancsak megtalálhatják az érdeklődők a honlapomon, melynek címe: www.fintaeva.extra.hu.

– *Milyen tervei vannak a jövőre nézve? Mikorra várható az újabb verseskötet?*

– A közelmúltban, 2013-ban jelent meg *Őrök partok* címmel a válogatás húsz év terméséből az Intermix Kiadó gondozásában, az NKA támogatásával. A kötet egészen új, publikálatlan és áttelepülésemet követően írt verseket egyaránt tartalmaz. Összeállításakor az a cél vezérelt, hogy virtuálisan hazatérjek szülőföldemre, hiszen csaknem két évtizedig alig jelent meg írásom Kárpátalján. Legújabb kötetem anyaga befejezésre vár. Jelenleg sok időmet köti le a főiskolai tanítás és a kutatómunka, a szakmai publikációk, így nem tudom tartani megszokott tempómat. Más kötettervem is van. Jó lenne egybeszerkeszteni írásaimat, melyeket Istvánhoz, a férjemhez írtam. Halála óta egyre inkább úgy érzem, teljessé kellene tennem a róla alkotott képet, mely a több évtizede halmozódó versekben már talán össze is állna. Harmadik könyvtervem tudományos munkámhoz és a munkácsi születésű Sáfáry László költőhöz kapcsolódik. Nem tudom, milyen sorrendben fognak életre türemkedni ezek a könyvtervek, majd az idő és a lehetőségek eldöntik.

– *Úgy legyen! Köszönöm a beszélgetést, és sok sikert kívánok!*

Újszászi Bogár László

A női retorika

Mit gondolnak a nők a retorikáról?

„... Agg Péleusz teveled küldött el utamra
aznap, hogy Phthiából téged az Atréidészhoz
küldött, még gyereket, ki nem ért a közös viadalhoz,
sem szónokláshoz, mely a férfit híre segíti:
éppenezért küldött, legyek én, aki mindenre kioktat,
szónak szónoka légy és végbevívője a tettnek.”
Íliász 9. ének 438–443. sor (Devecseri Gábor ford.)

Bevezetés

A retorika összetett tudomány/művészet, éppen ezért nehéz meghatározni. Az ókortól kezdve napjainkig számos meghatározása van, attól függően, hogy melyik aspektusát kívánja a szerző hangsúlyozni.

Plátón szerint a retorika a „lelkek irányítása beszéd révén” (*Phaidrosz* 261a). A platóni dialógusok főszereplője, Szókratész azonban azt magyarázza meg Phaidrosznak, hogy a rábeszélésnek az igazságra kell támaszkodnia, a retorikát nem lehet elválasztani az etikától, a filozófiától. Arisztotelész tudományos alapokra helyezte a retorikát: szerinte „a retorika olyan képesség, amely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit” (*Rétorika* 1355b). Quintilianus szerint „a retorika a jó beszéd tudomá-

nya”, valamint azt is állítja, hogy a szónok „becsületes, beszédben jártas férfi” (*Szónoklattan* 2, 15, 34). Ez azt jelenti, hogy fontosnak tartja a szónok képzettségét és etikai tartását: „jól csak becsületes ember beszélhet” (2, 15, 34). Quintilianus a férfit tartja szónoknak, női szónokokról nem tesz említést, ahogyan a többi retorikus sem. Ezekből a meghatározásokból kiderül, hogy a klasszikus retorika meglehetősen patriarchális tudomány (Foss 2003), az ókori szónokok férfiak voltak, bár Aszpásziától kezdve mindig is voltak a retorikának jelentős nő képviselői (*Retorikai lexikon* 96).

A retorikának több irányzata bontakozott ki a 20. században, főleg a század második felében, azaz a modern szerzők a retorika egy-egy aspektusára

összpontosítottak: az etikai értékre, az érvelésre, a jelentésre, az okok kutatására, a stílusra, az elemzésre, az esszéírásra (ismertetésüket l. Adamik–Jászó–Aczél 2004, 140–150). Például Ivor Armstrong Richards, a szemantikai relativizmus tételének a megfogalmazója a nyelvi jelek tartalmának viszonylagosságát, s ennek következtében a megértés bizonytalanságát hangsúlyozza, ezért a következő meghatározást fogalmazza meg retorikaelméleti művében: „A retorika a félreértésnek és ellenszereinek tanulmányozása” (Richards 1936). Az utóbbi évtizedekben is születtek különböző szempontú meghatározások: Grassi (1980) szerint a retorika tapasztalat–reflexió és a valóságalkotás nyelve. Mísfud (2007) a retorikát ajándékként definiálja, „a többletjelentés létrehozásának gyakorlata, a sokszínűség és sokszínűség tudata, az összekapcsolások dominancia nélküli jelensége” (Aczél 2009: 58). Ezek az újabb irányzatok sem fordítanak figyelmet a nők szerepére.

A klasszikusok és a modernek meghatározásai-ból egyértelműen az a felfogás rajzolódik ki, hogy hierarchikus rendszerben kell értelmeznünk a retorikát. A szónok és hallgatósága között ugyanis nem szimmetrikus, hanem aszimmetrikus a viszony; az irányító az irányított felett áll, s ez a helyzet Tannen (1996) szerint a férfiak kommunikációjára jellemző gondolkodás eredménye. Tannen szerint a nők kommunikációja különbözik a férfiakétól: céljuk a gondolat kifejezésével nem a versengés és nem a feljutás a hierarchikus rendszernek a csúcsára, hanem a kapcsolat megerősítése vagy kiépítése, azaz a szimmetrikus kapcsolat kialakítása. Vannak azonban olyan tudományos paradigmák, amelyek kételkednek a női-férfi kommunikáció ilyen éles elválasztásában.

A 20. század folyamán azonban fokozatosan a nők szerepére terelődött a figyelem, ezt a folyamatot több diszciplínában is megfigyelhetjük, majd erőteljes hangsúlyt kap a fokozatosan kibontakozó feminista retorikában.

A pszicholingvisztikai kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy vannak különbségek a férfiak és a nők kommunikációs képességeiben. A női-férfi kommunikáció különbségének elsődleges oka az eltérő agyműködésben rejlik. A női agy jelentősen több szót képes produkálni naponta, mint a férfi agy. A nők akár 6000-8000 szót is képesek előhívni a mentális lexikonból, míg a férfiak csupán 2000-4000 szót. Az eltérő beszéd- és nyelvi képességekkel magyarázzák a logopédusok azt a tényt, hogy a férfiak között tízszer annyi a súlyos diszlexiás, mint a nők körében (Gósy 1999). A különböző agyműködés – a beszéd funkcióbeli különbsége – számos félreértésre ad okot a párkapcsolatban élők között.

A néprajzi kutatások is felfigyeltek a nők és a férfiak kommunikációjának különbségeire. „Az első nyelvészeti kutatáson alapuló utalás a női és férfi nyelv diszkrpanciájára 1664-ben történt egy Breton nevű dominikánus szerzetes által, aki karibi–francia

szótárában utalt a nyugat-indiai Kis-Antillákon élő karibi nők és férfiak beszédének részleges különbségeire. Az erről a népcsoportról szóló 15 részletesebb leírás Rochefort misszionáriustól származik, aki arra tett utalást, hogy a Kis-Antillákon élő karibi nők és férfiak eltérőképpen beszélnek tekintettel a rokonsági fokok és a testrészek más megnevezésére” (Breiner 1996: 30–33).

A szociolingvisztikai kutatásokban is fontos szempont a férfi és a női kommunikáció különbségeinek feltárása. Lakoff (1973) tudományos eredményeire csak a 20. század közepe felé került sor. Lakoff a férfiak és nők nyelvhasználatát vizsgálta, és a rögzült sztereotípiákra keresett ésszerű magyarázatokat.

A modern kutatások egyikének sem sikerült bizonyítania, hogy a férfiak és a nők más nyelven beszélnének. Csupán azt sikerült bizonyítani, hogy ugyanannak a nyelvnek a férfiak és a nők által használt variánsairól lehet csak beszélni, nem pedig külön nyelvről (Huszár 2009).

Nem csupán a nyelvhasználatbeli különbségekről készültek tanulmányok, nemcsak a pszicholingvisztika, a néprajz, a szociolingvisztika foglalkozik a férfi és a női kommunikáció különbségeivel, hanem a retorika is. Annak ellenére, hogy kibontakozott, megszilárdult a feminista retorika, megfigyelhetők nézetkülönbségek művelői között. Aczél Petra szerint „a meggyőzőhetőség és befolyásolhatóság szempontjából nincs a nemekre vetíthető, mértékadó különbség” (Aczél 2009: 188; vö. Eagly 1978). Sőt szerinte nincs markáns különbség a női és a férfi hatásgyakorlás szempontjából sem. Ezzel szemben Carli éppen az ellenkezőjét állítja: kutatásai azt bizonyítják, hogy „tudományosan bizonyítható, hogy a férfiak hatékonyabbak a befolyásolásban, mint a nők” (Carli 2001: 741).

Az érvelés szempontjából is foglalkoztak a kutatók a genderkülönbségekkel. Kimutatták, hogy a férfiak érvelése inkább deduktív, a nőké pedig inkább induktív (Aczél 2007). Mapstone (1999) szerint a nők kerülnek az érvelést, mert a saját igazuk megvédésekor konfliktusba kerülnének a másik féllel, míg a férfiaknak nem idegen a konfliktus vállalása. A nőket a retorikából kizáró gondolkodóknak éppen ez fő érvük, azaz hogy a nőknek idegen az érvelő, versengő helyzet.¹ Goodwin (1987) azonban felhívja a figyelmet a kontextus fontosságára: szerinte a lányoknak más alkalmakkor nyílik módjuk érvelni, mint a fiúknak, így érveléseiknek más a tartalmuk és céljuk. „Az igaz, hogy a tárgy megközelítése elérhet a férfiakétól, de nem-érvelésnek nem mondható. Az nem igaz, hogy a nők nem érvelnek, csupán másképp” (Aczél–Jászó 2007: 59–73).

¹ E nézet vélhetően abból a retorikai felfogásból indul ki, hogy a retorika érvelés, és célja a másik legyőzése.

A kutatás célja, hipotézise

A kutatás célja annak a megvizsgálása, hogy a laikusok és a kutató, közismert hölgy rétorok hogyan határozzák meg a retorikát, pontosabban, hogy fellelhető-e retorikameghatározásokban, retorikáról való gondolkodásokban az a kommunikációs különbség, amely fellelhető Tannen (2009) szerint a hétköznapi kommunikációban férfiak és nők között: a versengés elkerülése vagy éppen a kapcsolat elmélyítése.

A hipotézisem, hogy releváns különbség nem mutatható ki sem a laikus nők, sem a női kutatók retorikameghatározása és a nőkre jellemző szimmetrikus kapcsolatot kialakító kommunikációs stratégia között.

Módszer, kísérleti személyek, tesztanyag

Az első kutatásban összesen 15 nő kutató retorikameghatározását vizsgáltam meg, a második kutatásban pedig 100 laikus hölgy vett részt. A nem szakértő hölgyek két korcsoportban vettek részt a kutatásban: 18–24 évesek és 25–50 évesek. A kísérleti személyeket mind a szakértő, mind a laikus oldalról véletlenszerűen választottam ki, a felmérés nem reprezentatív.

Az első kutatásban véletlenszerűen választottam ki a kutatókat és meghatározásaikat, majd egyszerű szövegértelmezéssel vizsgáltam meg, abból az aspektusból, hogy fellelhető-e a definíciókban a Tannen-féle, nőkre jellemző kommunikációs modell. A második kutatásban a Likert-skála segítségével

elemeztem a kísérleti személyek retorikáról való gondolkodását, nézeteit. A résztvevőknek az alábbi állítások után meg kellett jelölniük, hogy mennyire értenek egyet az alábbi állításokkal (1 – egyáltalán nem értek egyet; 5 – teljesen egyetérték; a válaszadásra 30 perce volt a kísérletben részt vevőknek):

- A retorika az érvelés tudománya.
- A retorika célja az ellenfél legyőzése, meggyőzése.
- A retorika a férfiak mestersége.
- A nem meggyőzés célú dialógus, beszélgetés is retorika.
- A retorikában a hallgatóság és a szónok egyenlő.
- A retorikában a szónok irányítja a hallgatóságot.

Eredmények

Az első kutatásban csaknem duplája volt azoknak a kutatóknak a száma, akik nem követték a férfiakra jellemző kommunikációs modellt a retorikameghatározásban (1. táblázat). A vizsgálatban részt vevő hölgy kutatók többsége tehát a retorikát nem szűkíti a meggyőzést, a versengést, az aszimmetrikus kommunikációt feltételező nézetre. A kutatás nem tér ki arra, hogy azok a kutatók, akiknek a retorikameghatározása a férfiak kommunikációs modelljét tükrözi, vajon a nőktől idegennek vélik-e a versengést, az érvelést, a meggyőzést.

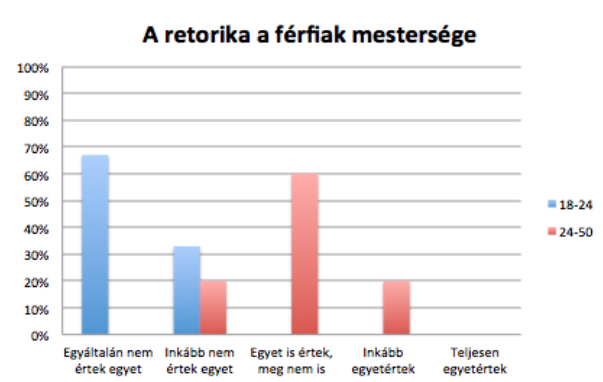
A szakértők eredménye

<i>Nem tükrözi a férfiak kommunikációs modelljét</i>	<i>Tükrözi a férfiak kommunikációs modelljét</i>
Aszpászia (i.e. 480–400)	Lucie Olbrechts-Tyteca (1958)
Marie de France (Kr. u. 12–13. század)	Andrea A. Lunsford (1992)
Mary Astell (1697)	Erika Lindemann (1995)
Sister Miriam Joseph (1937)	Deirdre N. McCloskey (1998)
Marie Hochmuth Nichols (1963)	Karlyn Kohrs Campbell (2003)
Patricia Bizell (1992)	
Theresa Enos (1994)	
Sonja K. Foss (1996)	
Sharon Crowley (1999)	
Aczél Petra (2009)	

1. táblázat (a definíciók a függelékben olvashatók)

A második kutatásban csak egy válaszadásnál volt jelentős különbség a 18–24 és a 25–50 éves korcsoport között (1. ábra). A 18–24 évesek 68%-a egyáltalán nem értett egyet azzal, hogy a retorika a férfiak mestersége, míg a 24–50-es korcsoportnak csupán 20%-a jelölte

be, hogy inkább nem ért egyet az állítással. A 2. korcsoportban a legtöbben (60%) az *egyed is értek és nem is* lehetőséget választották. Különös eltérés volt, hogy a 2. korcsoportban 20% inkább egyetértett azzal az állítással, hogy a retorika a férfiak tudománya.

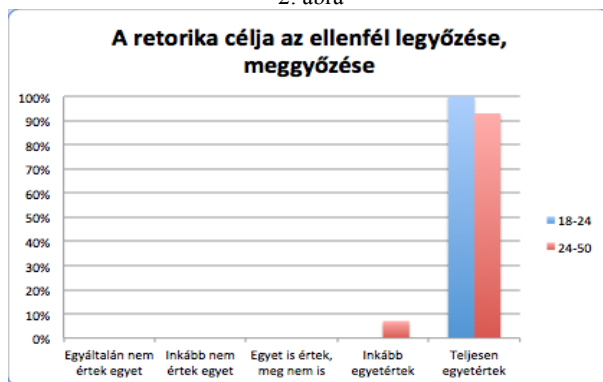
(1. ábra)

Közel azonos volt a véleménye a két csoportnak arról, hogy a retorika az érvelés tudománya (2. ábra), a retorika célja az ellenfél legyőzése, meggyőzése (3. ábra). Abban is szintén egyetértett a két csoport, hogy a beszélgetés nem tartozik a retorikához (4. ábra), valamint

hogy a retorikában a hallgatóság és a szónok nem egyenlő (5. ábra). Végül nem volt szignifikáns különbség a két csoport között abban sem, hogy a retorikában a szónok irányítja a hallgatóságot (6. ábra).

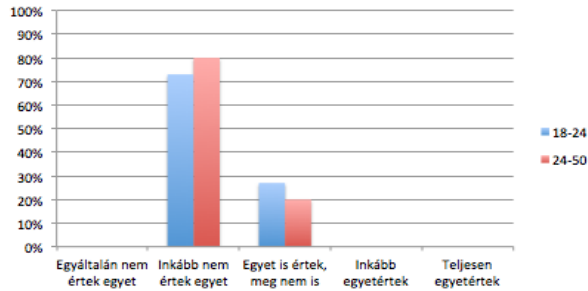

2. ábra

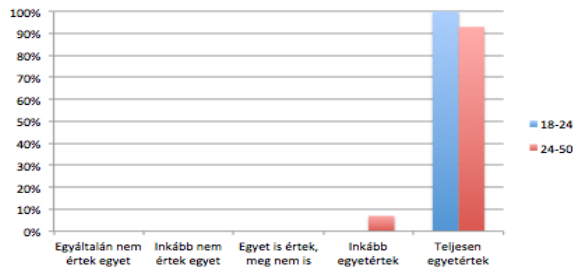
3. ábra

A nem meggyőzés célú dialógus, beszélgetés is retorika

4. ábra

A retorikában a szónok irányítja a hallgatóságot

5. ábra

A retorikában a hallgatóság és a szónok egyenlő

6. ábra

Következtetések

Az első kutatás eredménye azt igazolja, hogy a megvizsgált hölgy kutatók nagyobb része nem szűkíti meggyőzésre, érvelésre a retorikát. Fontos kiemelni, hogy ebből nem következik az, hogy azért definiálják így a kutatók a retorikát, mert az érvelés, a meggyőzés nem tartozik a nők érdeklődési körébe. A meghatározások egyikében sem találni arra utalást, hogy a reto-

rika csupán a férfiak tudománya lenne.

A második kutatásból egyértelműen kiderül, hogy a 18–24 év közöttiek határozottan nem értenek egyet azzal, hogy a retorika a férfiak tudománya, míg a 25–50 évesek bizonytalanok ennek az eldöntésében. A többi állításban nem volt kimutatható szignifikáns különbség a két korcsoport között. Tehát annak ellenére, hogy az 1. korcsoportba tartozó hölgyek

nem tartják csak a férfiak tudományának a retorikát, mégis azokkal az állításokkal értenek egyet, melyek Tannen szerint a férfiak kommunikációjára jellemzők. A hipotézisem tehát részben beigazolódtott: nem mutatható ki releváns különbség a laikus 18–24 év közötti nők retorikáról való gondolkodása és a nőkre jellemző szimmetrikus kapcsolatot kialakító kommunikációs stratégia között. Azonban a női kutatók retorikameghatározása, az idősebb 24–50 közötti hölgyek retorikáról való gondolkodása és a nőkre jellemző szimmetrikus kapcsolatot kialakító kommunikációs stratégia között részben kimutatható az összefüggés. (A kutatás azt nem vizsgálta, hogy szakértők me-

lyik korcsoportba sorolhatók a retorika definíciójuk megírásakor, és hogy van-e összefüggés a kutatók kora és a retorikáról való gondolkodásuk között.) A konklúzió, hogy a retorikameghatározások kapcsolatán nem mutatható ki különbség a Tannen-féle női-férfi kommunikáció aspektusából. A retorika tanítása során figyelembe kell venni, hogy a fiatal hölgy korosztály nemcsak a férfiak tudományának tartja a retorikát, pedig az érvelést, meggyőzést egyértelműen a retorika részének gondolják. Quintilianus gondolatát mindenképpen ki kell egészítenünk: a szónok „becsületes, beszédben jártas” ember.

Irodalom

- Aczél Petra (2007) *A nem. Igen vagy nem? Genderkülönbségek retorikai és szociálpszichológiai megközelítésben.* In: *A memória és a szónoki beszéd.* Trezor Kiadó, Budapest, 59–73.
- Aczél Petra (2009) *Új retorika.* Közélet, kommunikáció, kampány. Kalligram, Pozsony.
- Adamik Tamás főszerk. (2010) *Retorikai lexikon.* Kalligram, Pozsony.
- Adamikné Jászó Anna (2013) *Klasszikus magyar retorika.* Holnap Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1982) *Rétorika.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Breiner, Peter (1996) *Max Weber and democratic politics.* Cornell University Press, Ithaca, NY. 30–33.
- Carli, Lina L. (2011) Gender and Social Influence. *Journal of Social Issues*, Vol. 57, No. 4, 725–741.
- Eagly, Alice H. (1978) Sex differences in influencibility. *Psychological Bulletin* 85, 86–116.
- Goodwin, M. Harness (1987) *"Children's Arguing" Language, Gender, and Sex in Comparative Perspective.* Susan Philips, Susan Steele and Christine Tanz. Cambridge: Cambridge University Press, 200–48.
- Grassi, Ernesto 1980: *Rhetoric as Philosophy: The Humanist Tradition.* Transl. By Krois, John M. – Azodi, Azizeh.

- University Park: Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- Huszár Ágnes (2009) *Bevezetés a gendernyelvészetbe: miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználatát és kommunikációját?* Tinta Kiadó, Budapest.
- Lakoff, Robin (1973) *Language and woman's place.* *Language in society.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Mapstone, Elizabeth (1999) *War of Words: Woman and Men Arguing.* Vintage, London.
- Mifsud, Mari Lee 2007: On rhetoric as Gift/Giving. In: Hauser, Gerard A. ed. *Phylsophy and Rhetoric in Dialogue.* Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 89–108.
- Tannen, Deborah (2009) *Párbeszéd.* Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Tannen, Deborah (1996) "The relativity of linguistic strategies: rethinking power and solidarity in gender and dominance." *Gender and discourse.* Oxford University Press, Oxford, 19–52.
- Internetes forrás:
Foss, Sonja (2003) *Beyond Persuasion: A Proposal for an Invitational Rhetoric* **Letöltve 2014.01.14**
<http://www.sonjafoss.com/html/Foss21.pdf>

Függelék

A retorika néhány meghatározása

Aszpászia (Kr. e. 480–400)

Nem feltétlenül csak a versengés lehet a retorika. Lehet a kérdező, de nem ítéelő, érdekmentességen alapuló rákérdezés is. (Forrás: Adamik Tamás – Jászó Anna – Aczél Petra (2010) *Retorika.* Osiris, Budapest, 97.)

Patricia Bizell (1992)

A retorika nem más, mint a személyes, társadalmi és történelmi elemek tanulmányozása a diskurzusban. Fel kell ismernünk és értelmeznünk kell ezeket az elemeket. Meg kell határozni, hogy hogyan használjuk az adott kontextusban, és hogyan harmonizáljuk a megfelelő stílussal. (Forrás: Patricia Bizell (1992) *Academic Discourse and Critical Consciousness.* Pittsburgh UP, Pittsburgh, 218.)

Andrea A. Lunsford (1992)

A határok igen elmosódtak, a definíciók nem egyértelműek. A retorikai a nyelvi elemek kapcsolatára vonatkozó tudomány. Erkölcsi, érzelmi, racionális fellebbezés, ami a nyelvben él. (Forrás: Andrea A. Lunsford (1992) *"Rhetoric and Composition."* *Introduction to Scholarship in Modern Languages and Literatures,* MLA, New York, 78–79.)

Theresa Enos (1994)

Annak ellenére, hogy még mindig sokan használják üres kifejezésként a retorikát, az úgy élede újja, mint egy komplex kifejezés, mely az elemzés és a megszerzett tudás fogalmait is érinti. (Forrás: Theresa Enos and Stuart C. Brown (1994) *Professing the New Rhetorics: A Sourcebook*. Prentice Hall, New York.)

Erika Lindemann (1995)

A retorika lehetővé teszi az íróknak és szónokoknak, hogy az adott közönségre alakítsák ki az átadni kívánt üzenetet. Amikor a retorikát gyakoroljuk, a nyelvet használjuk, hogy rábírnjuk a közönséget az együttműködésre. (Forrás: Erika Lindemann (1995) *A Rhetoric for Writing Teachers*. Oxford UP, New York, 40–41.)

Sonja Foss (2003)

Ebben az elméletben a rétorok teljesen másképp állnak a hallgatósághoz, nem próbálják dominálni őket, hanem nyitottak, hogy megismerjék a véleményüket, bármilyen szélsőségesek, a szónokétól távol állóak is legyenek azok. Ebben a felvetésben a hallgatóság vélekedésének megváltoztatása nem cél, a cél itt az egyetértés létrehozása. (Forrás: Foss, Sonja (2003) *Beyond Persuasion: A Proposal for an Invitational Rhetoric*. *Letöltve 2014.01.14* <http://www.sonjafoss.com/html/Foss21.pdf>)

Deirdre N. McCloskey (1998)

Megszerezni a közönség figyelmét – ezt hívjuk retorikának –, a gyakorlatban azonban nem egyszerű. A retorikát használhatjuk arra, hogy felhívjuk a közönség figyelmét a színházban, vagy felszítuk a gyűlöletet a választókban. (Forrás: Deirdre N. McCloskey, (1998) *The Rhetoric of Economics*. Madison: U of Wisconsin, 5.)

Sharon Crowley (1999)

A retorika egy eszköz, ami segít az embereknek hatásos diskurzusokat alkotni. (Forrás: Sharon Crowley and Deborah Hawhee (1999) *Ancient Rhetorics for Contemporary Students*. Allyn and Bacon, Boston, 375.)

Karlyn Kohrs Campbell (2003)

A retorika azt tanulmányozza, mi a meggyőző. A társadalmi igazságokkal foglalkozik, ezért fontos, hogy tükrözze a kulturális értékeket. A retorika megvizsgálja azokat a szimbolikus eszközöket, melyek hatással vannak a társadalomra. (Forrás: Karlyn Kohrs Campbell and Susan Schultz Huxman (2003) *The Rhetorical Act: Thinking, Speaking, and Writing Critically*. Belmont, CA: Wadsworth, 5–6.)

Sister Miriam Joseph (1937)

A retorika a kommunikáció művészete, a nyelv alkalmazkodása a körülményekhez. A retorika magában foglalja a nyelvtant és a logikát; ez a művészet szimbolizálja a gondolatok kommunikációját a valóságról. Nyelvi alkalmazkodás a körülményekhez: egy tudományos előadás során mást követel meg, ha a lakossághoz, és mást, ha a tudósok egy csoportjához szól a szónok. (Forrás: Sister Miriam Joseph, (2002) *The Trivium: The Liberal Arts of Logic, Grammar, and Rhetoric*. Paul Dry, Philadelphia.)

Lucie Olbrechts-Tyteca (1958)

A retorika és a dialektika egységes egészet alkot, melyben a dialektika adja meg az érvelés elméleti alapját, a retorika pedig a gyakorlati diszciplína, melyben a dialektika technikái használatosak a meggyőzésre és a rábeszélésre. (Forrás: Adamik Tamás főszerk. (2010) *Retorikai lexikon*. Kalligram, Pozsony.)

Marie Hochmuth Nichols (1963)

Úgy gondolom, a retorika jelentése az elmélet és a bírálat, választás, tudás és érzések verbális bemutatásának gyakorlata. Mint meggyőzés, feltételesen működik, lehetséges alternatívákkal.

(Forrás: Marie Hochmuth Nichols (1963) *Rhetoric and Criticism*. Baton Rouge, Louisiana State UP.)

Mary Astell (1697)

Ahogy a természet logikára tanít bennünket, ugyanúgy oktat retorikára is. A retorika alapszabályai megmutatják, hogy hogyan szűkítsük le beszédmodunkat egy bizonyos szabály szerint, de azt nem mutatják meg, hogy hogyan használjuk azt a gyakorlatban. (Forrás: Mary Astell, *A Serious Proposal to the Ladies: Parts I and II*. Pickering and Chatto, London, 137–138.)

Marie de France (Kr. u. 12–13. század)

Bárminek, aki a tudás ajándékát megkapta Istentől, és az igaz ékes szólását, kötelessége, hogy ez ne maradjon hallgatásban: inkább boldognak kell lennie, hogy felfedje tehetségét. Mikor egy igaz nemes lelkűről hallanak az emberek, az kinyitja első virágát, de ha szélesebb körben dicsérik, virágai teljességükben pompáznak. (Forrás: Marie de France, “Prologue” (1986) *The Lais of Marie de France*. Penguin, New York, 41.)

Aczél Petra (2009)

Nincs többféle retorika: egy van. Ez az egy manifesztálódik új és újabb körülmények között, új és újabb válszakokban arra a kérdésre, milyen szerepe van a diskurzusnak a társadalmi kulturális változások és a stabilitás, az együttműködés és konfliktusok, a kifejezés és megértés, a hatásgyakorlás és befogadás, a jelhasználat és jelentéstételezés folyamataiban, jelenségeiben.” (Forrás: Aczél Petra (2009) *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány*. Pozsony, Kalligram, 24.)

Vázlat a magyar nyelv határozóinak a megismeréséhez, tanításához és kutatásához

Bevezetésül

Jelen dolgozatom megírására azért vállalkoztam, hogy a magyarországi szakmai körökben általánosan elterjedt nyelvészeti ismereteket rendszerezem *a határozókról*, de azokat elsősorban inkább részletes vázlatba foglalva a könnyebb áttekintésük, az eredményesebb tanításuk és a sikeresebb kutatásuk érdekében.

A téma iránt érdeklődőknek az elindulását, az első szükséges és nélkülözhetetlen lépéseiket fogom segíteni. Így támogatom a főiskolai és egyetemi hallgatókat, a doktoranduszokat, a kutatókat vagy az opponálni szándékozókat a magyar nyelv határozóállományának a megismerésében és elmélyült elemzésében. Mindeközben határozottan figyelemmel vagyok a gyakorló magyartanárok elvárásaira – legfőképpen azokéra, kik ez idő tájt is *fontosnak* tartják, amiként magam is, *a tanulók biztonságos formatudásának a kialakítását, megerősítését*.

Alapvetésül

Vegyük figyelembe ezt a tételt: a közismert vagy a kevésbé elterjedt tényeket és adatokat időről időre át kell tekintenünk, mert felmerülhetnek újabb szempontok, esetleg az eddig figyelmen kívül hagyott aspektus adhat más megközelítést, sőt mindezek előbbre vivő vitákra is készíthetnek.

Ennek a dolgozatomnak a megírására az a tapasztalatom inspirált, hogy *a magyar nyelvnek az anyanyelv*ként való tanításakor és tanulásakor zavartság lehet úrrá tanáron és hallgatón egyaránt. Elsősorban akkor, amikor a magyar nyelv változatos jelentéstartalmú és gazdag kifejezőkészséttel rendelkező határozóival foglalkozunk. A határozószemlélettel kapcsolatban a magyar nyelvtant tanulók gondolkodásmódját és felfogását alapvetően befolyásolják az anyanyelvükkel (az első nyelvükkel) összefüggő ismereteik, valamint a határozók felismerésére, megnevezésére, értelmezésére vonatkozó kompetenciáik. A magyar nyelvet anyanyelvként használóknak mindinkább zavart okoz (okoz is) a magyar nyelv határozóinak a népszerűsége, árnyaltsága, a kifejezőeszközök terén megmutatózó változatoságuk annál is inkább, mert egyre erőteljesebben szorul háttérbe mind az aktuális tantervben, mind az iskolai tankönyvekben a szilárd grammatikai tudás megeremtése iránti igény, ennek a tudásnak az elvárása mára ellaposodott, egyre jelentéktelenebbé válik. Mindezek nyomán a gyakran, sőt egyre gyakrabban felbukkanó nyelvhelyességi kérdésekről most említést sem teszek. Szembe kell néznünk azzal az erős feltételezéssel, hogy ezeknek a gondoknak a sarokpontja az a szemlélet, amelyik ridegen utasítja el, határozottan és könyörtelenül szűkíti óraszámában az igényes nyelvhasználatban nélkülözhetetlen formatudás megalapozását, megerősítését.

A szakmai körökben figyelmet érdemlő érvek nyomán többféleképpen csoportosítják kutatók és munkaközösségek¹ a magyar nyelv határozóinak az állományát. Már most rögzítem, hogy egy-egy határozófajta felismerésekor, megnevezésekor *nem a ragból*, illetőleg *nem a ragtól indulunk el, hanem a konkrét jelentéstartalomból*, a feltáruló *jelentéstartalomból*, és ennek köszönhetően – nagy valószínűséggel – a legjobb úton járunk az adott határozó helyes értelmezését, elemzését illetően. Természetesen *a kérdőszó is segítségül* lehet az egyes határozófajták biztonságos megnevezésében. Egyértelmű, hogy a jelentésre, a jelentés összefüggéseire kell figyelniünk elsősorban.

Miért kell fokozott figyelemmel lenniünk az adott határozó jelentésvilágára is?

Ha áttekintjük a határozóállomány alább következő kifejezőeszközeinek, elsősorban a ragjainak a különböző csoportjait, máris nyilvánvalóvá válik: csekély azon ragok száma, amelyeknek egyetlen funkciójuk lenne. Az ebbe a körbe tartozók: a *-kor*; *-nta*, *-nte* időhatározói ragok, továbbá az eredményhatározó *-vá*, *-vé* raga és a ma már ritkán előforduló *-t*, *-tt* helyhatározói ragok.

A kevésbé elmélyülten szemlélődő is láthatja, hogy egy-egy határozó ragjai, névutói más-más határozófajtánál is kifejezőeszközként szolgálhatnak, vagyis itt is érvényesül az a nézet, hogy a véges számú nyelvi elem végtelen számú közlésre nyújt lehetőséget. A magyar nyelvben a legismertebb példaként említhető a *-ban*, *-ben* palato-veláris ragpár. A nyelvtörténeti kutatások tanulmányai jelentésvilágról szólnak az ilyen és hasonló esetekben. A *-ban*, *-ben* valamikor csupán helyviszonyt jelölt; a gondolkodás finomodásának nyomán azonban újabb és újabb jelentéssel gazdagodott: „Az uráli korban például csak helyhatározóragok voltak. Később az idő- és egyéb elvontabb viszonyok, körülmények (okság, előzmény-következmény, mód stb.) nyelvi jelölése is szükségessé vált. Ezt úgy oldotta meg a nyelv, hogy részben a régi helyhatározóragok vették fel az

¹ Lejjebb és a szakirodalomban részletesen utalok, hivatkozom rájuk.

új funkciót (például *idé-n, jó-l*), részben speciális új ragok keletkeztek (például *-ért, -kor, -képpen*)” (D. Mátai 1994).

Az itt következő, a határozókkal összefüggő ismeretek áttekintésekor, rendezésekor messzemenőig figyelemmel voltam a „Magyar grammatika” (Keszler 2000), „A magyar nyelv könyve” (A. Jászó 2004) és a „Magyar nyelvtan – Formák, funkciók, összefüggések” (Hegedűs 2005) nézőpontjára, rendezőelvére. Így arra is, hogy a tanár döntse el, milyen mértékben használja az általános iskolai tanulók és a középiskolai diákok, továbbá a felsőoktatásbeli hallgatók tanításakor a határozókkal összefüggő alábbi tudáselemeket. Más szakmunkákra is tekintettel voltam. Ezek ismereteket rendszerezőként (Deme 1971, 1976; Kugler–Tolcsvai 2000; Nádás 2007), a tanulást segítő összefoglalásokként (H. Tóth 1997; Magassy 1998; H. Tóth 2004), továbbá szemléletes, továbbfejleszthető példákkal (H. Tóth 1992; H. Tóth–Patloka 2008a, b; H. Tóth 2009), elgondolkodtató feladatokkal (Adamikné–Hangay 1995) bővítették a saját kutatási eredményeimet, remélhetőleg másokét is.

Azt is rögzítendőnek ítéltam, hogy **a magyar nyelv idegen nyelvként való tanításakor** nélkülözhetetlen tapasztalataim gyűltek össze az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén, a moszkvai Lomonoszov Egyetem Filológiai Fakultásán és a prágai Károly Egyetem Filozófiai Fakultásán is arról, hogy a magyar nyelv gondolkodásmódja, jelenségei, formavilága megismerésére törekvő hallgatók többet és alaposabban akarnak foglalkozni a magyar határozórendszerrel. Mivel a magyar nyelv határozóinak a világa szinte végtelen gazdagságú, ezért kiindulópontul mindenképpen **az egyes határozók funkcióját** lássuk elsőként, majd ez után az ismeret után haladjunk a szegmentálásban, az egyes határozók jellemvonásainak, ismeretjegyeinek a feltárásában.

A határozó mibenlétéről

A határozó **körülményt kifejező** mondatrész: szerkezettag a mondat második szintjén és/vagy további szintjén, vagy olyan szerkezettag, amelyik alaptagja lesz egy következő szinten álló szerkezettagnak.

Írásbeli elemzősor hullámvonallal (~~~~) húzzuk alá, eléje a megfelelő határozófajta rövidítését jegyezzük nagy- vagy kisbetűvel. A nagy- vagy kisbetű alkalmazása attól függ, hogy hol áll az adott határozófajta. Ha mondat szinten, akkor például az időhatározó jelölése ez lesz: lh~~~~, ha mondat szint alatt található, például a tárgy célhatározójaként áll, akkor ch~~~~ lesz a helyes jelölés. Sajnos erről a szükséges – tartalmi és formai szempontból nélkülözhetetlen – elhatárolásról a különböző nyelvtanok különbözőképpen, más-más aspektusból kiindulva vélekednek, holott lényeges szemléletbeli kérdéssről van szó.

A határozó

- kifejezheti a helyféle, az időféle, a módféle és az állapotféle körülményt, továbbá
- a gondolkodásbeli viszonyokat: az okot, a célt és más, ugyancsak gondolkodásbeli körülményt;
- vonatként kiegészíti szerkezeti alaptagjának a jelentését.

A határozó szerkezetének az alaptagja

- valamely cselekvés-, történés-, létezés- vagy állapotfogalmat kifejező mondatrész, **szófaja szerint** i g e (iskolába jár²) vagy i g e n é v (iskolába járó), illetőleg c s e l e k v é s n é v (igeszármazék: iskolába járás);
- valamely dologfogalmat, tulajdonságot, mennyiséget, körülményfogalmat kifejező mondatrész, amelyik a szófaja szerint m e l l é k n é v (nagyon okos), f ő n é v (üzenet iskolámba), n é v m á s (kevesbé olyan), h a t á r o z ó s z ó (közel a döntéshez).

Az **igei vagy igenévi alaptagú határozós szerkezet** megnevezheti

- az alaptagban kifejezett **cselekvés körülményét**: helyét (könyvtárban³ olvas), idejét (reggel indultam), módját (könnyen felejt);
- a cselekvés alanyában, tárgyában kifejezett fogalom **állapotféle körülményeit**: az állapotot (csendesen figyeltek), az eredetet (egy tőről fakadtak), az eredményt (olyanná válik), a társat (együtt sétálunk), a fogalom külső állapotát (körülmenyhatározó [az unokám lázasan alszik]).

A **határozó** bővítmény (szerkezettag és/vagy alaptag) **kifejezőeszközei** változatosak, ugyanis határozó(k) lehet(nek):

- a **főnév** ragtalan és ragos alakban (harmadik nap érkezél, kijött a szobából);
- a **főnévi igenév**: ige + a **-ni** képzővel (ok- és célhatározó: félek faggatni, megyek bevásárolni; tekinthet határozó: hallani hallottam);
- a **személyes névmás határozóragos alakjai** (nekem van eszem, ötlünk érkezett);
- a **főnévi névmás** (azzal nyugtatta, ezért jött);
- a **határozószó** (rögtön jövök, otthon lesztek);

² A szerkezet alaptagját aláhúzott dőlt, a bővítményt dőlt szedéssel emeltem ki.

³ A szerkezet bővítményét aláhúzott dőlt, az alaptagját dőlt szedéssel emeltem ki.

- f) a *határozói igenév*: ige + a -va, -ve; -ván, -vén képzőkkel (*állva* hallgattuk, *fekve* maradt);
- g) a *melléknév* (*gondosan* másolta le, *derűsen* énekeltünk.);
- h) a *melléknévi igenevek*: ige + az -ó, -ő; -t, -tt; -andó, -endő képzőkkel (*mosolygott ravaszkodón, megelégedetten* szólt);
- i) a *számnév* (*háromszor* verte vissza, *öt*nél kevesebb);
- j) a *névutós névszó* (*hittem szerint* szóltam, *öt után* érkezett);
- k) a *főnévi értelemben álló egyéb szók*, illetőleg *szervezetek* (*apáról fiúra* szállt, *látástól vakulásig* tanult).

A határozók fajtáiról

A magyar nyelvben a **jelentésük alapján** és nem a kifejezőeszközük figyelembe vételével a következő határozókat különböztetjük meg.

a) A **valóságos helyhatározó** az alaptagban kifejezett cselekvés, történés, létezés helyét, irányát határozza meg. A **képes** vagy átvitt (absztrakt) jelentésű **helyhatározók** az alaptag nem valóságos helykörülményeire utalnak.

– A felismerését segítő kérdések: *honnan?, merről?, hol?, hová?, merre?, meddig?* + a szerkezeti alaptag.

– Ragjai: -ban, -ben; -ba, -be; -ból, -ből; -n, -on, -en, -ön; -nál, -nél; -ról, -ről; -tól, -től; -ra, -re; -hoz, -hez, -höz; -nak, -nek; -ig.

– Névutói: alól, alatt, alá; elől, előtt, elé; fölül, fölött, fölé; közül, között, közé; mellől, mellett, mellé; mögül, mögött, mögé; felől, felé; át, belül, innen, keresztül, kívül, közel, szembe, szemben, szemközti, távol, túl, után.

– Határozószói: itt, ott; innen, onnan; ide, oda; erre, arra; emerre, amarra; eddig, addig stb.; (a)hol, (a)honnan, (ahová), (a)merre, (a)meddig stb.; bárhonnan, bárhol, bárhová, bármerre, bármeddig; akárhol, mindenhol, sehol, valahol stb.; lenn / lent, fenn / fent, kívül, belül, elől, hátul, körül, alant, messze, közel, távol, benn / bent, kinn / kint, szemközti stb.

Száll a felhő nyugatra. (Petőfi Sándor), *Lovas vágat át a riadt csöndön.* (Kosztolányi Dezső)

b) Az **időhatározó** az alaptagban kifejezett cselekvés, történés, létezés idejét (időpontját, időtartamát), annak a kezdő- vagy végpontját határozza meg.

– A felismerését segítő kérdések: *mióta?, mikortól fogva?, mikor?, meddig?, mikorra?, mennyi ideig?* + a szerkezeti alaptag.

– Ragtalan főnévként álló kifejezőeszközei: év, hó, hónap, hét, nap, idő, óra, perc stb.

– Ragjai: -kor; -ban, -ben; -n, -on, -en, -ön; -tól, -től; -ra, -re; -val, -vel; -nta, -nte; -nként (disztributívuszi jelentésű); -ig.

– Névutói: által, múlva, ezelőtt, előtt, után, közben, folyamán, során, felé, körül, óta, fogva, kezdve, hosszán, át, keresztül, alatt, belül, után stb.

– Határozószói: ilyenkor, olyankor, ekkor, akkor; ez(u)tán, az(u)tán; ezelőtt, azelőtt; azonnal; *azóta; ezentúl, azontúl; eddig, addig; többé; (a)mikor, (a)mióta, (a)meddig, (a)míg; mióta, mikortól, mikor, meddig, mikorra; bármikor, valamikor, valaha, mindig, máskor, néha, akármeddig, mindeddig, semeddig; egyszer, eleinte, előbb, először, hajdan, később, korán, közben, ma, maholnap, majd, már, hamar, mindig, most, rég, reggel, rögtön, soha, taval, újra, egy ideig, kissé, naphosszat, örökre, sokáig, többé, mindvégig, tovább, nem-sokára, sohase* stb.

– Határozói igenévvél (ige + a -va, -ve; -ván, -vén képzőkkel) is kifejezhető.

Fél *éve* nem láttuk egymást! *Este óta* szól a muzsika! (Ismeretlen szerző), *Alkonyatkor* im eltűnik. (Arany János) Andráska *hallva* a muzsikát *elcsendesedett*.

c) A **számhatározó** az alaptagban kifejezett cselekvés, történés, létezés gyakoriságára, az időben való megismétlődésére mutat rá.

– A felismerését segítő kérdések: *hányszor?, hányadszor?, hány alkalommal?, hányadik alkalommal?* + a szerkezeti alaptag.

– Ragjai: -szor, -szer, -ször.

– Névutószzerű ragos névszói: *izben, esetben, alkalommal*.

– Határozószói: *gyakran, gyakrabban, leggyakrabban, ritkán, ritkábban, legritkábban, gyakorta, elégszer, egyszer, először, elvéve, néha, olykor* stb.

Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza. (Fazekas Mihály), *Megcsókolta* száját *nem egyszer, sem százszor*, (...) (Petőfi Sándor)

d) A **módhatározó** az alaptagban kifejezett cselekvés, történés, létezés módját határozza meg. Arra mutat rá, hogy az alany hogyan végzi a cselekvést. Rámutat arra is, hogy az alany hordozta történés, létezés milyen módon megy végbe.

– A felismerését segítő kérdések: *hogyan?, miképpen?, miként?, mi módon?* + a szerkezeti alaptag.

– Ragtalan melléknévvel kifejezve állapotathatózónak is felfogható (ekkor a szakirodalomban *komplex határozóként* is említik).

– Ragjai: *-an, -en; -ul, -ül; -lag, -leg; -ban, -ben; -ba, -be; -ból, -ből; -n, -on, -en, -ön; -ra, -re; -ról, -ről; -képp, -képpen.*

– Névutói: *szerint, módra, nélkül, gyanánt.*

– Határozószói: *így, emígy, éppígy, ugyanígy, úgy, amígy, éppígy, ugyanígy; (a)miként, (a)miképp(en), ekként, akként, valamiképpen, (a)hogyan(an); végképp(en), csodálatosképp(en), egyszerre, egyúttal, egyvégtében, egyfolytában, folyton, gyalog, igazán, ingyen, méltán, mindenáron, sebtében, önként(elenül), hirtelen, többnyire stb.*

– Határozói igenévvél (ige + a *-va, -ve; -ván, -vén* képzőkkel) is kifejezhető.

(...) éber fák füleltek *nesztelen*. (Áprily Lajos), *Szörnyen* zengett az ég. (Petőfi Sándor), A vendég *szokás szerint* elkéseti.

e) Az **eszközhatározó** a cselekvés, történés eszközeül szolgáló személyt vagy tárgyat jelöli meg. Megmutatja azt az eszközt, amelyik által a cselekvés lejátszódik.

– A felismerését segítő kérdések: *kivel?, kikkel?, mivel?, mikkel?, ki / mi által?, kinek / minek a segítségével?* + a szerkezeti alaptag.

– Ragjai: *-val, -vel; -n; -ból, -ből; -tól, -től.*

– Névutói: *által, útján, révén.*

– Névutószerű ragos főnevei: *árán, segítségével.*

Zöldséggel ízesítettem a húslévest. *Kenyéren* él. Ha látsz száraz kórót *szélvész*től kergetve, (...) (Petőfi Sándor), *Egy követ által* izent nekik hadat. (Petőfi Sándor)

f) A **fok-** és **mértékhatározó** a cselekvés lejátszódásának az intenzitására (a fokára, a mértékére) utal. A fokhatározó általánosságban, a mértékhatározó pontosabban mutatja meg a cselekvés intenzitását. Általában nem különböztük el egymástól ezt a két határozófajtát.

– A felismerését segítő kérdések: *milyen fokban?, milyen mértékben?, mennyire?, mennyivel?* + a szerkezeti alaptag.

– Ragjai: *-ig; -an, -en; -val, -vel; -szor, -szer, -ször.*

– Ragos határozó jelzői bővítménnyel együtt (frazémaszerű kapcsolatok): *bizonyos fokig, jelentős mértékben, nagy számban, jelentékeny részben stb.*

– Névutós névszói: *felül, túl.*

– Határozószói: *alig, annyira, aránylag, elég(gé), jócskán, nagyon, kevésbé, agyba-főbe, kissé, különösen, legalább, mindinkább, nagyjából, teljesen, több-kevésbé, meglehetősen, olyannyira; névutós névszóból váltak határozószóvá a -szám, -számra utótagú szavak, az egybeírásuk is ezt tükrözi: vederszám, százsámra stb.*

Egy árnyalattal pirosabb lett. Oda van *egészen*. (Arany János), Azért *csinálták* azt *sokkal* magasabbnak. (Arany János), *Ezrivel* terem a fán a meggy. (Petőfi Sándor)

g) Az **állapothatózó** személynek vagy dolognak a cselekvés, történés, létezés idején megmutatkozó állapotát határozza meg. Az állapothatózó elsősorban tartamhatározó. Ha az állapothatózó azt fejezi ki, hogy a személy vagy a dolog milyen funkcióban, minőségben szerepel, akkor ezt a típust esszívuszi állapotathatózónak nevezzük.

– A felismerését segítő kérdések: *hogyan?, milyen állapotban?, milyen állapotból?, milyen állapotba?, miként?, miül?, minek?* + a szerkezeti alaptag.

– Ragtalan melléknévvel is kifejezhető az állapothatózó.

– Ragjai: *-n, -an, -en; -ban, -ben; -nál, -nél; -val, -vel; -stul, -stül; -nak, -nek; -ul, -ül; lehetséges a -képpen is.*

– Névutói: *kívül, nélkül, gyanánt* (ez utóbbi metaforaként tekinthető állapotathatózónak), *számba, helyett.*

– Határozószói: *éhen, szomjan, mezítláb, tele, hajadonfőtt, külön, veszteg, nyugton, úgy, valahogy stb.*

– A *mint* kötőszós szerkezet.

(...) *illetetlen* mért hagyod kupádat? (Vörösmarty Mihály), A barátom *nyelvtanárként* érvényesül. *Roskadófélben* van a ház. (Petőfi Sándor), *Halva találták* Bárczi Benőt. (Arany János)

h) A **körülményhatározó** vagy: külső állapotathatózó a cselekvéstől, történéstől független körülményekre utal, például: az időjárással, az anyagi, a társadalmi stb. helyzettel kapcsolatos külső körülményekre.

– A felismerését segítő kérdések: *hogyan?, milyen körülmények között?* + a szerkezeti alaptag.

– Ragjai: *-ban, -ben; -n.*

– Névutói: *közt, között, közepette, nélkül.*

– Névutószerű kifejezései: *kapcsán, kapcsolatban, ... az élén.*

Últ egy kicsit a félhomályban. (József Attila), Sokszor is felhozta tréfa közt a király. (Arany János), Szép öcsém, miért állsz ott a nap tüzében? (Arany János)

i) A **számmállapot-határozó** az állapothatározók sajátos csoportja. Körültekintő elemzéssel kerülhetjük ki azt a hibát, hogy a számmállapot-határozót alannak vegyük.

- A felismerését segítő kérdések: *hányan?* + a szerkezeti alaptag.
- Ragjai: *-an, -en*.
- Az *-s* képzős tőszámnevek *-ban, -ben* ragos alakjai.

A teremben kilencen voltak (ok). Hetvenen lettek a legények., Vacsorázni kezdünk (mi) azután kettesben.

j) A **társhatározó** megmutatja, hogy kivel, mivel, vagy kinek, minek a társaságában történik vagy van valami.

- A felismerését segítő kérdések: *kivel / kikkel?*, *mivel / mikkel?* + a szerkezeti alaptag.
- Ragjai: *-val, -vel; -stul, -stül*.
- Névutója: *együtt*.
- Határozószója az *együtt* hármas szófajú szó (tudniillik igekötő, névutó, határozószó is egyaránt lehet).

Ló előtt a lánnal lassacskán ballagott. (Petőfi Sándor), Túl a Tiszán van egy csikós nyájastul. (Ismeretlen szerző), Az unokáimmal együtt utaztam Kecskemétről Budapestre.

k) Az **eredethatározó** azt a személyt, dolgot, cselekvést vagy állapotot határozza meg, amelyből / amelytől az létrejön, származik, ered. Az eredethatározó állapotváltozást, átalakulást fejez ki, ezért lehet egyértelműen elkülönítenünk a hasonló vagy egyező ragú határozóktól.

- A felismerését segítő kérdések: *kiből?*, *miből?*, *kitől?*, *mitől?*, *kiről?*, *miről?* + a szerkezeti alaptag.
- Ragjai: *-ból, -ből* (archaizáló, vagy nyelvjárási alakban: *-bul, -bül*); *-tól, -től; -ról, -ről*.
- Határozószói: *innen, onnan, honnan, ebből, abból* stb.

Vén szilfaágból botot nyestem. (Tóth Árpád), (...) apáktól és egy nemzettől örökbe nyertelek? (Babits Mihály), Onnan való a küldemény.

l) Az **eredményhatározó** azt az új állapotot fejezi ki, amelyikbe a cselekvésben, történésben részt vevő kerül. Az eredményhatározó is állapotváltozást, átalakulást fejez ki: a valamilyenné válást.

- A felismerését segítő kérdések: *kivé?*, *mivé?*, *mibe?*, *mire?*, *kinek?*, *minek?* + a szerkezeti alaptag.
- Ragjai: *-vá, -vé; -ra, -re; -ba, -be*.
- Határozószói: *kétfelé, olybá*.

Emlékké szépül a remény. (Juhász Gyula), Béna koldussá ne tégy engem! (Ady Endre), Már többé soha nem jünök kétfelé!

m) Az **okhatározó** azt az elindító, kiváltó körülményt határozza meg, amelyiknek okozataként a cselekvés, történés, létezés végbemegy.

- A felismerését segítő kérdések: *miért?*, *mi okból?*, *mi miatt?*, *minek a következtében* + a szerkezeti alaptag.

- Ragjai: *-tól, -től; -ból, -ből; -ra, -re; -ért*.
- Névutói: *miatt, felől*.
- Névutószeri kifejezései: *nyomán, következtében*.
- Határozószói: *ezért, ugyanezért, emiatt, amiatt, ennélfogva, annál fogva, erre, arra* stb.

- A létige határozói igeneve: *lévén*, ez azonban ma már ritka a köznyelvben, a vele alkotott szerkezetet *összetett határozónak* tekintik a szakirodalom.

Féjük fáj a vasalástól. (József Attila), Hajh, de bűneink miatt // Gyúlt harag kebledben. (Kölcsey Ferenc), Amiatt ne bánkódj!, Beteg lévén elment az orvoshoz.

n) A **célhatározó** azt fejezi ki, hogy a cselekvés, történés, létezés milyen cél elérésére irányul. Megmutatja azt is, hogy a mondatban szereplő alany, tárgy, határozó milyen célra alkalmas.

- A felismerését segítő kérdések: *miért?*, *mi célból?*, *mi végett?*, *mi célra?*, *mi végre?*, *minek?* + a szerkezeti alaptag.

- Ragjai: *-ért; -ra, -re; -hoz, -hez, -höz, -nak, -nek; -ba, -be; -ul, -ül*.
- Főnévi igenévvél (ige + a *-ni* képző) is kifejezhető.
- Névutója: *végett*.
- Határozószói: *evégett, avégett, avégből, avégre, ezért, azért*.

A színészek parancsára a kocsmába szaladtam seréért, boréért, tormás kolbászéért. (Petőfi Sándor), Menjete a piacra sirom! (Babits Mihály), (...) s uralkodás végett / Elfoglaltad a királyi széket. (Petőfi Sándor), Hát evégett érkeztek meg a látogatók.

o) A **partitívuszi határozó** rész-egész viszonyt kifejező határozó. Szokták *részelő határozónak* is nevezni a szakirodalomban a 'részelt', azaz a részekre bont, feloszt jelentés miatt. Fontos tudnunk, hogy a

partitívuszi határozó nem helyhatározó, nem eredethatározó, hiszen nem jár állapotváltozással és nem számít vonzatnak sem.

- A felismerését segítő kérdések: *kiből?, miből?, kiben?, miben?* + a szerkezeti alaptag.
- Ragjai: *-ból, -ből; -ban, -ben*.
- Névutói: *közül, között, közé*.
- Névással is kifejezhető: *közületek*.

Válogat a kendermagban, (...) (Petőfi Sándor), Egy keveset *ivott a* hegyvidéki *borból*, *A fordítandó novellák között* három is *megtetszett* neki., *Közületek* ki ismeri az új stilisztikakönyvünket?

p) A **tekintethatározó** korlátozó, szűkítő, megszorító, kiemelő határozó, amelyik azt fejezi ki, hogy az alaptagban kifejezett cselekvés, történés, létezés milyen szempontból érvényes a beszélő szerint. A tekintethatározó gondolkodási műveletet: korlátozást, fogalmi szűkítést vagy kiemelést fejez ki.

- A felismerését segítő kérdések: *mire / kire nézve?, milyen tekintetben?, mire vonatkozólag?* + a szerkezeti alaptag.

- Ragjai: *-ra, -re; -ban, -ben; -lag, -leg; -nak, -nek*.
- Főnévi igenévvél (ige + a *-ni* képző) is kifejezhető (gyakran figura etymologicában).

- Névutói, névutószerű ragos határozószói: *nézve, tekintve, tekintetben, tekintetében, szempontjából, vonatkozólag* stb.

- Határozószója: *általában*.

Gyenge vagy, öcsém, így szemre. (Arany János), A hókristályok *alakjukat* és *formájukat tekintve* rendkívül *változatosak*: nincs két egyforma szerkezetű közöttük., *Nézni nézem, mégsem látom., Érzelmileg közeledtünk egymáshoz.*, Na, *általában* igazad van.

q) A **hasonlító határozó** az alaptagja szerkezettagjaként azt a személyt, dolgot, minőséget, mennyiséget jelöli meg, akihez, vagy amihez történik a hasonlítás.

- A felismerését segítő kérdések: *kinél?, minél?* + a szerkezeti alaptag.
- Ragjai: *-nál, -nél*.
- Mondatrész értékű kötőszós szerkezete: ..., *mint...*

Fényesebb a láncnál a kard. (Petőfi Sándor), (...) *szomorúbb / vagyok a fűnél, büszkébb a fenyőnél / és szőkébb a vasárnapi délelőtnél*. (Radnóti Miklós), Ez nem más, *mint* egymásra találás!

r) A **vonzathatározók** vagy állandó határozók olyan igékkel, névszókkal, állandó kifejezésekkel együtt álló határozók, amelyeknek az alaptag + szerkezettag viszonya szintaktikailag és lexikailag szorosabb, mint más szerkezettagok esetében.

- A felismerésüket segítő kérdések: az aktuális ragokhoz, névutókhöz kapcsolódó kérdések.
- Ragos alakjai: gondol *vkire*, alapoz *vmire*, bízik *vkiben / vmiben*, bosszút áll *vkin*, dolgozik *vmin*, ért *vmihez*, fárad *vmivel*, gonosz *vkihez*, része van *vmiben* stb.
- Névutós alakjai: felment *vmi alól*, védekezik *vmi ellen*, közömbös *vki / vmi iránt*, óvatos *vkivel / vmivel szemben* stb.

Itunk a barátságunkra, Ősz Peterdi *ösmere vendégére* (...) (Vörösmarty Mihály), Szüntelenül *a szerelmedre gondolsz?*, *Ne légy gonosz a barátodhoz!*, *Védekezzünk a megfázás ellen!*

s) A **részeshatározó** azt nevezi meg, akinek / aminek a részére, számára (javára vagy kárára) történik vagy van valami. A részeshatározó, másképpen: a datívus szoros kapcsolatban áll a tárggyal. *A kell, lehet, szabad, szükséges, illik* stb. állítványok mellett a *-nak, -nek* ragos részeshatározó az állítvány logikai alanyát fejezi ki. Ha létigéhez kapcsolódik a részeshatározó, akkor birtoklást (datívus possessivus) fejez ki.

- A felismerését segítő kérdések: *kinek?, kiknek?, minek?, miknek?* + a szerkezeti alaptag.
- Ragjai: *-nak, -nek*.
- Névutós alakjai: *sámára, részére*.

Tetszett a tüzről pattant síhedemnek az alku. (Fazekas Mihály), *Terem* legény minden *kislány számára*. (Ismeretlen szerző)

t) A **komplex határozók** körébe olyan határozófajták tartoznak, amelyek jelentése összetett, több rétegű. Ezekben nem különíthetők el tisztán az egyes határozófajták, mert egyszerre több körülményt fejeznek ki, több körülményre mutatnak rá, ezért tekinthetők komplex határozóknak. A komplexitásban szerepet játszhat a nyelv története is, mivel a határozók egymásból fejlődhetnek. A történeti megközelítés mellett szerepet játszik a szemantikai aspektus, ugyanis ezek a több rétegű határozók éppen az általuk tükrözött valóság komplexitását: a helyzetek, a körülmények szétszálazhatatlan összefonódását tükrözik. A komplex határozók további jellemzője, hogy két, három, esetleg több határozóként való megnevezésük is helyes lehet. Vannak:

- komplex idő- és módhatározó (*Havonként kapunk újabb könyveket*);
- komplex hely-, idő- és módhatározó (*Méterenként állt meg pihenni egy keveset*);
- komplex idő-, mód- és állapothatározó (A karomat *megragadva* beszélt velem);
- komplex ok- és célhatározó (A barátom a nyelvtanári *sikeréért* dolgozik);

- komplex idő- és célhatározó (Ünnepi *vacsorára hívtál?*);
- komplex hely- és célhatározó (*Az Operába indultunk*);
- komplex állapot- és célhatározó (Azt a cédét *örökbe kaptam*).

A magyar nyelv ősi sajátosságaként tartjuk számon az **irányhármasságot**. Megfigyelhető a fent bemutatott ragok, névutók, határozószók rendszerében is. Ezért különíthetjük el a magyar határozókat *előzmény-, tartam- és véghatározó*okra.

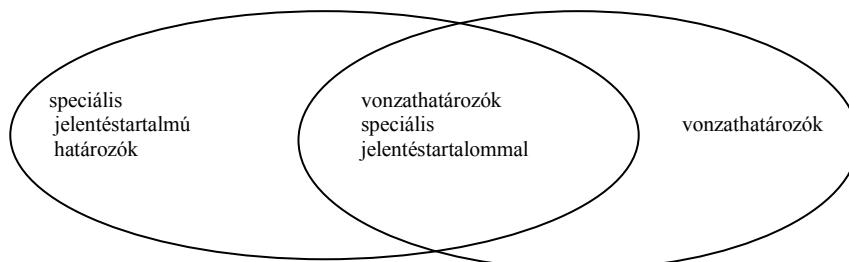
Aszerint is megkülönböztetjük a magyar nyelv határozóit, hogy a határozót az alaptag mellé

- ki lehet tenni (*szabad határozó*) vagy
- ki kell tenni (*kötött határozó / állandó határozó*, azaz vonzathatározó).

Előfordulnak a magyar nyelvben olyan határozók, melyeknek van valamilyen, többnyire **kognitív alapú** jelentéstartalmuk és vonzatok is egyben, például: *fél a kutyától*:

- fél(ni) vkitől, vmitől* = vonzathatározó (állandó / kötött határozó),
- fél a kutya miatt* = okhatározó.

Az ilyen helyzetekben ezeket a határozókat a **jelentéstartalom** szerint kezeljük. A most említettem problémát halmazzal is ábrázolhatjuk:

A „Magyar grammatika” (Keszler, 2000) a határozók rendszerének felállításakor fő osztályozási szempontnak vette a *szabad* és a *kötött határozókat*, és a szabad kategórián belül elkülönítette azokat, amelyek vonzatok is. Ez az egyetemi tankönyv a *vonzathatározót* (állandó határozót) aszemantikus (jelentés nélküli) határozónak nevezi.

A „Nyelvi elemzések” kézikönyvben (A. Jászó, 2004) elkülönítik a *partitívuszi határozót*. A vonzatszempontot nem viszi végig a rendszeren, ugyanígy nem viszi végig a rendszeren a konkrét-képletes kettősséget sem, a kognitív alapú elkülönítést viszont jelentősnek tartja. Nem sorolja a „Nyelvi elemzések” a módféle határozók körébe az *ok-* és a *célhatározót*. A *tekintethatározót* korlátozó határozónak veszi, logikai kategóriának tekint. A „Nyelvi elemzések” alkotóközösségének a szemlélete szerint a *hasonlító határozó* is gondolkodási műveletet képez le, a ragja állandó.

„A magyar nyelv könyve” szemlélete alapján a **határozók rendszerét** az alábbiaknak megfelelően foglalhatjuk össze.

Határozófélék	Előzményhatározók	Tartamhatározók	Véghatározók
Helyféle határozók	<i>helyhatározó</i> (honnan?)	<i>helyhatározó</i> (hol?)	<i>helyhatározó</i> (hová?)
	<i>képes</i> (vagy átvitt jelentésű) <i>helyhatározó</i> (miből?)	<i>képes</i> (vagy átvitt jelentésű) <i>helyhatározó</i> (miben?)	<i>képes</i> (vagy átvitt jelentésű) <i>helyhatározó</i> (mibe?)
Időféle határozók	<i>időhatározó</i> (mióta?)	<i>időhatározó</i> (mikor?)	<i>időhatározó</i> (meddig?)
		<i>számhatározó</i> (hányszor?)	
Módféle határozók		<i>módhatározó</i> (hogyan?)	
		<i>eszközhatározó</i> (kivel?, mivel?)	
		<i>fok- és mértékhatározó</i> (mennyire?)	

Állapotféle határozók	<i>állapothatározó</i> (hogyan?)	<i>állapothatározó</i> (hogyan?)	<i>állapothatározó</i> (hogyan?)
	<i>eredethatározó</i> (kiből?, miből?)	<i>társhatározó</i> (kivel?, mivel?)	<i>eredményhatározó</i> (kivé?, mivé?)
		<i>körülményhatározó</i> (hogyan?)	
		<i>számállapot-határozó</i> (hányan?)	
Logikai körülményeket kifejező határozók	<i>okhatározó</i> (miért?, mi miatt?)	<i>tekintethatározó</i> (mire nézve?)	<i>célhatározó</i> (miért?, mi végett?)
	<i>partitívuszi határozó</i> (kiből?, miből?)	<i>hasonlító határozó</i> (kinél?, minél?)	
Vonzathatározók	<i>vonzathatározó</i> (kérdései az aktuális ragokhoz kapcsolódnak)	<i>vonzathatározó</i> (kérdései az aktuális ragokhoz kapcsolódnak)	<i>vonzathatározó</i> (kérdései az aktuális ragokhoz kapcsolódnak)
			<i>részeshatározó</i> (kinek?, minék?, kinek a ...?, minek a részére?)

Figyelmet érdemelnek a *határozós szerkezetek fajtái*:

- az egyszerű határozók (*A szobában beszélgetnek.*);
- a halmazott határozók (Mártonka unokánk *láz és köhögés miatt fekszik.*);
- a többszörös határozók (A főnököm *nagyon sokszor megígérte* nekem.);
- a kettős határozók (Az a madár *úgról úgra száll*dos.);
- az összekapcsolt határozók (*Tavaly ősszel* is korán havazott?);
- az összetett határozók (Gergő unokánk *igyekszik ügyes lenni* a járásban.);
- a frazémákban szereplő határozók (Ez a próbálkozásom is *dugába dől*!);
- a jelzői értékű határozó (*utazás a vonaton* → a vonaton történt utazás);
- az értelmező határozó (Az unokáim *bent, a szobában* játszottak.).

A magyar főnév *esetragjait*, a magyar melléknév és számnév *viszonyragjait* így is rendszerezhetjük, különös tekintettel a mondatbeli szerepükre a *határozókkal* kapcsolatban.

Eset- / viszonyrag	Az eset- / viszonyrag latin neve és a magyar „megnevezése”	Az eset- / viszonyrag főbb mondatbeli szerepe
<i>-ban, -ben</i>	inessivus = bentlevés eset	hely-, idő-, mód-, ok-, állapothatározó és vonzat
<i>-ba, -be</i>	illativus = behelyezés eset	hely-, ok-, cél-, állapot-, eredményhatározó és vonzat
<i>-ból, -ből</i>	elativus = kihelyezés eset	hely-, ok-, mód-, cél-, állapothatározó és vonzat
<i>-n; -on, -en, -ön</i>	superessivus = rajtlevés eset	hely-, idő-, mód-, ok-, eszközhatózó és vonzat
<i>-ra, -re</i>	sublativus = ráhelyezés eset	hely-, cél-, eredmény-, ok-, részeshatózó és vonzat
<i>-ról, -ről</i>	delativus = lehelyezés eset	hely-, idő-, mód-, okhatározó és vonzat
<i>-nál, -nél</i>	adessivus = otlevés eset	hely-, idő-, eszköz-, hasonlító határozó és vonzat
<i>-hoz, -hez, -höz</i>	allativus = közelítés eset	hely-, célhatározó és vonzat
<i>-tól, -től</i>	ablativus = távollítás eset	hely-, idő-, ok-, eredethatózó és vonzat
<i>-ig</i>	terminativus = határeset	hely-, idő-, fok- és mértékhatózó, valamint vonzat
<i>-nak, -nek</i>	dativus = részeseset	részes-, hely-, ok-, cél-, állapothatózó és vonzat
<i>-ként</i>	essivus-modalis = állapot eset	állapot-, módhatározó és vonzat
<i>-vá, -vé</i>	translativus-factivus = eredményeset	eredmény-, helyhatározó és vonzat
<i>-val, -vel</i>	instrumentális-comitativus = eszköz- és társeset	eszköz-, társ-, állapot-, módhatározó és vonzat

-ért	causalis-finalis = ok- és céleset	ok-, célhatározó és vonzat
-ul, -ül	essivus = szerepállapot eset	állapot-, eredmény-, célhatározó és vonzat
-n; -an, -en	modalis-essivus = mód-állapothatározói alak	mód-, fok-, állapothatározó és vonzat
-lag, -leg	modalis-essivus = mód-állapothatározói alak	mód-, tekintethatározó és vonzat
-ul, -ül	essivus-modalis = mód-állapothatározói alak	mód-, fok-, állapothatározó
-szor, -szer, -ször	multiplicativus = számhatározói alak	szám-, fok- és mértékhatározó, valamint vonzat

Támpontok a határozók felismeréséhez

Fenti ismereteinket úgy is kamatoztathatjuk, ha elvégezzük a következő utasításoknak megfelelően az adott feladatokat. Nemcsak ellenőrzésre valók az ide gyűjtöttem példák, hanem új kérdések felvetésére is alkalmasak. Témazárásul, valamint évfolyamdolgozatok és szakdolgozatok írásakor kutatási példatár lehet az alábbiakban olvasható sokféle idézet és egyéb nyelvi adat.

Törekedjünk egy-egy példamondat, nyelvi kifejezés sokoldalú megközelítésére!

Mindenekelőtt ellenőrizzük, hogy értjük-e a mondatokat felépítő kifejezőeszközöket a szavak, a szószervezetek, majd a mondat szintjén. A szótól és az attól magasabb szinten található jelentés tisztázása nélkül esetlegessé, pontatlanná, vagy rossz eredményűvé válhat az elemzésünk. A sokoldalú grammatikai, morfológiai, szemantikai vizsgálódásunk akkor lesz eredményes, ha kerüljük a rögtönzéseket. Érdemes sorrendben haladnunk, például így:

- a kifejezőeszközök, vagyis a mondatrészeket adó szavak és szintagmák jelentésének a tisztázása;
- az elemzésre vett példa szerkezeti jellemzőinek a részletes feltárása;
- a mondatrészek meghatározása, majd az egyes kifejezőeszközöknek a gondos szófaji és alaktani vizsgálata;
- a mondatrészek összefüggését bemutató ágrajz elkészítése;
- a szerkezeti szempontok mentén elemzett mondat behatárolása a beszélő szándéka, illetőleg a kommunikációs helyzet szerint;
- az eddig tanulmányozott mondat áttekintése a logikai minőség szempontjából.

1. Állapítsuk meg, hogy az itt olvasható idézetekben milyen fajtájú határozó van!

Idézetek	Határozófajták
1. Nádorispán látja Toldit a nagy fával, (...) (Arany János)	
2. Megállék a kanyargó Tiszánál, (...) (Petőfi Sándor)	
3. Kidőlt a fa mandulástól, (...) (Ismeretlen szerző)	
4. Uraságnak fagy a szőlő, (...) (József Attila)	
5. A szögletkőhöz támasztá fejét. (Petőfi Sándor)	
6. Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan, Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan. (Arany János)	
7. Erdő nincsen zöld ág nélkül, (...) (Ismeretlen szerző)	
8. Ősz Peterdi ősmér vendégére, (...) (Vörösmarty Mihály)	
9. Harcoltam én a hazáért, (...) (Ismeretlen szerző)	
10. Két deci fröccsel becsüljük magunk. (József Attila)	
11. S mintha most ocsúdnék forró-hideg lázból, Tántorogva ment ki az apai házból. (Arany János)	
12. Hidegtől folynak könnyei, (...) (Petőfi Sándor)	
13. Mondd meg ezt, jó Bence, az édesanyámnak, Gyászba borult mostan csillaga fiának. (Arany János)	
14. Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával, (...) (Petőfi Sándor)	
15. Kár volt annak árát a csapszéken hagyni, (...) (Arany János)	
16. Így élünk majd boldogan A multságoknak. (Petőfi Sándor)	
17. Aztán meg ki áll jól, hogy reám ne törne, S elvett birtokáért öcsém meg ne ölne. (Arany János)	

2. Pótoljuk a hiányzó határozóragokat az alábbi szó szerkezetekben, majd alkossunk velük mondatokat!
erdő... megyek; erdő... voltam; erdő... jártunk; város... lakik; elindult a város...; gyár... dolgozik; hivatják az iskolá...; pincébe... tárolják; leviszi a pincé...

3. Foglaljuk mondatba ezeket a szavakat, szerkezeteket! Mondjuk meg, melyik határozóként állnak a mondatunkban!

sebbel-lobbal, immel-ámmal, akaratlanul, siránkozva, kívánsága szerint, tévesen, egyúttal, egyhangúlag, másképp, gyalogszerrel, véletlenül, szívvél-lélekkel, tudta nélkül

4. Szerkesszünk olyan mondatokat, amelyekben a következők szerepelnek! Állapítsuk meg, hogy melyik határozóvá lettek a mondatban!

egészen, várakozáson alul / felül, részben, alig, kissé, nagymértékben, rendkívül, mindinkább, szokatlanul, jelentősen, jóval

5. Lássuk el a zárójelben levő szavakat megfelelő határozóragokkal vagy névutókkal, és foglaljuk őket az adott mondatba! Nevezzük meg az így kapott határozó fajtáját!

a) Mindenki örült a szép (*siker*).

b) A nagy (*szárazság*) elhervadtak a virágok.

c) Kornélt (*fegyvelmezetlenség*) eltiltották a versenytől.

d) Ivett egészen elsápadt az (*izgalom*).

e) A beteg gyerek arca csak úgy tüzelt a (*láz*).

f) A kiéhezett farkasok összemarakodtak a (*zsákmány*).

6. Foglaljuk mondatba az alábbi szavakat és szókapcsolatokat! Melyik határozóra ismerünk az egyes mondatainkban?

a szomszédom révén, olvasás útján, általad, velünk, a túravezető által, edzés útján, énevelem

7. Szerkesszünk mondatpárokat! Melyik határozóként szerepelnek ezek a szavak a mondatainkban?

mivelünk, virággal, tiveletek, bátyjával, énevelem, kalapáccsal

8. Lássuk el a megfelelő todalékokkal az alábbi szavakat, majd foglaljuk őket mondatba! Ezután mondjuk meg: mód- vagy állapothatározók-e?

érett, lázas, virág nélkül, nyers, meztláb, fáradt, izgatott, ázott, beteg

9. Alakítsuk határozókká a zárójelben levő szavakat, azután írjuk le az így kapott mondatokat! Nevezzük meg a kiegészített mondataink határozófajtáit!

a) A cukor (*répa*) vagy (*nád*) készül.

b) A növények (*mag*) fejlődnek.

c) A jég is (*víz*) van.

d) (*Szikra*) lobban föl a láng.

e) A fecske (*sár*), a gólya pedig (*gally*) készíti a fészket.

f) Nagyon sok verset tudok könyv nélkül (*Petőfi*) és (*Arany*).

10. Szerkesszünk mondatokat úgy, hogy a határozót ezeknek a párba állítható kifejezéseknek valamelyike töltsse be! Mondjuk meg, hogy melyik határozófajtát építettük be a mondatainkba!

a) barát, piros, vér, hamu, por;

b) süt, válik, fogad, tör, változik

11. Foglaljuk mondatba az alábbi szókapcsolatokat! Melyik határozóra ismerünk?

gyönyörködik a könyvben, elégedett a tollal, torony iránt megy, füttyül a világra, töpreng a mondottakon, vágyik a szeretetre, gratulál a sikeréhez, érdeklődik a művészetek iránt, bízik a sikerben, gondol a holnapra, segít a rászorúlón, hajlandó valamire, vét a szabályok ellen

12. Írjunk egy-egy olyan mondatot, amelyikben a következő szavak, illetőleg szókapcsolatok a magyar nyelvben szokásos vonzataikkal együtt szerepelnek!

álmodik, bánkódik, dönt, felügyel, hasonlít, lándzsát tör, törekszik, tudomása van, vitatkozik

13. Pótoljuk a hiányzó határozóragot, illetőleg névutót, majd alkossunk mondatokat!

dicséret... részesül; neheztel a barátja...; gondolkodik a megoldás...; ragaszkodik a szabályok...; óvakodik a hízlegők...; kezeskedik a barátja...; belefárad a gyaloglás...; utánaéz az idézet... érdeklődik a tudományok ...; felmentették a vád ...; szembenéz a nehézségek...; érdeklődik az egészsége...

14. Javítsuk ki a nyelvhelyességi hibákat!

a) Az édesanyák mindent elkövetnek gyermekük felgyógyulása miatt.

b) A járművek az út javítása végett kerülő úton közlekednek.

c) A palantákat a gyorsabb növekedés miatt öntözzük.

d) Nagypám a kora végett ment nyugdíjba.

e) A szántóterület növelése miatt csapolják le a mocsarakat.

Összefoglalás

Ebben a dolgozatomban a magyar határozók grammatikai sokoldalúságáról és szemantikai sokszínűségéről készítettem összefoglalást.

Fentebb azt is rögzítettem, hogy a magyar mint idegen nyelv (MID) tanítása közben szerzett oktatói tapasztalataim is szerepet játszottak a magyar nyelvű szakirodalom vonatkozó meglátásainak az áttekintésére, a hallgatókat, a kutatókat, az érdeklődőket segítően.

Jelen írásom hangsúlyos részében rögzítettem, hogy az itteni célom a magyar határozók rendkívül gazdag állományú kifejezőeszközeinek az összegyűjtése, rendszerezése és példákmal való bemutatása. Ezzel a megoldással a magyar nyelv határozóinak az árnyaltabb, több aspektusú láttatására tettem kísérletet, hogy a témakör iránt érdeklődőknek támpontokat nyújtsak, egyúttal a probléma továbbgondolására is lehetőséget adjak. Minden esetben megadtam a vonatkozó határozó definícióját, ezután közöltem a felismerésüül szolgáló kérdéseket, majd a kifejezésére alkalmas ragokat, egyéb morfémákat, névutókat stb. rendszereztem, végül két-három példával be is mutattam az elemzett határozó funkcióját.

Ennek a munkámnak a befejezésüül 14 feladtból álló gyűjteményt készítettem a magyar határozók nyelvelméleti kérdéseinek a gyakorlatban történő megvilágítására. A feladattáramban grammatikai, szemantikai és nyelvhelyességi, helyesírási szempontú tevékenységek sorakoznak. Tekintettel voltam a funkcionális nyelvvelméletre, vagyis arra készítettem és készítetem a feladataimmal dolgozókat, hogy a nyelv síkjáról a beszéd valóságába, bonyolultságába is emeljék fel a megoldásokat, így látva és látvatva a tárgyalat, elemzett határozó sokoldalúságát a közleményben. A korpuszt elsősorban a beszélt nyelvből válogattam, de figyelemmel voltam a hagyományra és a kultúráközvetítésre is, ezért ismertebb, vagy kevésbé ismert magyar költőktől, íróktól és az ismeretlen szerzőjű költészetből is válogattam nyelvtani elemzésre váró, példaként állítható idézeteket.

Az alább következő bibliográfiában mindenekelőtt a dolgozatom alapjául válogatott szakmai forrásokat közöltem. Ugyanakkor a bennük fellelhető hivatkozások, utalások, szakirodalom-jegyzékek a nyomon követő kutatást segítik.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- Adamikéné Jászó Anna – Hangay Zoltán 1995: *Nyelvi elemzések kézikönyve*. Mozaik Kiadó, Szeged
- Deme László 1971: *Mondatszerkezeti sajátágok gyakorisági vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Deme László 1976: *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Hegedűs Rita 2005: *Magyar nyelvtan* (Formák, funkciók, összefüggések). Tinta Könyvkiadó, Budapest
- A. Jászó Anna (főszerk.) 2004: *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest
- Keszler Borbála (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000: *Nyelvi fogalmak kiegészítője*. Korona Kiadó, Budapest
- Magassy László 1998: *Leíró magyar nyelvtan*. Trezor Kiadó, Budapest
- D. Máta Mária 1994: *Nyelvünk élete*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Nádas Tímea: 2007: *Tekintettel egy határozóra – élőnyelvi szempontból*. Magyar Nyelvőr, 2007.1: 107–117., Budapest

- H. Tóth István 1992: *Feladatlapok a helyesírási készség fejlesztéséhez*. Tanítóképző Főiskola, Kecskemét
- H. Tóth István 1997: *Magyar nyelv* (Az általános iskola 8. osztálya számára). Alkotószerszerző: Zsolnai József. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- H. Tóth István 2004: *Leltározó* (Feladatgyűjtemény leíró magyar nyelvtanból, magyar szövegtanból, magyar stilisztikából és a magyar nyelv helyesírásából). OOO „TTS” Moszkva
- H. Tóth István 2008a: *Tájékozódási pontok a magyar mint idegen nyelv tanításához* (A névelő a magyar és a cseh nyelvben). Társrszerző: Radek Patloka. NYELVinfó, 2008.2:10–16., Székesfehérvár
- H. Tóth István 2008b: *Írásjelek az egyszerű mondat végén* (Magyar, orosz és cseh példákmal). Társrszerző: Radek Patloka. THL₂ Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture (A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata). Balassi Intézet, Budapest
- H. Tóth István 2009: *Elemzési feladatok a magyar nyelvtani ismeretek erősítésére*. Társrszerző: Radek Patloka. Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága – <http://www.seminar-stredoevropskych-studii.cz>

* * *

Sokféle retorikai lexikon létezik a nemzetközi tudományosságban. Többségük csak a retorikai fogalmakat közli külön címszóban. Vannak azonban olyanok is, amelyek ezeken felül azokról a rétorokról, tudósról is tartalmaznak szócikkeket, akik valamilyen módon gazdagították a retorikaelméletet. Olyan retorikai lexikonok azonban nem találhatók a nemzetközi könyvpiacra, amelyek a retorikai fogalmak, a nagy rétorok mellett még a nagy szónokokról is megemlékeznek egy-egy szócikkben.

Egyetemisták ajánlják

A Reguly Társaság honlapjáról, különös tekintettel a *Madártávlatból* programra *Interaktív szemléltető anyag a finnugor nyelvrokonságról* <http://www.regulytarsasag.hu/>

A Reguly Társaság 1990-ben alakult azzal a céllal, hogy megismertesse hazánkkal a finnugor népek kultúráját, ezen kívül, hogy szerepet vállaljon a finnugor népek közti kapcsolat kialakításában.¹ Ebből a célból minden évben megrendezik a Rokon Népek Napja elnevezésű programot. A Társaság honlapján a finnugrisztika területén belül találhatóak előadások, cikkek illetve fotók is. A honlap nagyon jól szerkesztett. Az érdeklődők különféle témákban olvashatnak vagy kereshetnek fotókat. A *Nyelvrokonaink* fülre kattintva betekintést nyerhetünk olyan írásokba, amelyek a nyelvrokonság kérdését hivatottak tisztázni, illetve az olvasó megismerkedhet a balti finnekkel, számikkal, permiekkal, volgaikkal, obi-ugorokkal és a szamojédokkal. A *Tevékenység* fül alatt pedig a Reguly Társaság tagjai által megtartott ismeretterjesztő előadások rövid vázlatát találja az olvasó. A Galériában pedig nyelvrokonaink mindennapi életébe, ünnepeibe nyerhetünk bepillantást.

A 2012-ben Magyarországon megrendezésre került Finnugor Népek VI. Világkongresszusán bemutatták a *Madártávlatból* című programot. Ez a program a Reguly Társaság honlapján megtekinthető. Ahogyan azt a cím is sugallja, nem egy részletes bemutató programról van szó, hanem egy áttekintésről, ami azt a célt is szolgálja, hogy felkeltse az érdeklődést. A szemléltető program három részből áll: *Nyelvcsaládunk*, *Rokon szavaink*, *Interjúk*, *videók*. A *Nyelvcsaládunk* részben megtalálható a nyelvcsalád kialakulását szemléltető ábra, illetve a rokon népek elhelyezkedését bemutató térképek, ahol az olvasó megtalálhatja az egyes népekre vonatkozó fontosabb adatokat. A *Rokon szavaink* rész a közös eredetű szókincs egy szeletét mutatja be, 12 finnugor nyelven, a program újdonsága az, hogy ezeket a szavakat a felhasználó meg is hallgathatja. A grafika és a tematikus bontás még érdekesebbé teszi a bemutatót. Választhatunk a természet, a testrészek, a háztartás és a számok témaköréből.

A program különösen hasznos, mert bevonható a középiskolai oktatás kereteibe. A diákok egy olyan anyagrészhez kerülhetnek közelebb, amely szemléltetési anyagok nélkül nagyon távol áll tőlük. Nehezen tudják elképzelni már önmagában azt is, hogy vannak ilyen népek és nyelvek, és ezeket a nyelveket valóban beszélik. Az iskolai tankönyvek csupán száraz nyelvi anyagokat tartalmaznak, amelyek nem is válnak élővé az órákon. Éppen ezért egy ilyen szemléltető anyagnak nagy jelentősége van, hiszen a tanulók hallhatják is ezeket a nyelveket, és saját maguk vehetik észre a szabályos hangváltozásokat, bepillantást nyerhetnek nyelvrokonaink életébe, szokásaiba, és el tudják helyezni a nyelvrokonságot térben és időben, illetve lehetőségük van arra, hogy láthassák, hol is élnek a rokon nyelveket beszélő népek, s valójában hányan beszélik ezeket a nyelveket. A program grafikájának köszönhetően a diákok érdeklődése felébred a közös szókincs elemei iránt, és ők maguk kéri, hogy bizonyos szavakat meghallgathassanak. A pedagógusnak nagy segítséget jelent, hogy élővé tud varázsolni egy olyan anyagrészt, amely csupán a tankönyvi anyag segítségével nem valósulhatna meg. A program a gyakorlatban nagyon jól működik, a diákok már az óra elején érdeklődővé válnak, amikor meglátják a *Madártávlatból*-t, kérdéseket tesznek fel, és motiválttá válnak, főleg, ha a pedagógus külön feladatokkal készül, amelyek csak akkor oldhatók meg, ha figyelmesen követik a bemutatót.

Úgy vélem, hogy a *Madártávlatból* hiánypótló eszköz, amely ezután széles körben alkalmazható lesz, főleg az iskolai oktatás területén, és fontos lenne, hogy minden pedagógushoz eljusson, hiszen ez nagyban segítheti munkájukat, főleg, ha a honlapon található képekkel, előadásokkal kiegészítve használják óráikon.

Nagy segítséget jelenthet egy olyan feladatlap készítése, ahol a diákoknak maguknak kell a bemutató alapján a magyar – finn szópárokat megtalálniuk, például: *kéz – käsi*, *fazék – pata*, *hal – kala*, illetve fel kell fedezniük a szabályos hangváltozásokat.

Madártávlatból, Interaktív szemléltető anyag a finnugor nyelvrokonságról, Készítették (tartalom): CSEPREGI MÁRTA, OSZKÓ BEATRIX, RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER, SALÁNKI ZSUZSA. 2012. Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete: <http://www.regulytarsasag.hu/finnugor-madartavlatbol/>

Auer Eszter

¹<http://www.regulytarsasag.hu/a-tarsasagrol-2/a-reguly-tarsasag-rovid-tortenete/> (2014. december 21.)

Még többet a gyermekek beszédéről!

Sokak számára nagy örömhír volt, mikor napvilágot látott a *Beszéd – Kutatás – Alkalmazás* c. könyvsorozat. Hiszen a cél mindig is az volt, hogy ez az egymás utáni sorrendiség megvalósuljon, vagyis a kutatómunkák konkrét felhasználhatósága, közvetlen módon való alkalmazása, valamint a tudás beépítése a mindennapok gyakorlatába hagyománnyá és szokássá váljon a valódi fejlődés és a fejlesztések érdekében. Ez a könyvsorozat ennek a folyamatnak a sikerességét jelképezi.

A könyvsorozat hivatalos bemutatójára 2014. december 3-án szerdán, az ELTE BTK „A” épületének Kari Tanácstermében, egy új mesterképzés, a Beszédtudomány MA bemutatását követően került sor. A könyvsorozat bemutatóját Markó Alexandra sorozatszerkesztő és Pál Dániel Levente, az ELTE Eötvös Kiadó főszerkesztője nyitotta meg. Ezt követően a sorozat eddigi köteteinek szerzőivel: Bóna Judittal, Horváth Viktóriával, Markó Alexandrával és Neuberger Tildával beszélgetett a főszerkesztő. Az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában megjelent könyvsorozat különlegessége, hogy minden kötet ingyen elérhető és letölthető az ELTE Reader digitális könyvtárából: <http://www.eltereader.hu/>, és a továbbiakban megjelenő kötetek esetében is majd ezt a gyakorlatot kívánják folytatni. Ez a kiadói gesztus csak még inkább erősíti az imént említett közvetlen alkalmazhatóságot, valamint a fejlődés- és fejlesztésorientált tudatosságot, hozzáállást. Természetesen a hagyományos könyvolvasók kedvéért a könyvek (korlátozott példányszámban) nyomtatott formában is beszerezhetők.

A könyvsorozat negyedik darabja Neuberger Tilda *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban* c. kötet.

Számos kutatás készült már, mely a gyermekek beszédével, nyelvhasználatának vizsgálatával foglalkozik, azonban ez a munka a nagyszámú adatközlőknek köszönhetően széleskörű és mégis mély elemzéseket egyaránt tartalmaz.

A könyv szerkezetileg jól felépített, logikusan strukturált. Az Előszavak és a bevezető ismertetés után átfogó képet kaphatunk az alapfogalmakról és az olyan, a téma szempontjából nélkülözhetetlen előismeretekről, mint a beszédprodukciónak a folyamatok sajátosságai, a spontán beszéd jellemzői, illetve a megakadásjelenségek általános és életkorszpecifikus jellemzői.

A következő fejezetben az anyanyelv-elsajátítás folyamatairól olvashatunk három életkornak megfelelően lebontva; születéstől óvodáskorig (0–3 év), óvodáskorú gyermekek (3–6 év), és az iskoláskorú gyermekek (6 éves kor fölött) esetében, továbbá a szókincsvizsgálatokról, illetve a gyermekek szókincséről, és annak fejlődéséről tudhatunk meg információkat.

Majd pedig olvashatjuk magát a konkrét kutatást, melyben Neuberger Tilda hetven óvodás és általános iskolás korú gyermek spontán beszédét vizsgálta, mely több mint hatórányi hangfelvétel alapos elemzését jelent. A kutató a 6 és 14 éves kor közötti gyermekek megszólalásainak időbeliségét (szünetek, beszédtempó, artikulációs tempó), szógyakorosságát és grammatikai szerkesztettségét vizsgálta többek között. A jelen kutatás egyelőre ép hallású, ép mentális és kognitív funkciókkal rendelkező, átlagosnak mondható anyanyelvi fejlődésű gyermekek vizsgálatával foglalkozik, mely kiváló alapkutatásként szolgálhat. Eredményei felhasználhatóak lesznek az ettől eltérő, hasonló korú, de akár a nagy egyéni különbségekből fakadóan az átlagostól eltérő, de még tipikus, akár atipikus fejlődésű gyermekek spontán beszédének és beszédfejlődésének meghatározásához, megítéléséhez (Markó 2014: 9), továbbá oktatási segédanyagok, vagy terápiás módszerek kidolgozásához.

Mind a *Beszéd – Kutatás – Alkalmazás* c. könyvsorozatot, mind pedig külön kiemelve Neuberger Tilda *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban* c. kötetét lelkesen ajánlom a fonetikával, pszicholingvisztikával, vagy más nyelvtudománnyal foglalkozó, pedagóguspályára készülő hallgatótársaimnak, de a szakmában jártas vagy íranta még csak érdeklődő kutatóknak, hallgatóknak, továbbá gyakorló pedagógusoknak, nevelőknek, illetve szülőknek is. Stílusában és megfogalmazásában tudományos, de közérthető hangot üt meg, és a könyvsorozat igényes, letisztult, mégis lendületes arculatába belesimul.

Felhasznált irodalom

MARKÓ Alexandra 2014. Sorozatszerkesztői előszó. In: Neuberger Tilda: *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban*. In: Markó Alexandra (szerk.): *Beszéd – Kutatás – Alkalmazás*. ELTE Eötvös Kiadó. 9.

Mihályi Réka

ÉRTÉKES ÉS SZÉP KÖNYVEK!

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az alábbi könyvek megrendelhetők levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve hétfőtől péntekig 9–16 óra között (előzetes telefon egyeztetés alapján) személyesen is megvásárolhatók a fenti címen.

A MAGYAR NYELV KÖNYVE

Szerkesztette: A. Jászó Anna

24 cm, 824 oldal, ára 3780 Ft

ÚJ UTAK AZ ANYANYELVI NEVELÉSBEN ÉS A PEDAGÓGUSKÉPZÉSBEN (Tanulmányok)

24 cm, 172 oldal, ára 2415 Ft

A SZÓKÉPEK ÉS A SZÓNOKI BESZÉD

Retorikai tanulmányok és a 6. Kossuth-szónokverseny anyaga.

24 cm, 284 oldal, ára 2520 Ft

Demeter Katalin: ÉRTÉKŐRZÉS (Tanulmányok)

20 cm, 192 oldal, ára 2520 Ft

Hegedüs Géza: VILÁGIRODALMI ARCKÉPCSARNOK I–II.

200 külföldi író portréja Homérosztól Dürrenmattig.

Két kötet, 24 cm, 764 oldal, ára kötve, védőborítóval 1562 Ft

Hegedüs Géza: AZ EURÓPAI GONDOLKODÁS ÉVEZREDEI

24 cm, 288 oldal, ára kötve, védőborítóval 625 Ft

Hegedüs Géza: A SZÉPIRODALOM MŰFAJAI

24 cm, 168 oldal, ára kötve, védőborítóval 750 Ft

Marshall McLuhan: A GUTENBERG-GALAXIS

A tipográfiai ember létrejötte

24 cm, 332 oldal, ára kötve, védőborítóval 3920 Ft

L. Sz. Vigotszkij: GONDOLKODÁS ÉS BESZÉD

24 cm, 420 oldal, ára kötve, védőborítóval 2900 Ft

Hegedüs Géza: A HALHATATLAN HAMISJÁTÉKOS

Színes, szórakoztató, rövid művelődéstörténeti írások. 21 cm, 152 oldal, ára 448 Ft

Benczik Vilmos: JEL, HANG, ÍRÁS

Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez

24 cm, 287 oldal, ára 2310 Ft

Benczik Vilmos: NYELV, ÍRÁS, IRODALOM

kommunikációelméleti megközelítésben

24 cm, 332 oldal, ára 2240 Ft

CS. NAGY-TANKÖNYVCSALÁD: elsőtől nyolcadikig... és tovább!

TREZOR KIADÓ, 1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276

E-mail: trezorkiado@t-online.hu * Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

A könyvek megrendelhetők postai szállításra levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve előzetes telefonos egyeztetés alapján személyesen megvásárolhatók a fenti címen.